

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA VIBORG AMT

2006

FRA VIBORG AMT 2006

FRA VIBORG AMT 2006

Årbog udgivet af Historisk Samfund for Viborg Amt

71. årgang

FRA VIBORG AMT 2006

er redigeret af

Ole Degn

under medvirken af

*Jesper Hjeremind (billedredaktion), Henning Ringgaard Lauridsen og
Merete Bergild*

Forsidebillede: Bækkelund Station ved den i 1977 nedlagte jernbane Herning-Viborg. Stationen er opført efter tegninger af arkitekt Heinrich Wenck i 1906, da banen blev anlagt. Foto: Ole Degn september 2006.

Lay-out og tryk:

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Trykt i 600 eksemplarer

ISBN 87-87235-37-4

Indhold

J. O. DANCKER-JENSEN Sporet over Alheden – om statsbanen Herning-Viborg 1906-1977	7
JØRGEN ØSTERGAARD Læretid i bilbranchen. Erindringer fra Viborg i 1960'erne	23
KNUD ERIK GRØN En kontroversiel præst i Levring-Hørup sogne. Frederik Bruun (1849-1923) i brydningstiden mellem grundtvigske og indremissionske kredse	66
HENRIK GJØDE NIELSEN Livsstraf. Henrettelserne i Undallslund Plantage ved Viborg 1946-1949	90
HELMUTH SPANGGARD De oldenborgske kongebilleder på Viborg Rådhus	112
GÖTZ HELMS Frederik Vilhelm den Store af Brandenburg på besøg i Viborg 1659	122
OLE DEGN OG JØRGEN ØSTERGAARD Kommunevåbener fra Viborg Kommunes gamle kommuner. Våbnerne fra Bjerringbro, Fjends, Karup, Møldrup, Tjele og Viborg kommuner før 2007	143
ANNE MARGRETHE PROVST SKINNERUP Kommunesammenlægningen i Fjends i 1970	151
Beretning for året 2005	165
Regnskab for året 2005	167

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Bestyrelse:

Marianne Bro-Jørgensen, formand, Viborg.
Ole Degn, redaktør, Viborg.
Jørgen Østergaard, kasserer, Møldrup.
Erling Greve Kristensen, sekretær, Dollerup.
Henning Ringgaard Lauridsen, Viborg.
Jesper Hjermind, Vorde.
Ejgil Overby, Kjellerup.
Merete Bergild, Viborg.
Karen Elisabeth Stub, Bruunshåb.
K. J. Krarup-Pedersen, Bjerringbro.

Samfundets ekspedition:

Fru *Else Hansen*,
Slesvigsgade 20,
8800 Viborg.
Tlf. 86 62 18 06

Bidrag til årbogen:

sendes til *Ole Degn*, Mellemhøjen 11, 8800 Viborg.

Sporet over Alheden

– om statsbanen *Herning-Viborg* 1906-1977

Arbejdet for oprettelsen af banen

Den 26. Juni 1847 blev jernbanen mellem København og Roskilde indviet som den første jernbane i Danmark i Kongeriget. Datoen er den, vi i almindelighed regner for de danske jernbaners fødselsdag.

Det var meningen, at jernbanen snarest skulle videreføres til Korsør, men en krig, en koleraepidemi og problemer med statsøkonomien samt stædige politikere forsinkede anlægget. Der gik næsten ti år, inden denne jernbanestrækning blev indviet i 1856 og blev landets anden jernbane.

Nok et åremål på seks år måtte der til, før den tredje jernbane, Århus-Randers, kunne indvies i 1862. Herefter gik det imidlertid hurtigt. I de efterfølgende 30-35 år åbnedes én eller flere jernbanestrækninger hvert år landet over.

Omkring Viborg bliver jernbanen Langå-Viborg indviet i 1863 og dens fortsættelse til Skive indviet i 1865. I 1893 bliver banen Viborg-Ålestrup indviet med tilslutning til Hobro-Løgstør-banen i Ålestrup, men om anlæg af Herning-Viborg-banen blev der kun diskuteret for og imod, uden at det rigtigt førte til noget.

Det, der gav rynker i panden hos de bevilgende myndigheder, var bekymring for, om en jernbane var rentabel gennem det dengang meget tyndt befolkede hedeland Alheden. Der var måske også noget »københavneri« med i sagen, blev det påstået, men i området blev der arbejdet ihærdigt på at få en jernbane anlagt.

Indflydelsesrige mænd som f. eks. godsejer Aage Krabbe på Hald, fabrikant A. P. Jensen på Dollerup Mølle og ikke mindst folketingsmand og redaktør Thomas Nielsen, Herning, med flere talte og skrev varm-hjertet for sagen, og de blev godt bakket op af forskellige ligeledes indflydelsesrige organisationer.

I 1895 fremsendte Viborg Amts Landøkonomiske Forening til Trafikministeriet et andragende om at få jernbanen bygget snarest. Man be-

grundede andragendet med, at der derved kunne komme en bedre planmæssighed i det nødvendige merglingsarbejde til forbedring af egnens landbrugsjorder.

Det var et tungtvejende argument, og med gode kræfter for dette vedtoges så endelig jernbanens anlæg ved lov af 27. april 1900. Og jernbanen blev en effektiv afløser af den hidtidige transportform med stude- og hestetrukne vogne med en beskeden lastekapacitet.

Med skepsis »in mente« om banens rentabilitet, så pointerede Generaldirektoratet for Statsbanerne tre år senere i skrivelse til »Statsbaneanlæggene«, at jernbanen skulle anlægges bl. a.:

- som en let jernbane med begrænset akseltryk (18 tons) og normalsporet, dvs. med sporvidde 1.435 mm (fra indvendig skinnekant til indvendig skinnekant).
- som uindhegnet.
- at der kun måtte etableres »linietelefon« dvs. telefon fra holdeplads til holdeplads med ledvogterhusene som »medhør«.
- at gods skulle kunne transporteres direkte fra varehus til pakvogn og omvendt under stationsophold og af togpersonalet. Dette krav medførte faste ramper på perronerne tilsluttet pakhouse med højtliggende gulv.
- at billet salg og holdepladser skulle bestyres af kvinder.

Dermed var navnet »Konebanen« hæftet på. Anlægsarbejdet udførtes i de efterfølgende år, og strækningen fik en samlet længde på 47,8 km udmålt fra Herning.

Indvielsen

Indvielsen fandt sted den 25. Juni 1906 med tre tog dagligt i hver retning.

Der anlagdes, nævnt fra Herning, et trinbræt ved Vraa, kaldet *Nybo*, med billet salg og herefter to mindre holdepladser, henholdsvis ved *Sunds* og ved *Ilskov*.

Ved *Karup* anlagdes en større holdeplads, der kom til at fungere som halvvejsstation. Den anlagdes med et betydeligt større sidesporsanlæg for togkrydsning, men også for at dække et større behov for læssespor og spor for vogndepot.

Karup Station. Foto i privateje.

Videre mod Viborg anlagdes der yderligere tre holdepladser, ved *Frederiks*, ved *Skelhøj* og ved *Bækkelund*.

Til sikring af de offentlige vejoverkørsler opførtes langs strækningen 22 banehuse for ledvogtere. I driftsperioden blev der i 1956 anlagt yderligere en holdeplads ved *Kølvrå*, der erstattede et under 2. Verdenskrig anlagt trinbræt ved *Grove*.

Derudover etableredes der trinbrætter ved *Nørremark*, *Gedhus* og *Kuranstalten*. Trinbrættet Kuranstalten blev taget i brug den 12. Juni 1930, men navnet blev pr. 22. maj 1966 ændret til *Hald Ege*.

Med tilslutning til hovedsporet blev der anlagt flere »private« sidespor, ved *Ilskov*, ved *Gedhus* og ved *Karup* (til *Karup Kartoffelmelsfabrik* og til *grusgrav*).

Med relation til mergeltransporten blev der ved *Stanghede* anlagt en mergelplads med eget sidespor benævnt som *Finderup Mergelspor*.

Helt specielt blev senere *Grove Sidespor*, der førte ind på den under besættelsen anlagte tyske flyveplads *Fliegerhorst Grove* (senere *Flyvestation Karup*). Med fire læsse- og losseramper, diverse omløbsspor m. m. var sidesporets samlede længde ca. 10 km.

Samtlige holdepladser havde som *Karup* sidesporsanlæg, men væsentlig mindre, samt perron og rampeanlæg. På hver holdeplads opførtes flere bygninger, en bygning med ventesal, ekspeditionskontor og en beboelseslejlighed, en bygning med birum og et pakhus.

Skelhøje Station. Foto i privateje.

Bygningerne blev af ydre udformet beskedent, men hensigtsmæssigt. Ydermurene var med rød blank teglmur fra grund til vinduer i stuetagen og resten var pudset mur, der blev gulkalket. Tagene var tækket med naturskifer, og udvendigt træværk var rødmalet. Indretningen var funktionel, og udstyret var af god kvalitet.

En undtagelse fra den beskedne bygningsudformning blev bygning 1 på holdepladsen i Bækkelund.

Hald Sø, Dollerup Bakker og den i 1890 nyanlagte Bækkelund Pavillon var blevet søgte udflugtssteder, hvorfor man anså det for rimeligt, at bygningen fik et mere »pompøst« tilsnit såvel udvendigt som indvendigt, specielt i publikumsområdet.

Ubekræftet forlyder det også, at ejeren på Hald samt direktøren på Dollerup Mølle lagde et ord ind for en særlig repræsentativ »station«, som det var rart at byde sine gæster velkommen i, når de kom med toget.

Bygningen blev opført efter tegninger af arkitekt Heinrich Wenck (1851-1936), den samme arkitekt, der tegnede Københavns Hovedbanegård. Den blev opført med blanke røde teglmure, med frontispicer og kviste, rigt udsmykket granitvederlagssten og naturskifertag. Vinduerne blev store og rundbuede, ligeledes adgangsdørene. Særlig adgangsdøren til vejen blev pompøs med granitstøtter og »slotslamper«.

Bækkelund Station. Foto: O. Birkmose, Vildbjerg Str., 1906, i privateje.

De 22 banehuse for ledvogtere blev opført som »Enkelt vogterhus, Danske Statsbaner 1898« med selvstændigt udhus. Husene var opmuret med røde teglstensmure og tækket med flade falstagsten.

Husenes bebyggede areal var ca. 42 m², det er yderst beskedent efter nutidens boligstandard, men de var dengang konstruktive, i den bedste del af den almene boligbebyggelse, ikke mindst på Alheden.

Fra banens åbning blev Karup Holdeplads normeret med stationsmester, medens de øvrige holdepladser skulle betjenes af ekspeditricer i henhold til anlægsloven.

Statsbanerne havde i mange år haft kvinder i tjenesten som ledvogtersker. Det var som regel ledvogternes eller baneformændenes koner, og de var ikke uniformeret. Nu skulle man have kvinder, der også skulle udøve en vis myndighed på holdepladserne, og det krævede en uniform – og det fik de: »som en sortblå kappe af anstændig længde med hætte og der til et armbind, hvidt med røde kanter og med indvævet rødt vingehjul med krone«.

Ekspeditricernes løn skulle årligt være: fri bolig + 10% af holdepladsens indtægt, dog mindst 300 kr. og højst 500 kr. For lønnen skulle også udføres almindelig rengøring af kontor- og publikumslokaler.

En mere gunstig udvikling af driften end forventet med et stigende antal af togekspeditioner medførte, at man 3-4 år efter banens åbning

afløste ekspeditricerne med stationsmestre, og successivt ændredes eller normeredes holdepladserne til stationer. At banen fik stor betydning for mergeltransporten kan ikke betvivles.

Af et årsregnskab fra »Alhedens Mergelforsyning A/S« fra 1913 fremgår, at der dette år blev transporteret 4.158 vognladninger mergel à 10 tons. Af den samlede godstransport blev mergeltransporten den alt dominerende til langt op i tyverne, kun for i nogle år under den 1. Verdenskrig at blive overhalet af meget store forsendelser fra Karup af mostørv og lyngtørv til såvel indlandet som til Tyskland.

Godstog med op til 30 vogne var ikke noget særsyn ved disse forsendelser.

At banen bragte fremgang for egnen i de første 20-25 år kan læses i datidens landøkonomiske årsberetninger, ligesom mindre bebyggelser ved holdepladser eller stationer udvikles til små stationsbyer.

Også nærliggende mindre bebyggelser nød godt af banens tilblivelse. I en egnsbeskrivelse fra den tid hedder det om Havredal lidt østen for Frederiks:

at byen i de senere år er gået meget stærkt frem, jorden dyrkes godt; folkene er derfor velstående, oplyste og livlige.

Men allerede under banens bygning nyder lokalområdet godt af anlægsaktiviteterne. I bogværket »Kirke og Sogn« omtales det i en årgang fra anlægsperioden under Dollerup sogn:

at mange familier havde arbejdere i pension og tjente herved et godt tilskud til de daglige fornødenheder. For egnen blev banen også noget af en trafikal revolution, med 3 persontog dagligt i begge retninger kunne turen fra land til købstaden/retur gøres på en 1/2 dag. Med den almindelige udvikling og flere køreplanstog blev det også på rimelig vis muligt for egnens unge at komme til gymnasier og uddannelsescentre i såvel Viborg som i Herning.

Alt i alt blev der skabt kontakt mellem landbefolkningen og købstadsbefolkningen, og på den måde blev banen også en »Kulturbane«.

Der var driftsmæssigt fremgang til ca. 1924-25, men så melder der sig en nedgang, mergelforsendelserne aftager og ligeledes mindskes passagertallet. Selv et stigende antal rejsende skoleelever og pendlere var ikke nok til at ændre dette forhold.

Man prøvede også at trække kunder til med etablering af flere påstig-

ninger, men forgæves. Det stigende antal private personbiler, lastbiler og busser gjorde deres indhug i, hvad der skulle transporteres af gods og mennesker, og frem til 1940 var det ofte på tale at lave betydelige indskrænkninger i driften.

Så kom 2. Verdenskrig og med den besættelsen.

Der blev indført omfattende restriktioner for kørsel med private lastbiler og personbiler. Almindelig privatkørsel blev forbudt, og kørsel med lastbiler blev begrænset af olie- og benzinrationering og af amtsgrænser. Det gav et opsving for jernbanedriften, alt hvad der skulle over større afstande af gods og personer måtte med toget.

For Herning-Viborg banen kom yderligere den øgede trafik i forbindelse med tyskernes anlæg af flyvepladsen Fliegerhorst Grove på Hesselund Hede, der lå udfor banens strækning mellem Gedhuset og Kølvrå. Det var et meget stort anlægsarbejde, der kom til at dække ca. 36 km². Ved krigens afslutning var det en af Nordeuropas største flyvepladser og kommandocentre.

Togtransporter til flyvepladsen med byggematerialer og andet materiel blev meget omfattende, dagligt fire sæt i begge retninger mellem Grove sidespor og Viborg var ikke ualmindeligt, og dertil kom så ligeledes sæt med materiel m. m. sendt via Herning.

De mange tyske transporter i Jylland og situationen generelt bevirkede, at der omkring oktober 1944 dagligt kun kørte to civile tog i hver retning på Herning-Viborg banen og tilmed kun på hverdage. Med den stadig voksende sabotage af de jyske hovedbaner dirigeredes oftere og oftere gennemgående militære tog via Herning-Viborg, hvorved banen blev et strategisk mål, og som sådan blev den også udsat for sabotage. I alt blev 150 ladninger bragt til sprængning på banen, og fire af disse aktioner er med afsporinger af lokomotiver og vogne.

Efter 2. Verdenskrigs afslutning får banen en ny gunstig periode, da det danske militær overtager den tyske flyveplads ved Grove og begynder etableringen af Flyvestation Karup. Flyvevåbnets opbygning med værksteder og administration m. m. samt etablering af et NATO-kommandocenter medførte tilflytning af fast personel. Disse med familier slår sig i vid udstrækning ned i pladsens nærhed eller i omegnen.

Ved Kølvrå opstår der en helt ny by, og det motiverer bygning af en ny station, der kom til at ligge lige over for flyvestationens hovedindgang og fik navnet Kølvrå. Stationen blev taget i brug den 20. januar 1956.

På dette tidspunkt var der syv persontogsafgange og en godstogsafgang i begge retninger hver dag. Den øgede flyveaktivitet m. m. kom i

Cykelstien på den nedlagte Herning-Viborg-jernbane. Ligesom tidligere banen går nu stien gennem smukke landskaber, over dæmninger, over jævnt terræn eller nedgravet med skrænter på den ene eller på begge sider. Foto: Ole Degn september 2006.

en længere periode også til at præge de daglige godstog, der medførte et ikke ringe antal tankvogne med benzin. Personbefordringen med tog til og fra flyvestationen fik imidlertid ikke den forventede fremgang. En årsag var givetvis, at afstandene fra banen og ind til de forskellige arbejdspladser på flyvestationens område var lange, og samtidig var mange blevet selvbefordrende.

For fortsat at beholde kunder indsattes der statsbanebusser fra henholdsvis Viborg og Herning, der kørte helt ind på flyvepladsen til mere hensigtsmæssige holdsteder.

Omkring 1967-68 var passagertallet på banen faldet så markant, at der blev taget beslutning om, at jernbanedriften skulle ophøre ved overgangen til sommerkøreplanen den 23. maj 1971.

Sidste personbefordrende tog blev som følge heraf »tog nr. 830« med afgang fra Viborg til Herning den 22. maj 1971 kl. 20.49. Dermed var en 65-årig epoke afsluttet, og statsbanebusser overtog herefter al personbefordring mellem Herning-Karup-Viborg ad landevejen.

Damptog til Herning med toakslede personvogne. Foto: W. Dancker-Jensen.

Godstrafikken fortsatte et par år endnu på hele strækningen og mellem Herning-Karup frem til 1977.

Helt uden sværdslag skete nedlæggelsen dog ikke. Nogle kommuner langs banen argumenterede kraftigt for en fortsat godstogstrafik mellem Herning og Karup. I hvorvel der på denne strækning havde vist sig en stigning af den transporterede godsmængde frem til 1977, var den ikke »bæredygtig« nok.

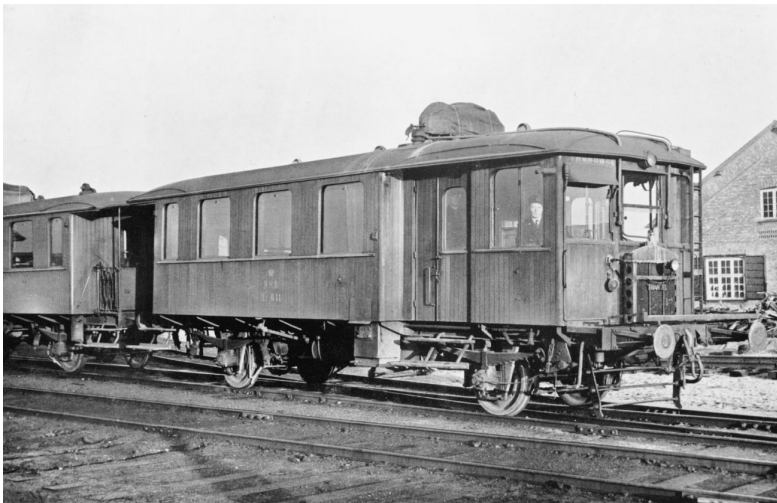
Sporene blev optaget i årene 1978-79.

Banens materiel

Fra banens åbning og i de følgende 25 år blev alle tog fremført af damplokomotiver (fremført = trukket af). Som følge af, at banen var bygget som »let«, er det mindre lokomotiver med en vægt på ikke mere end ca. 25-30 tons.

Omkring 1930 blev persontogsafgangene overtaget af benzindrevne motorvogne (Triangel fra Odense), velkendt med de åbne »endeperroner«. Passagerafdelingen i disse motorvogne var beskeden. Godstogene blev fortsat fremført af damplokomotiver. Dette mønster holdt sig frem

Benzinmotovogn med bivogn som persontog. Illustration i »Odin« og »Roeskilde« samt andre damplokomotiver og motormateriellet inden for Danske Statsbaner gennem tiderne. Dansk Lokomotivmandsforening 1952.

til 2. Verdenskrig, hvor motortogene på grund af benzinmangel blev erstattet med damplokomotiver.

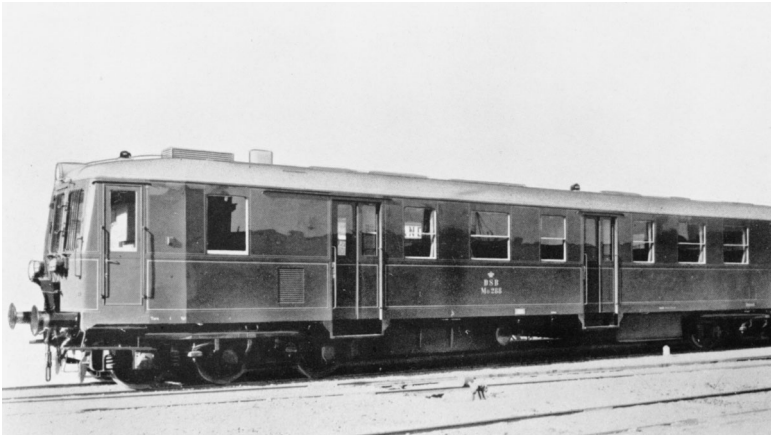
Efter krigen indsattes motortogene igen, men omkring 1951-52 blev de dog definitivt taget ud af drift. Herefter blev alle tog igen fremført af damplokomotiver.

I 1956 skete der på ny en ændring af »trækkræften«, idet persontogene nu blev fremført af dieselmotorvogne af en nyere type. Disse motorvogne havde et rimeligt pakrumsafsnit og en passagerafdeling opdelt i to storrumsafdelinger.

Godstogene fremførtes fortsat med damplokomotiver, indtil de i 1963 blev afløst af nye kraftige diesellokomotiver.

Vognmateriellet til persontogene bestod i de første 10-15 år af toakslede kupévogne uden gennemgang, dvs. hver kupé havde sin egen adgangsør i hver side af vognen. Nogle kupéer havde kloset, andre ikke. Dertil var almindeligvis tilkoblet en mindre rejse- og pakgodsvogn.

Kupévognene blev omkring 1920 afløst af toakslede storrums- og siddegangkupévogne med åbne endeperroner. Begge typer havde 60-70 siddepladser. Storrumsvognene var opdelt i to afsnit henholdsvis for rygere og ikke-rygere.

Dieselmotorvogn som persontog solo. Illustration i »Odin« og »Roeskilde« samt andre damplokomotiver og motormateriellet inden for Danske Statsbaner gennem tiderne. Dansk Lokomotivmandsforening 1952.

De benzindrevne motorvogne havde et mindre »storrums«-afsnit med 33 siddepladser, så for at øge togets passagerkapacitet var der almindeligvis tilkoblet en bivogn med 50 siddepladser. Dieselmotorvognene havde ligeledes storrumsafsnit, opdelt i to, med plads til i alt 52 passagerer.

I 1942 påbegyndtes en udskiftning af de toakslede vogne med fireakslede vogne, populært benævnt boggievogne. Boggievognene havde ligeledes storrums, opdelt i to afsnit, med i alt 78 siddepladser.

Udskiftningen strakte sig over adskillige år. Sædvanen tro, de mindre sidebaner var ikke højt prioriteret, hvad angik personvognsmateriellet den gang.

Til godstogene var det toakslede vogne, der blev de almindeligste i hele driftsperioden. De omfattede åbne ladvogne med halvhøje sider og lastede ca. 12-15 tons. Så længe der var mergelforsendelser, var de med til at sætte præg på godstogene, men naturligvis blev disse vogne også brugt til forsendelser, der kunne klare sig uden og med presenningafdækning.

Transport af lyngtørv og almindelige tørv fandt sted i lukkede godsvogne, og samme vogntype blev i vid udstrækning også brugt til forsendelse af almindeligt stykgods og kreaturer. Lasteevnen for de lukkede godsvogne var ligeledes 12-15 tons.

Fireakslede godsvogne sås kun sjældent, men senere kom benzinvog-

Damptog til Herning med fireakslede personvogne (bogievogne), fotograferet på Viborg Banegård. Foto: W. Dancker-Jensen 1951.

nene til, for at præge godstogene i en periode af 20 år, heraf de første fem år under besættelsen.

I hvert godstog var indkoblet en mindre pakvogn eller personvogn til ophold for togfører, pakmester m. fl.

De rejsende

De rejsende var naturligvis først og fremmest beboere fra de nye stationsbyer, korsvejsbyer, og fra det lokale opland. Senere kom så de skolesøgende unge, et beskedent antal »pendlere«, og i 1950 blev der indsat orlogstog direkte til Vejle over Herning. Foran er nævnt, at Bækkelund Station var anlagt og opført som udflugtsstation, og som sådan blev den også brugt.

Man tog på udflugt til Dollerup Bakker og til dansant på Bækkelund Pavillonen, og mange skolebørn er glade og forventningsfulde stået af her, for nu skulle de i skoven og i Dollerup Bakker til leg – slik og is.

Skoleudflugtstogene kom fra Herning, Viborg, Århus og Struer indtil 1960.

Afgang for særtog nr. 5446 på Bækkelund Holdeplads den 20. september 1917. Fra venstre til højre ses i forgrunden bl.a. toldassistent A.J. Jensen, premierløjtnant Gudme i grå uniform, trafikinspektør Kraft og overlæge Abrahamsen, i baggrunden bl.a. togbetjentene N.P., Andersen V.A. Møller og K.L. Pedersen, alle af Fredericia. Foto i privateje.

En helt speciel passagerbefordring blev dog transporten i 1917 af syge og sårede krigsfanger til den nyopførte *Lazaretlejr ved Hald*. Ved disse transporter stiftede ca. 1.500 østrig-ungarske, rigstyske samt et mindre antal russiske krigsfanger bekendtskab med Herning-Viborg banen. De ankom dels i almindelige personsærtog og dels i regulære ambulancetog. En del af udstigningen, særlig af de båreliggende, foregik på Bækkelund Station, den øvrige udstigning fandt sted, hvor Herning-vejen gik over banen, på det sted, hvor Egekro, den senere Egekrogen, nu Niels Bugges Hotel, senere blev bygget.

Den senere hjemsendelse foregik for alles vedkommende fra Bækkelund Station og mod Herning. Hjemsendelsestogene var af forskellig størrelse, det største blev afsendt den 15. november 1917. Togets længde var ca. 160 meter, og det medførte 483 personer omfattende officerer, læger, sygeplejersker og menige soldater. Toget var forspændt to lokomotiver, men for at klare stigningen over Stanghede og Guldborgland var der yderligere et lokomotiv, der skubbede bagpå til Skelhøje.

En anden passagerbefordring, der også skal omtales, var særtog

Indlæsning af bagage i særtog nr. 5442 på Bækkelund Holdeplads den 14. april 1918. Foto i privateje.

med de ungarske flygtninge i november 1956. Det var en meget mørk og regnfuld aften. Da flygtningene skulle indkvarteres på Folkekurens afdeling B, skulle afstigningen ske på trinbrættet Kuranstalten. Der var intet lys her, og perronen var meget kort, så fra flere vogne steg flygtningene ud i forventning om, at der var perron, men da denne manglede, faldt mange ned på banelegemet og nogle helt ned i banegrøften. Det kunne ikke undgås, at der opstod panikagtige scener.

Alvorlige driftsuheld rammes banen ikke af, men påkørsel af personer og dyr undgås ikke. Den alvorligste ulykke skete i Hald Ege, hvor en personbil blev påkørt i overskæringen ved Egekrogen, og flere passagerer i bilen blev dræbt. Bilen var kørt gennem den lukkede overskæring.

Oplevelser som togpassager

Min rejse med Herningbanen blev til et 20 års bekendtskab og det mest kun på den korte strækning mellem Kuranstalten og Viborg retur.

Når man skulle med toget fra Kuranstalten, var der lidt selvbetjening at udføre. På trinbrættets læskur var der opsat et skilt lige under navneskiltet, og der stod følgende at læse:

Damptog til Herning passerer hovedvej 13 ved Ridehallen 1951. Foto: W. Dancker-Jensen.

Cykelstien på den nedlagte Herning-Viborg-jernbane. I baggrunden ses tunnelen under Viborg-Herning-landevejen ved Guldborgland Plantage. Foto: Ole Degn september 2006.

Rejsende, der ønsker at blive befordret med toget, skal, når toget kan ses eller høres, tage ophold på perronen og tilkendegive, at man ønsker at toget skal standse.

Billet købte man i toget – hvis togbetjenten mente, han havde tid, rejsetiden var ca. 7-8 min.

Når man rejste fra Viborg, skulle man huske at købe billet på stationen. En skreven billet i toget kostede gebyr (og det gjaldt i øvrigt for alle skrevne billetter fra stationer med billetsalg). Man skulle også huske at give togbetjenten besked om, at man skulle af ved Kuranstalten. Fik man ikke gjort det, »røg« man med til Skelhøje, hvor alle tog standsede.

Hvis man i dag vil opleve »hvad man så fra toget« på Herningbanen, mens det kørte, skal man spadserere, ride eller cykle på stien, der blev etableret, hvor banen i sin tid lå – en fin oplevelse!

God tur!

*J. O. Dancker-Jensen. Født 1926 i Ballerup som søn af trafikkontrollør. Han er dermed opvokset i et miljø, der har bidraget til hans interesse for jernbanehistorie. Har tidligere skrevet *Da jernbanen stod til søs på Limfjorden*, udgivet af Limfjordsmuseet 1998. Arkitekt og siden 1951 bosat i Hald Ege. Adresse: Trinbrædtvej 7, Hald Ege, 8800 Viborg.*

Læretid i bilbranchen

Erindringer fra Viborg i 1960'erne

Skoletiden slut

Da jeg efter at have taget min præliminæreksamen på Viborg private Realskole måske var lidt skoletræt og ikke helt kunne bestemme mig til, hvad der så skulle ske, tog jeg imod et tilbud fra min onkel, direktør Martin Vestergaard, om at tiltræde en læreplads hos Ford i Viborg – beliggende på Vesterbrogade 7-9. Her mødte jeg efter en kort sommerferie i juli 1962.

Hele min fars familie var stort set beskæftiget under en eller anden form med biler, så det kunne vel også gå an for mig.

Jeg vidste, at det hos unge mænd var særdeles eftertragtet – og vanskeligt – at få en læreplads i autobranschen, hvilket vel også har spillet en rolle.

Man har sagt om »de glade tressere«, at der intet problem var med at få arbejde og uddannelse. Set i bakspejlet er det vel korrekt nok, men dengang oplevede man bestemt også, at man ikke kunne komme til det, man gerne ville. Men *noget* »at rive i« kunne vel altid opnås.

Vi fra landet kendte dog utroligt lidt til de muligheder, der bød sig. En voksende offentlig service med bl.a. information om forskellige uddannelsesmuligheder bød sig efterhånden til. Skønt det var mere eller mindre aftalt, at jeg skulle i lære hos min onkel, gik fætter Leo og jeg en dag i foråret 1962 op på det nye AF (Arbejdsformidlingskontor) og fik en snak om vor fremtid med en erhvervsvejleder. Da vi sandt nok ikke helt vidste, hvad vi ville beskæftige os med, blev vi på stedet tilbudt en psykoteknisk prøve i et dertil indrettet institut i Randers. Vi tog dertil med toget og fandt snart stedet, beliggende praktisk tæt ved banegården.

Her blev vi så testet af det senere så bekendte medlem af Folketinget for Retsforbundet og EU-medlem for modstanderne Ib »jord i hovedet« Christensen. Han fik tilnavnet, fordi man sagde om ham, at han ikke kunne sige en sætning uden at nævne skatteværdien af stigningen i jord

*Direktør Martin Vestergaard (1921-1966).
Foto i Lokalhistorisk
Arkiv for Viborg Kom-
mune.*

og fast ejendom, hvilket var hovedbudskabet i Retsforbundets partiprogram.

Alt det vidste vi ikke noget om dengang, så vi blev »målt og vejlet« med hensyn til kunnen og færdigheder alment, praktisk og bogligt. Bl.a. husker jeg en masse finmotoriske øvelser som at lægge puslespil på tid, at samle forskellige emner, at sammensætte forskellige figurer og farver og at stille begreber op mod hinanden osv. Alt i alt en morsom og interessant dag.

Til mig blev der sagt, at jeg nok burde beskæftige mig med praktiske ting såsom et håndværk eller lignende. Fætter Leo burde holde sig til tal.

Jeg husker også en tilføjelse til mit skudsmål gående ud på, at såfremt jeg i stedet ville beskæftige mig med teori og kommunikation, ville det ikke gå helt galt. Vel ikke så ringe en test, når og hvis man står over for et ungt menneske, der har anlæg og evner for lidt af hvert og ingen særlig alvorlige mangler!

Til vor afklaring hjalp det dog ikke stort. Jeg kunne jo gå i gang med hvad som helst – derfor lige så godt gå i lære.

Fætter Leo blev revisor!

Det gamle automobilfirma

Altså kom jeg på prøve hos den elskelige prøvemester Aage Madsen, der dengang var en ældre herre – vel omkring de 60.

Han var den, der kræsedede omkring de særlige kunder, især ejerne af amerikanerbiler, som man dengang stadig solgte en del af.

Mercuryer, Fairlanes, Galaxies og en enkelt Thunderbird.

Ellers var Ford i Viborg, hvis officielle navn var A. Pliilipsen Akts., en blandet landhandel.

Vi forhandlede engelsk Ford. Som den uhyre populære Anglia med »skrå« bagrude. Senere kom Cortinaen til, og der var også kunder til de større modeller, såsom Consul, Zephyr og Zodiac. Tyske Fordvogne solgte også ganske godt. Det var Taunus 12m, 15m og 17m.

Dertil, som nævnt, de amerikanske. Ældre vogne kom naturligvis også på værkstedet. Blandt disse franske Fordbiler som Vedette V8, der senere produceredes af Simca.

Varevogne solgte vi. Såvel engelske som tyske. Fælles var, at de blot var kasseudgaver af tilsvarende personvogne med motoren foran og træk på baghjulene samt ratgear.

Der solgtes også lastbiler. Mest braknæsedede engelske Thames Traders, men også enkelte tyske G 700 lastvogne.

Fords traktorprogram med Fordson Major og Dexta havde vi naturligvis også i sortimentet. Dertil lidt redskaber. Senere kom plastjoller og Evinrude bådmotorer til.

Når man så betænker, at Ford havde solgt biler siden 20'erne, og virksomheden førte reservedele og tilbehør til alt dette samt drev en smedefdeling, en servicestation og et stort brugtvoغنslager, forstår man, at det var en spændende og meget blandet forretning, jeg dykkede ned i.

På det tidspunkt var medarbejdertallet i nærheden af 70 personer, og pladmanglen var overvældende trods konstante om- og tilbygninger. Det endte derfor også med, at man begyndte opførelsen af en helt ny forretningsejendom på Skivevej, hvortil traktor- og lastvognsafdelingen som den første flyttede midt i tresserne.

Der var tale om et hæderkronet, gammelt firma, idet fabrikant Aage Philipsen umiddelbart efter 1. Verdenskrig var begyndt at forhandle Fords produkter i Viborg. Før den tid drev han såvel maskin- som elektrisk virksomhed i byen. Fra midten af 30'erne var han formand for Viborgs Smedelav, hvorfor dennes imponerende lavsskilt var ophængt på facaden mod Vesterbrogade.

Automobilfirmaet A. Philipsen Akts., Vesterbrogade 7-9. Forrest udstillingslokaler med Viborg Smedelavs imponerende lavsskilt. Bagest smøre- og vaskehal. Under halvtaget fandtes benzinstanderne. I gården adgang til kontor, lager og værksteder. Se også situationsplanen side 35. Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

I en periode i besættelsestidens slutning var han borgmester, valgt af de konservative. El-firmaet var udskilt og havde indtil 1961 haft til huse i Sct. Mathiasgade under navnet Philipsen og Hall, og bag dette – med indgang fra Sct. Pedersstræde – havde gamle »Fillerfar«, som vi kaldte ham, stadig et lille støvet og uopvarmet kontor på 1. sal. Hertil blev vi elever af og til sendt ned med vekslere og lignende til underskrift, da fabrikanter fortsat ejede hovedparten af aktieselskabet.

Skønt han var en ældre herre, kørte han naturligvis bil, bl.a. fra sin bolig på »Sønæs« og ind til byen. I min tid kørte han en sekscylindret »Zephyr« Mk. 2.

Disse 50'er-biler havde altid forkromede pyntelister på siderne, således også Zephyren.

Garagen på Sønæs lå for enden af en lille smal allé, og den gamle Philipsen havde vel svært ved at vende sig, når han bakkede ud. I hvert fald skete det et par gange i min læretid, at vognen blev afleveret på karrosseriværkstedet til opretning af småbuler samt udskiftning af pyntelisterne på siden. Til gengæld, sagde man, var træerne i alléen uden bark på indersiden. Medens reparationen stod på, lånte fabrikanten en anden vogn. Engang fik han tilbudt en af de nye Angliaer med hurtigroterende overkvadratisk motor, der gav et hop og gik i stå, hvis man ikke gav gas nok – i modsætning til Zephyren, der kunne sejtrække fra tomgang. Philipsen forlod efter sådan et par hop Angliaen og forlangte højkrøstet at få den smukt restaurerede Ford »A« fra 1930, der stod permanent i udstillingen. Her greb min onkel ind og fandt et andet passende køretøj.

Ford model »A« – dette prægtige og uopslidelige køretøj – var dengang stadig en del af gadebilledet, skønt kraftigt på retur. De bedre tider i slutningen af 50'erne og begyndelsen af 60'erne gjorde, at bønderne nu ville have ny bil.

De kom derfor ind med deres gamle Ford, der havde været klodset op under besættelsen, og ville købe en Taunus eller en Consul. Flottere og mere behagelige biler, men af langt ringere kvalitet end den, de byttede med. Deres levetid var ikke tilnærmelsesvis 30 år! Vi læredrenge kunne efterfølgende købe en sådan »A« model for omkring 800 kr. og køre den til syn efter at have skiftet bremsebelægning, styretøjsbøsninger og blypakningen i vandpumpen. Andet blev ikke slidt eller gik i stykker.

I 1965, hvor vi i forbindelse med den delvise flytning til Skivevej ryddede op på lageret, kasserede vi et originalt stempelsæt til en Ford-A-motor, indkøbt i 1931 og aldrig solgt. Man havde aldrig udskiftet stempler på en sådan maskine, hvilket var såre almindeligt på dens efterfølgere, tredive år senere! Jeg tog et af stemplerne og lavede mig et smukt askebæger.

På et tidspunkt fandtes en hel »A«-klub i firmaet. Bilen var billig i indkøb og småreparationer foretog man selv. Olie, aftappet fra andre biler, var rigeligt godt til den store gamle motor.

Havde man dog blot beholdt nogle stykker, som f. eks. Knud Navntofts fine eksemplar – en cabriolet med åbent »svigermor«-bagsæde!

Tilbage til Aage Madsen. Han var en virkelig »motordoktor«. Han havde en eller anden skavank med sit ene ben, der var forsynet med en bøjleanordning til støtte. Han *lyttede* sig til, hvordan en fireportet ame-

rikansk karburator på en 5-liters V8 skulle justeres. Der fandtes næsten ingen mekaniske maleinstrumenter og slet ingen elektroniske.

Jeg lærte at pakke forhjulslejer med fedt og at udlufte bremses. Senere lærte jeg også at køre disse store flydere med op til 350 HK og automatgear – »Power glide« – eller hvad det ellers benævntes.

For lidt gas og vognen gik i stå. Man kunne jo næsten ikke høre motoren. For megen gas og uhyret sprang frem med højt løftet forende, idet disse store biler var utroligt blødt affjedrede af hensyn til komforten. Forskrækket trådte man så på den store pedal i bunden, hvorpå der stod »Power-brakes«, med det resultat, at bilen dykkede voldsomt med forenden.

Det så morsomt ud, og alle skreg af grin, men man lærte det: at sætte blødt, men dog kraftfuldt af med en hul buldren fra den dobbelte udstødning.

Så var man kørende! I tider med fri hastighed og næsten ingen trafik ud ad den nye hovedvej 13 mod Løvel.

Læreplads på kontor og lager

Efter en kort tid hos prøvemester Madsen kaldte min onkel Martin mig ind til sig på kontoret og foreslog mig, at jeg ikke kom i lære som mekaniker, men i stedet fik en uddannelse på kontor og lager. Ikke fordi man var utilfreds med det, jeg gjorde, men fordi den anden uddannelse havde et bredere perspektiv. Hvis jeg på sigt havde mere lyst til f. eks. at sælge biler, burde jeg få en handelsuddannelse, som min onkel i øvrigt selv havde fået, idet han oprindelig var uddannet købmand.

Det havde jeg ikke noget imod, og jeg begyndte da som »*traktor- og automobilreservedelslagereksponentlærling*« den 1. august.

Her gik man ikke i kedeldragt, men i grå kitler med blå revers og blå broderet ryg:

A. Philipsen Akts.
Ford
Reservedele

På bryststommen var med rødt broderet: J. Østergaard.

Lagerchefen hed Henning Nielsen – til daglig kaldet »sheriffen«. Umiddelbart kunne han for os unge virke lidt mavesur, men han fortal-

te gerne om sin egen læretid og de svære vilkår, han da havde haft, når han måtte leve af rå havregryn i lange tider. Havregryn, som han købte ind sækkevis.

Sheriffen vidste godt, at vi af og til – især efter en våd aften – kunne finde på at pjække ved at melde os syge dagen efter.

Det kunne han ikke acceptere.

Til gengæld var man et mandfolk, hvis man mødte op om morgenen, uanset hvor dårligt man havde det, og så hen på formiddagen erklærede, at nu gik man hjem i seng.

Ideen var selvfølgelig, at blot vi kom, blev vi som oftest også.

Der var foruden chefen én udlært på lageret. Dertil normalt fire lærlinge – én ny om året, idet læretiden var fire år og fire måneder. Denne stab var suppleret med et par arbejdsdrengene, der fungerede som bude og lignende med håb om en senere læreplads.

Foruden at ekspedere reservedele til egne værksteder, havde vi et stort salg ud af huset. Enten ved at omegnens mekanikere kom på lageret, eller ved at de telefonerede ordre ind. Ordre, der så indpakket befordredes til rutebilstationen af budene, eller firmaets »sagførere«, som de selv kaldte sig.

Jævnligt måtte også vi læredrengene tage denne tjans. På den måde lærte vi at tumle en »Long John«-budcykel, hvilket ikke var helt let.

Det krævede stor dygtighed og viden om de enkelte modeller at ekspedere telefonordrer. Reservedele kan ofte være forskellige i den samme bilmodel grundet småændringer af udstyr og underleverandører, eller fordi man har ændret på konstruktionen.

Så når en landmekaniker ringede ind efter et udrykkerleje eller en varmeapparatslange eller andet til en 12 m »omkring 1957«, handlede det om – på stedet – at vide, om der var noget særligt at iagttage om lige dette eller hint. I så fald måtte man spørge tydeligere ind til emnet:

- er den fra før eller efter oktober 1957?
- det ved jeg ikke!
- prøv at gå ud og se på baglygterne om der er en forchromet ring om glasset eller glas og pyntekrans er støbt i ét stykke!

Eller:

- står der Lucas eller Smith på kablet?

Kunne man ikke pejle sig frem via sådanne spørgsmål, måtte man ty til at få aflæst bilens stelnummer, hvorefter vi i digre værker – på henholdsvis engelsk og tysk – kunne slå bilens produktionstidspunkt op.

Med den baggrund kunne man så begynde opslag i diverse kataloger

Ford Anglia 105E med den skrå bagrude, fotograferet over for Ford på Vesterbrogade. Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

for at finde det relevante reservedelsnummer, hvoraf vi havde mange tusinde på lager.

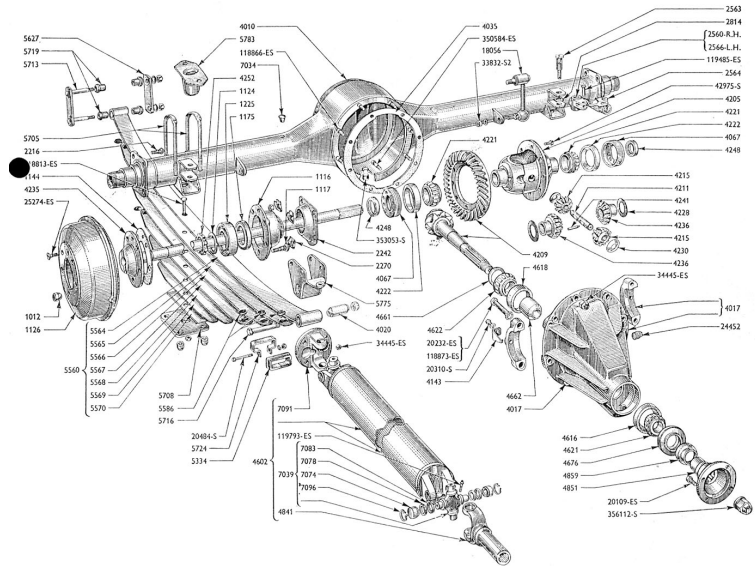
Var man rigtig skrap, ville den ovenfor beskrevne samtale resultere i, at man direkte fra sin hukommelse skrev det korrekte reservedelsnummer på et stykke papir. Sekscifrede talkombinationer for tyske biler og en længere bogstav- og talkombination for engelske og amerikanske modeller.

Modeller, der i modsætning til tyskernes med 6 volts elanlæg og millimeterskruer alle havde 12 volts anlæg og skruer og møtrikker med tommers »Withworth« gevind. Bortset fra det var det engelske system nemmere at gå til.

Her havde en bestemt betegnet reservedel altid samme hovednummer uanset model, nemlig et firecifret tal. Motordele altid noget med 6000. Kølerdele 8000 osv. »6731« var således et oliefilter på alle modeller.

Foran dette tal anbragtes så bilens typekode, der kunne være bogstaver eller tal. Anglia fra 1954 til 1959 hed type 100E (E for England). Venstrestyret dog 101E, hvilket kun havde betydning for styretøjsdele.

Part No.	Name of Part	Year	Remarks	Qty. Rec.
	REAR AXLE AND DRIVE SHAFT—continued			
34445-ES2A	...Nut (self locking).....	1951		8 8
Y-24452	{ Plug (drain).....	1951		1 1
	{ Plug (filler).....	1951		1 1
EOA —4020	...Bush (rear spring front hanger).....	1951	Except Zodiac.....	2 2
EOA —4035	...Gasket (differential carrier to rear axle housing).....	1951		2 2
EOA —4067	...Nut (differential bearing adjusting).....	1951		2 2
EOA —4143-A	...Lock (differential bearing adjusting nut).....	1951	Tang offset to bottom.....	2 2
EOA —4143-B	...Lock (differential bearing adjusting nut).....	1951	Tang offset to top.....	2 2
20310-S	...Screw (adjusting nut lock retaining).....	1951		2 2
34806-S	...Lockwasher.....	1951		2 2
EOA —4157	...Dowel (differential carrier cap to carrier).....	1951		4 4
EOA —4205	...Case (rear axle differential gear).....	1951		1 1
EOA —4209-A	...Gear (rear axle driving) and pinion Assy.—4.556 to 1 ratio.....	1951 52	} Pinion takes 1 1/2" dia. rear bearing.....	1 —
EOTTA —4209-A	...Gear (rear axle driving) and pinion Assy.—4.444 to 1 ratio.....	1951 52		1 —
EOA —4209-B	...Gear (rear axle driving) and pinion Assy.—4.556 to 1 ratio.....	1952	} Pinion takes 1 1/2" dia. rear bearing.....	1 —
EOTTA —4209-B	...Gear (rear axle driving) and pinion Assy.—4.444 to 1 ratio.....	1952		1 —
42975-52	...Bolt (driving gear to differential case).....	1951		8 8
EOA —4211	...Shaft (differential pinion).....	1951		1 1
EOA —4211-A	...Pinion (differential).....	1951		2 2
EOA —4221-A	...Cone (differential bearing) and roller Assy.....	1951		2 2
EOA —4222-A	...Cup (differential bearing).....	1951		2 2
EOA —4228	...Washer (differential gear thrust).....	1951		2 2
EOA —4230	...Washer (differential pinion thrust).....	1951		2 2
EOA —4235	...Shaft (rear axle).....	1951		2 2
EOA —4236	...Gear (differential).....	1951		2 2
EOA —4241	...Pin (differential pinion shaft lock).....	1951		1 1
EOA —4248	...Seal (rear axle housing oil) Assy.....	1951		2 2
EOA —4252	...Nut (rear wheel bearing).....	1951		2 2
EOA —4602-B	...Shaft (drive) and universal joint Assy.....	1951		1 1
20109-ES2	...Bolt (drive shaft yoke to rear flange).....	1951		4 4
34445-ES2A	...Nut (self-locking).....	1951		4 4
EOA-7039	...Kit (universal joint) Assy.....	1951	Consists of Spider Assy., 4 of EOA-7074 and 4 of EOA-7096.....	2 2
119793-ES7	...Lubricator (spider).....	1951		2 2
EOA-7074	...Bearing (universal joint needle) Assy.....	1951		8 8
EOA-7078	...Seal (universal joint spider oil).....	1951		8 8
EOA-7083	...Retainer (universal joint spider oil seal).....	1951		8 8
EOA-7091	...Yoke (drive shaft flange).....	1951		1 1

Side med tilhørende tekstblad fra et engelsk reservedelskatalog, visende bagtojet til Ford Consul, Zephyr og Zodiac, Mk. 1, 1951/-.

Modellen fra 1959 til 1967 (skrå bagrude) hed type 105E (106E), medens Consulen hed EOA eller EOTA og Zephyren EOTTA, hvilket betegnede henholdsvis 4 og 6 cylindre! Senere modeller benævntes da også mere logisk type 204E og 206E.

Men et oliefilter til en Anglia med sideventilet motor hed altså 100E-6731 og til en topventilet ditto 105E-6731.

Små ændringer i produktionen kunne så senere tilføjes et »A«, et »B« eller et »C«.

Langt sværere som sagt med de tyske fortløbende numre, hvor et tilsvarende filter til en sideventilet 12 m kunne hedde: 326-884. (Vi delte altid i to trecifrede tal, der var lettere at huske end tre tocifrede). Og til en topventilet ditto: 538-281. Uden logik!

Til alle reparationer på værkstedet hørte en reservedelsspecifikation, som vi skrev på, hver gang vi udleverede »en stump«. Ud af huset skrev vi fakturaer eller følgesedler med kuglepen på et apparat med tre genemslag. Et til kunden, et til vort eget bogholderi og et til lagerets kartotek, der var opbygget med et manuelt skuffesystem, kaldet »Kardex«. Ved dette arrangement sad en af vi lærlinge på skift adskillige timer hver dag og åjourførte beholdningslisterne. Var beholdningen nået under et vist niveau – der naturligvis var afhængig af, hvilken reservedel vi talte om, og hvornår der sidst var solgt deraf – påførtes den en ugeordreseddel til Ford Motor Company i København. Herefter modtog vi pr. jernbane en stor container. Med at pakke denne ud, checke at alt var der og derefter lægge på plads, var et par mand optaget den meste dag. Til at supplere ugeordren, kunne fra dag til dag indtelefoneres hasteordre, der fremsendtes med post.

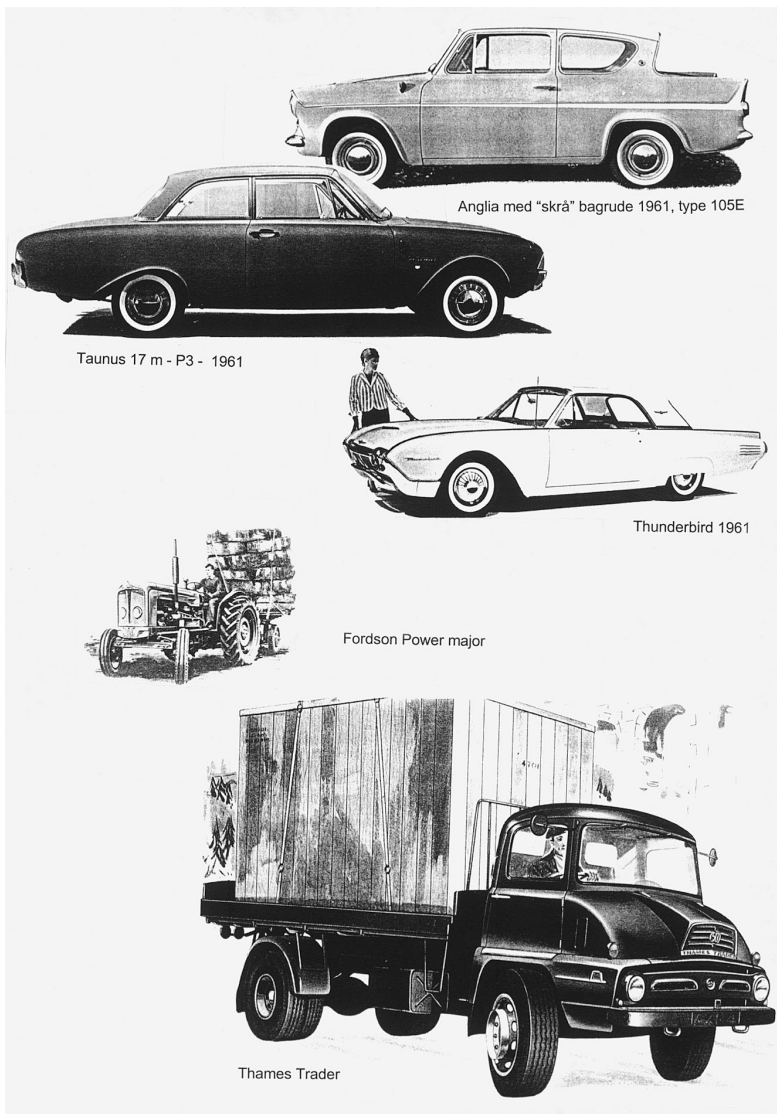
Hasteordre var med mindre rabat og dyrere i forsendelse, hvorfor denne fremgangsmåde skulle minimeres.

Endelig kunne vi også dagligt »låne« fra naboforhandlerne – normalt i vort tilfælde fra Århus, Skive eller Holstebro.

Rabat – normalt 20% – ydede vi til byens og oplandets selvstændige mekanikere.

Sheriffen sad hver morgen og gennemregnede vore fakturaer. Vi havde ikke regnemaskiner og sammentællingen – over flere sider med rabat og den på det tidspunkt nys indførte 9% omsætningsafgift – OMSen – skulle alt sammen udregnes manuelt. Og skønt vi var i god træning, forekom regnefejl jævnlige – i hvert fald fra min side!

Ud over reservedelene til mekanikerne solgtes til private kunder en del ekstra tilbehør til bilerne. Ofte særligt pynteudstyr såsom forchrome-

Biltyper fra forfatterens tid som lærling i automobilbranchen.

de fælgringe, ekstra ornamenten og nummerpladerammer. Det store hit var en særlig pakke til Angliaen, hvori indgik, at reservehjulet anbragtes lodret udvendigt bag bagagerummet, hvilket dels gav mere plads, dels blev anset for at være smart.

I pakken var forlængede kofangerstivere, beslag til reservehjulet og dækplader til montering mellem kofanger og bageste stenplade. Disse plader skulle så lakeres i vognens originalfarve. I tilbehørssalget indgik også sikkerheds- og komfortudstyr i form af sidespejle, sprinkleranlæg, radioer og antidugruder. Alt sammen noget, der ikke var standardudstyr i de dage. De første sikkerhedsseler dukkede op til eftermontering, skønt der var vild uenighed om værdien deraf.

Run var der på lageret, da justitsminister Hans Hækkerup besluttede, at alle biler inden en bestemt dato skulle forsynes med stænklapper ved baghjulene. I et par måneder bestilte værkstederne ikke andet end at montere sådanne mere eller mindre originale stænklapper, idet markedet var støvsuget for denne artikel, og allehånde forsøg blev gjort med at købe erstatningslapper rundt omkring. Et år efter var hysteriet glemt, idet lapperne ikke havde haft nogen særlig værdi, og bekendtgørelsen derfor blev ophævet.

Sædeovertræk og bundmåtter blev ofte givet i julegave til ham, der i årets løb havde fået sig en ny bil. De fleste personvogne havde fortsat bænksæder i ét stykke, hvilket betød, at man om nødvendigt kunne sidde tre på forsædet – eller sidde tæt med kæresten, medens man kørte!

At man så rutchede rundt i svingene, så man stort på.

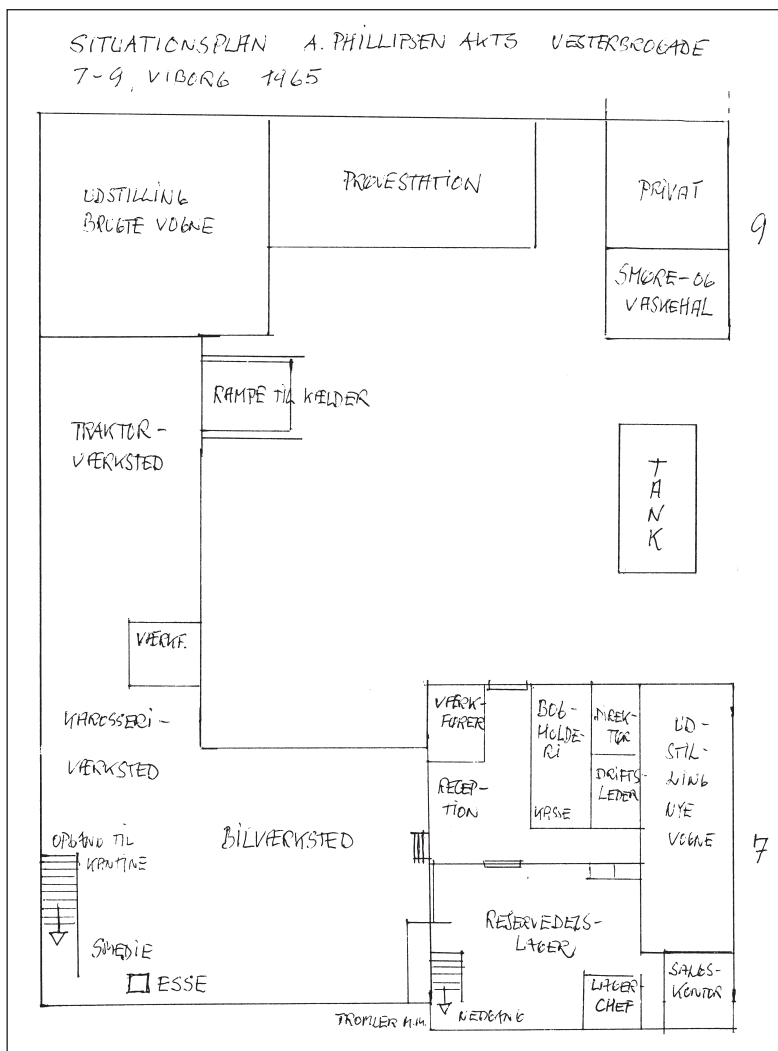
I særlige sportslige udgaver af de forskellige modeller, betegnet GS eller TS for henholdsvis »Grand Sport« eller »Touring Sport«, kunne efterhånden tilbydes enkeltsæder, de såkaldte »Bucket seats« foran. Ydermere kunne disse vogne være udstyret med tilbagetrukket bundgearstang, der ellers var gået helt af mode til fordel for ratgearet, der jo netop gav god adgang til det brede forsæde.

Men stadig havde en del biler vacuumviskere, trukket af motorens indsugning, hvilket betød, at når motoren havde brug for ekstra luft, f. eks. ved accelerationer, gik viskeren i stå – typisk midt i en overhaling!

Arbejds miljøet

På en sådan virksomhed med mange læredrenge tog man en del »gas« på hinanden. For mekanikerlærlingene var det en art statussymbol at gå med en så stor tot twist i kedeldragtens baglomme som vel muligt – nærmest slæbende hen ad gulvet. Tage L. var særlig slem, indtil han blev effektivt kureret. Nogle så deres snit til at fugte twisten med lidt rensat benzin.

En anden, der stod og løsnede rustne bolte med »Caramba« fra en

Situationsplan af A. Philipsen Akt's bygningskompleks, Vesterbrogade 7-9 i Viborg. Tegning af Jørgen Østergaard 1986.

spraydase, »kom til« at holde en tændt lighter op foran denne, hvorved den virkede som en veritabel flammekaster, der på et par meters afstand antændte twisten i Tages lomme. Hurtigt fandt han ind på toilettet til den kolde hane.

En anden lille afvænningskur over for de lærlinge, der stod og hang for længe ved lagerdisken, bestod i, at man forbandt et af telefonapparaterne med den messingskinne, der monteret i disken styrede lugen, hvormed lageret kunne lukkes af i forhold til værkstedet. Når hænderne tilfældigvis berørte skinnen, drejede man et par hurtige omgange på telefonapparatet, hvorefter vedkommende meget hurtigt fik sig flyttet et andet sted hen!

På lageret prøvede vi alle de traditionelle smedeløjer med at blive sendt til Reffskiens Jernhandel for at hente 200 g »kørneprikker« eller en dåse »klangfedt« til ambolten.

Til drillerierne kan også henføres den lille episode, hvor en lærling på karosseriværkstedet efter at have genopbygget vraget af en smadret Taurus 17 m TS til privatbrug, kom på lageret for at få de seks løse bogstaver til fronten, hvormed man stavede T A U N U S. Imidlertid var »U«-et i restordre, hvorfor Hans Jørgen blev foreslået, at han måtte klare sig med de øvrige bogstaver. Det gjorde han. For eftertiden var fronten prydet med betegnelsen S A T A N S.

I frokoststuen over traktorværkstedet hang på endevæggen et stort billede af Henry Ford. Der var tale om et officielt fotografi, vel fra sidst i tyveme, hvor hans berømmelse var på sit højeste. Billedet viste et portræt af en midaldrende asketisk herre, iført en simpel habit og skjorte med ombøjet flip efter amerikansk mønster. Skønt der spillede et svagt smil om læberne, anedes en stregthed i attituden. Især øjnene var skarpe og billedet fotograferet på en sådan måde, at blikket fulgte én overalt. Tit har jeg tænkt, at selv 15-20 år efter sin død fulgte »Old Henry« med.

I hvert fald svævede hans ånd over stedet.

I dette lokale holdtes også svendegilder.

Når en eller anden blev udlært – og det skete jævnligt – blev der efter fyraften inviteret på øl og tobak i frokoststuen.

Nogle tog en enkelt øl inden de tog hjem. Andre blev hængende længe. Tobakken gik rundt. De fleste tog en cigaret – enkelte en cigar. Cigarerne skulle, på trods af at kun få tog deraf, være indkøbt i kasse, således at de var pakket vandret. Dette gav nemlig den gamle drejermester Carl Løgstrup – kaldet Ludvig, når han ikke hørte det – mulighed for sit glansnummer:

- Skulle det ikke være en cigar, Løgstrup?
- Joe tak – lige en enkelt!

Hvorefter han med et snedigt greb tog en cigar mellem tommel- og pegefinger og med de øvrige fingre rullede hele rækken op i hånden og uden at fortrække en mine stak dem i brystlommen på kedeldragten.

Ak og ve den arme lærling, der engang havde købt cigarer i papkarton, hvor kun spidserne stak ud!

Ludvig havde i øvrigt noget af en særstatus. Han var firmaets ældste medarbejder, vel i virkeligheden over pensionsalderen. Han kom og gik, når han ville, hvilket betød tidlig morgen – lang frokostpause – og sent hjem. Han var ikke mekaniker, men maskinarbejder fra den tid, da firmaet hed Philipsens Maskinfabrik.

Han stod ved sin drejebænk og lavede det forefaldende virkelige håndarbejde, der stadig var til, f. eks. reservedele, der ikke længere kunne skaffes. På samme måde som værkfører Bjørn Nielsen kunne han stadig smede en bagfjeder, som man havde gjort det under besættelsen.

Løgstrup havde altid hos sig en lærling, der på den måde fik værdifuld viden om drejebænke og smedning i esse.

Som ung havde han været med til at installere et dampvarmeanlæg i Kreditforeningsbygningen på hjømet af Boyesgade, hvorfor han stadig var den, der tilkaldtes, når det gjorde knuder. Så drog han afsted med sin særlige værktøjskasse med remedier fra sit private »bur«. Alt læsset på en trækvoan med to høje træhjul, skubbet af lærlingen.

Omgangsformer

Omgangstonen var anderledes. Til ukendte voksne sagde man fortsat »De, Dem og Deres«. Dette gjaldt også i forholdet til overordnede. På værksted og lager blev man dog hurtigt »dus« – selv med værkførerne. Men på deres initiativ.

På kontoret var de kvindelige elever altid »Des« med fru Thaagaard, der var bogholderassistent, og med bogholderen, Chr. Vestergaard. Højere i hierarkiet befandt sig sælgerne eller repræsentanteme, som de kaldtes. Med disse blev vi aldrig dus, undtagen med de yngste, der var rekrutteret internt, som f. eks. den unge bilsælger Erik Møller, der desværre døde tidligt.

Med driftslederen eller underdirktøren P. Rosendal var alle »Des«- det samme gjaldt naturligvis over for direktøren, min onkel Martin Vestergaard. Her indtog jeg en særstilling, hvilket ikke var helt uproblematisk. Som led i min uddannelse sad jeg på et tidspunkt i forkontoret – en slags reception, hvor man kunne henvende sig. Her kunne således også komme kunder eller forretningsforbindelser til direktøren.

Firmaet havde et internt samtaleanlæg til at komme i kontakt med

afdelinger på den anden side af gården, en lagersektion på loftet, tilkaldelse til telefonen osv. Direktøren var naturligvis også koblet på dette anlæg, således at man kunne forespørge direkte, om han havde tid til en kunde og andet.

Den kommunikation gav mig problemer. At kalde op til »onkel Martin«, medens en kunde hørte på, var naturligvis utænkeligt, men at sige »De« til min onkel faldt mig overmåde svært. Et par gange må jeg have demonstreret usikkerhed, for en dag kom driftslederen til mig for at vejlede mig.

Han foreslog at jeg anvendte 3. personsformen, også ved tiltale.

Så var jeg fri for at sige »De« eller »du«, men kunne forespørge om »direktøren« havde tid. Det var jo genialt!

Arbejds- og uddannelsesforhold

Arbejdstiden var dengang 48 timer pr. uge. Vi mødte normalt kl. 7.30 og havde åbent til kl. 17. Lørdage til kl. 12. I min læretid blev arbejdstiden nedsat, således at vi havde fri hver anden lørdag. I juletiden havde vi butikken åbnet fredag aften og »vagt« alle lørdage.

Oven i dette kom den obligatoriske handelsskole om aftenen, tre dage ugentligt, fra medio august til sidst i maj. Skolen havde lokaler i den daværende Østre Skole i Rosenstræde. Da jeg havde præliminærek-samen, måtte jeg tage »Handelsmedhjælpereksamen med fremmede sprog«, hvilket betød yderligere fag med engelsk og tysk handelskorrespondance med breve, der altid indledtes med »Sehr geehrte Herren« eller »Dear Sirs«. Andre fag på handelsskolen var bogholderi og maskin- og skilteskrivning.

En del af bogholderitimerne fandt sted på den daværende Tekniske Skole i Reberbanen. Skønt vilkårene ikke oplevedes som specielt belastende, da de jo var ens for alle, siger det sig selv, at fliden og interessen ikke altid var overvældende stor for denne vinteraftenskole.

Især for os, der yderligere måtte lægge transporttid oven i lektielæsningen og de skriftlige opgaver, var det drøjt. Jeg har da ej heller nogen særlig positiv erindring om denne tid ud over et enkelt pigebe-kendtskab fra maskinskrivningsholdet!

Som lærling fik jeg i starten 285,- kr. pr. måned før skat, der i de se-neste par år var ca. 50 kr. pr. kvartal, hvortil kom udgiften til sygekasse. På værkstedet fik man ugeløn. Fælles var, at vi fik pengene udleveret i en

Teknisk Skoles pompøse facade mod Reberbanen. Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

lille brun kuvert med besked på at tælle efter og kvittere for modtagelsen.

Af dette betalte jeg 100 kr. månedligt hjemme. Beløbet skulle dække kost, logi, vask, togkort og sygekasse – hvilket det ikke kunne.

Da jeg så efter seks måneder steg til kr. 315,- pr. måned, fandt far, at jeg nu burde betale 125,- kr. derhjemme. Det var vi ikke helt enige om, idet jeg mente at kunne gøre det billigere selv ved at flytte hjemmefra.

– Så prøv du det!

Var svaret.

På egne ben

Jeg lejede derfor et kælderværelse på adressen Fredensgade 22 fra den 1. marts 1963.

Huset stammede fra slutningen af 20'erne og ejedes af et pensionistægtepar fra Fallesgårde, der kendte mine forældre.

Værelset havde egen indgang og var rimelig stort. I kælderen boede yderligere en mand – vel midt i trediverne. Vi deltes om et toilet med håndvask.

Der var ingen egentlige køkkenfaciliteter.

Tanken var at spise ude. I hvert fald den varme mad. Derfor entrerede jeg hurtigt med fru Sofie Dam i »Ostenfeldts Pensionat«, beliggende i Kolonnaden i Sct. Mathiasgade. Hendes altid veltilberedte mad, der indtoges alle hverdage kl. 12, lykkedes det mig at få forhandlet ned til en pris af 60,- kr. pr. måned. En pris, der så vidt, jeg husker, stod uantastet helt frem, til jeg ophørte i foråret 1966.

Morgenmaden bestod af et smurt rundstykke bestilt til formiddagskaffen på lageret.

Det havde oprindeligt været tanken, at aftensmad skulle jeg selv klare ved hjælp af brød, smør, ost og pålæg opbevaret i den midterste del af farmors totårnede dækketøjsskab, der i rødmalet tilstand var medbragt som en del af mit bohave.

I stedet gik jeg over til at indkøbe en færdig madpakke til 4,- kr. fra Viborg Smørrebrød, beliggende i St. Sct. Mikkelsgade over for Søndre Sogns Kirke. Madpakken indeholdt seks håndmadder.

Jeg havde derfor sjældent andet »i huset« end den fårepølse, en kollega ved navn Andersen havde medbragt fra Australien, og som smagte rædselsfuldt, men altid var der – år ud og år ind – som den yderste reserve.

Skulle vi en enkelt gang spise »ude«, kunne det blive i »Smiths Spisehus« i Gravene, hvor jeg smagte mine første pommes frites – en underlig form for kartofler, syntes jeg!

Det skete en enkelt gang eller to, at vi frekventerede noget andet nyt og mærkværdigt – Viborgs første cafeteria, »Cafette« kaldet, på hjømet af Sct. Mathiasgade og St. Sct. Mikkelsgade. Her skulle man selv hente sin mad og selv bære den til sit bord. Højest forunderligt!

En gang månedligt i det meste af vores læretid mødtes fætter Leo og jeg i restaurant »Bykroen« på hjømet af Gravene og Vendersgade, hvor vi altid fik dansk bøf med bløde løg og rødbeder. Dertil en enkelt pilsner.

Værelset kostede 90,- kr. pr. måned, så det siger sig selv, at det forholdsvist hurtigt gik op for mig, at servicen derhjemme, set i forhold til prisen, ikke var så ringe endda!

Men at bo i Viborg var en kolossal lettelse bl.a. i forhold til handelsskolen.

Det kunne altså lige gå rundt, men skulle der være til lidt ekstra, måtte vi påtage os noget andet arbejde, hvilket naturligvis var svært at overkomme, da tiden var temmelig besat. Et enkelt forår har jeg været i ro-

erne hos en gårdmand i Loldrup, men lønnen på 1,- kr. pr. række à en halv kilometer blev ikke til meget!

En sikker suppleringsmulighed udnyttede vi dog optimalt. Til tider endog på bekostning af handelsskolen.

Hvert år skulle der gøres status i firmaet. Især lagerets tusindvis af numre skulle afstemmes med kartotekets oplysninger.

Status skulle være afsluttet inden udgangen af marts, og hvert år omkring nytår udgik en befaling fra »Sheriffen«, der sagde, at fra nu af skulle eventuel tomgangstid anvendes til optælling.

Denne befaling løste dog aldrig problemet, hvorfor overarbejde blev tilbudt i slutningen af januar til måske 3,50 kr. pr. time.

Heller ikke til dette var der megen tilslutning, hvorfor det altid endte med, at vi lærlinge talte op hver aften i de sidste tre uger – efterhånden til en pris af 5,- kr. i timen plus betalt spisepause. Plus – på det allersidste – også maden betalt.

Den mad, der hver dag var biksemad med spejlæg og en øl på »Latinlerly«. Sparet aftensmad var ligeså meget værd som tillæg til lønnen.

Båndoptageren

Forinden jeg var flyttet hjemmefra, havde jeg købt en båndoptager – dvs. købt på afbetaling, der var en helt ny betalingsform dengang. En såre tvivlsom betalingsform efter »de gamles« mening, men nu ikke så tosset i en tid med en galopperende inflation, hvor priserne steg fra måned til måned, og hvor renteudgiften fuldt ud kunne fradrages i skatten.

Jeg havde længe ønsket mig en båndoptager. Og nu, hvor jeg tjente penge, skulle drømmen realiseres. Båndoptagere til privat brug var noget nyt. Vi havde, ligesom når det gjaldt colaen og fjernsynet, i Anders And-bladene kunnet se og læse, at der i Amerika fandtes »wirerecordere«, men først i løbet af 50'erne kom de hertil. Det var store klodsede tingester til en pris, der dengang svarede til en to-tre måneders løn for en elev eller lærling.

Argumentet for at købe en båndoptager var, at mens man hurtigt kunne købe sig i armod på plader til en pladespiller, kunne musikken her »stjæles« fra radioen eller andres pladesamlinger ved at blive overført til bånd, der i øvrigt kunne genbruges.

Det skal siges, at pladebranchen »oppede« sig i disse år ved at forlade

den skrøbelige og hurtigt slidte lakplade til fordel for moderne kunststofplader, der oven i købet kunne fås i mange smarte farver.

Jeg gik ind til min anden onkel i Viborg, Ejvind Dalgaard, der var indehaver af en musikforretning i Gravene, og købte en »Aristona«-båndoptager til 285 kr. Jeg gav 50 kr. i udbetaling og derefter 20 kr. pr. måned. Aristonaen var en mindre, billigere og lettere udgave af den almindelige Phillips Major båndoptager.

I mange år havde jeg utrolig glæde af denne spillemaskine.

Der blev lavet optagelser af mine bedsteforældre og eksperimenteret med hørespil, men først og fremmest blev der indspillet musik. Enten fra radioens program »For unge« eller fra bekendtes pladesamlinger. Normalt direkte via mikrofon, hvilket krævede absolut ro i lokalet. Visse numre blev dog ledsaget af dørnirken eller sågar kommentarer eller latter.

Jeg undres også stadig over, at der ikke er en hjertelig latter midt i Elvis-nummeret »Do'nt be cruel« eller en nabos bekendte mumlen på den skæring, der hedder »Crawfish« fra filmen »Blue Hawaii«.

Fornøjelser

Selv med vor skrøbelige økonomi og ringe tid, måtte vi lidt ud i byen engang imellem, men mange penge blev der nu ikke brugt derpå. Skulle der festes, købte vi øl og et par stykker smørrebrød med hjem. Sjældent havde vi råd til at gå i byen og slå os løs. Af og til fik vi en »hot dog« neden for »Strygejernet« eller ved »Jønne« på Hjultorvet. Især når vi havde været i biografen til 3 kr. pr. forestilling.

Der var dengang to biografer i byen. Fotorama i Sct. Mathiasgade og Kinopalæet i teaterbygningen i Gravene. TV havde vi ikke. Ud over min båndoptager, havde jeg en gammel »dampradio« med rør, købt af en kammerat for 15 kr. Meget bevendt var den ikke.

»Fornøjelser« brugte vi altså ikke mange penge på. Tøj ej heller. For slet ikke at tale om ferier og rejser. I weekenderne tog vi ofte – til fods – hjem til vore forældre og »nassede« lidt.

Klipplet skulle man være. Den »langhårede« mode kom først lidt senere med The Beatles og var ugleset af arbejdsgiverne. Men klipning kostede penge, så vi trak den så længe som muligt. Så længe, at håret begyndte at skulle bøjes bag ørerne.

Det var en anelse provokerende på den tid at gå så »usoigneret«.

Lige over for Gravene 14 kunne nødvendige forsyninger fås ved Fuks' pølsevogn på trekanten ved Grønnegade. Foto: Tom H. Lambert ca. 1971 i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

Min garderobe bestod i min læretid af en blå habit med en rød vest, et par nylonskjorter og et gråt slips. At gå i byen uden jakke og slips var utænkeligt. Dertil et par nye og et eller to par gamle Wrangler cowboybukser. Hvert år købte jeg et nyt par, der ofte blev vasket på kroppen i badekarret.

Til daglig gik vi i træsko.

Men vi klarede os selv uden nogen nævneværdig hjælp udefra i disse år. Jeg husker f. eks. ikke at have fået økonomisk støtte hjemmefra, bad heller ikke derom, men nok en madpakke ved juletid, således at vi kunne »smovse« et par dage. At flytte hjem igen kunne der ikke blive tale om – fra min side, vel at mærke!

Jeg har ovenfor brugt betegnelsen »vi«, hvilket dækker min lærlingekammerat Poul Navntoft og mig. Han var begyndt nogen tid efter mig som lærling på lageret. Kom fra Løgstrup og havde også gået på Fønns Skole.

Familien var yderligere repræsenteret i firmaet, idet Poul både havde en storebror og senere en yngre søster dér som lærlinge.

Gravene i Viborg, med nr. 14, det høje hvide hus til højre. Foto: Ole Degn september 2006.

Værelse i Gravene

Poul boede i Gravene 14. Et centralt beliggende sted – uden familiære boliger. Hertil flyttede jeg efter sommerferien 1963 ved hjælp af Fords varevogn.

På 3. sal med skrå vægge var indrettet tre værelser. To meget små og et større. Der var fælles bad og et meget interimistisk køkken i den fælles entré. Der var ingen tøjvaskemuligheder. Man kom til herlighederne ad en uhyre stejl og smal trappe. Skillevæggene var delvis af bløde cello-texplader – formentlig en ren brandfælde – hvilket vi heldigvis ikke fik lejlighed til at afprøve, bortset fra engang, vi var tæt på, fordi en af os havde glemt at slukke for en kogeplade med en kedel vand. Da vi kom hjem igen var kedlen smeltet helt ned over pladen – uden at der i øvrigt var sket noget.

Jeg fik et af de små værelser med et skrå tagvindue mod gaden til 90 kr. pr. måned – umøbleret – men inklusive el og varme. Varme på værelset, vel at mærke. Der var ikke varme i entré/køkken og badeværelse. Men dog varmt vand.

Pouls side – hvortil jeg senere flyttede – havde kvist og vendte ud mod den nuværende Preislers Plads, et areal, der var fyldt med private

grundstykker og haver. Med åbent kvistvindue kunne man nyde en sommermorgen med fuglefløjt og Domkirkens klokker her inde midt i byen.

I det store værelse – ligeledes mod gaden – boede en pige et par år ældre end Poul og mig. Hun hed Annelise, men blev aldrig kaldt andet end »Dinge«. Det var hovedsagelig hende, der holdt rent på fællesområdet, når hun fandt tingene for brogede.

Ejendommen indehavedes af musikhandler og klaverstemmer Bernhard Ellefsen, der drev butik fra en forretning i stuen og et værksted i kælderen. På 1. sal boede hans mor, der sammen med sin mand i sin tid havde grundlagt forretningen. På 2. sal ligeledes en gammel dame, som vi aldrig så eller hørte noget til, og som efter vores mening måtte være helt død.

Vi følte derfor, at vi havde det store hus for os selv. Så musikken genlød højt på tredje!

Fritid

Bøger ville jeg gerne have råd til, men havde det ikke. Biblioteket blev derfor flittigt benyttet. Antikvarisk var der heller ikke de store muligheder i Viborg, men hos marskandiser Andersen i Hjultorvgade købte jeg jævnligt »lommeromanen« – en paperbackudgave af normalt dyrere bøger.

Ellers var de kulturelle aktiviteter for os få. Tingene måtte ikke koste penge og skulle foregå inden for spadsereafstand. Faktisk gik vi en del ture – blandt andet rundt om søerne.

Et bestemt sted gik vi dog aldrig. På fortovet langs »Palæ« – Håndværkerforeningens selskabslokaler over for Latinerhaven. Her under lå restauranten »Latinerly«, hvortil der dengang – genialt – var adgang fra begge ender.

Andre steder kunne man føle sig fanget, når man var indenfor, men her kunne ingen se, om man var på vej ud eller ind, hvilket var praktisk, når man allerhøjest havde råd til én øl.

Altså drejede vi hvergang fra fortovet ud for en af indgangene og tilbage lagde dette stykke af Sct. Mathiasgade i kælderhøjde. Snoende os gennem tæt tobaksrøg og rigtig jukeboxmusik for at se, om noget interessant var på færde, dvs. om der var nogen, man kendte.

Fra jukeboxen strømmede døgnets slagere. De kom oftest fra idoler som Tommy Steele, Petula Clark, Laurie London, Buddy Holly, Connie

Det stykke fortov i Sct. Mathiasgade, vi aldrig fik på. Indgang til Palæ og restaurant Latinerly i kælderen, der også havde udgang i bygningens modsatte ende. Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

Francis, Cliff Richard, The Shadows, Elvis Presley eller Jim Reeves, der gav os numre som f. eks.:

Monsieur – He’s got the whole world – A handful of songs – The young ones – Foottapper – She is not you – I love you because osv. – osv. – alt naturligvis på engelsk.

Jazznumre med »Buerne« eller Chris Barber som »White cliffs of Dover« og »When the saints ...« kunne også høres.

Senere kom naturligvis The Beatles til.

I kælderen under »Palæ« kunne man også spille på keglebane – en slags minibowlingbane.

»Enkeballer« var populære. I Viborg foregik de i »Viborg Hallen« neden for Generalkommandoen. Vi kom der uhyre sjældent. Det interessante ved disse enkeballer var, at det i princippet var pigeme, der havde initiativet og bød drengene op til dans, hvilket ikke var kutume i øvrigt.

Jeg husker mest Viborg Hallen for dens udsmykning, der bestod af de store forarbejder til mosaikkerne i Frederiksberg Svømmehal af maleren Vilh. Lundstrøm. Der var tale om et antal – vel henved ti – meget store malerier af groft optegnede nøgne badende. Jeg fandt dem flotte og imponerende. En skam, de ikke blev i Viborg!

Enkelte gange var vi til bal på landet. I Løgstrup eller Lysgård.

Ofte til musik à la Gustav Winkler, spillet af »Rytmic«, eller hvad gruppen nu hed:

Danse med dig ind i lykken ... og den slags, der gjorde pigerne bløde om hjerterne og i knæene.

Her var en duft af mødding i skæret fra de lyse nætter. Drengene drak bajere udenfor og svedte indenfor, hvor pigerne sad bænket i den ene side af lokalet, der også kunne »svede« med kondensvandet drivende ned ad de malede vægge.

Slagsmål kunne forekomme mellem et par rivaler. Tingene ordnedes så udenfor og holdt op på det tidspunkt, hvor den ene part signalerede, at nu havde han fået nok. Grov vold kan jeg ikke huske nogensinde forekom.

Firmaets servicevogne

Tilbage til Ford.

Her havde vi flere »servicevogne«.

Der var sælgernes biler med fortløbende registreringsnumre: TE 20.102, 103, 104 osv. Nummeret stammede oprindeligt fra telefonnummeret på min onkels første bilvirksomhed: I/S Jydsk Motor Compagni, der var beliggende i Gravene, hvor senere »Nil Bro«-vaskeriet og Skolageret kom til.

Firmaets telefonnummer var Viborg 2010, og med onkels særlige sans for reklame ønskede han at føre dette nummer videre.

Ud over disse sælgervogne, der altid var nye personvognsmodeller, havde traktorværkstedet et antal værkstedsvogne, fyldt op med reservedele og værktøj til reparation af traktorer ude hos landmændene.

Til resten af husets brug – og det vil primært sige lageret – fandtes en ældre, noget misrøgtet Taunus varevogn, en såkaldt FK 1000, 1,2, hvilket stod for Ford Kö1n, model 1000, 1,2 l sideventilet »12 m« motor.

Denne »sidedasker« var placeret mellem forsæderne og trak på baghjulene, hvilket altid betød, at vognen ikke kunne stå fast i glat eller fedtet føre. En god undskyldning, når man kørte ud til Nonbo, hvor vi i en grusgrav aflæssede og derefter afbrændte alskens emballage. Ingen tænkte på genbrug. Kom vi lidt sent hjem, og »Sheriffen« ville vide, hvorfor det varede så længe, lød det altid: – vi sad fast!

Ofte skete det rent faktisk, at vi sad så fast, at vi ikke nåede hjem til fyraften.

Der var trængsel i Sct. Mathiasgade, da også hovedvej 16 gik derigennem.

Denne bil ville også folk fra værkstederne gerne låne, når de havde et ærinde i byen. Men nøglen beroede på lageret, hvilket imidlertid kun havde symbolsk betydning. Enhver kunne starte FK 1000'eren ved hjælp af en ganske almindelig fatningsskruetrækker; så slidt var låsen.

Det næste, vi fandt på, var derfor at afmontere gearstangen – en ca. 40 cm lang stang, placeret vandret under rattet. Ratgearret i disse ældre varevogne havde det ofte med at gå i »dobbeltgear« grundet slitage i de mange gummibøsninger, der var indskudt i stængerne på deres vej til gearkassens skiftearme. Så måtte vi ind under vognen og rykke lidt i disse arme for at bringe vognen i køreklar stand. Gearstangen var holdt fast gennem sit kuglehoved af en rørsplit, som vi kunne erstatte med et løst søm, hvorefter det var enkelt at udtage sømmet og dermed gearstangen. Således var den tyverisikret.

En dag skulle imidlertid Tage L. ud i lovligt ærinde og ville låne vognen. Enten var sømmet ikke ordentligt monteret, eller hans vilde kørsel har fået det til at hoppe ovenud, for i hvert fald kørte Tage pludselig vestpå ad Sct. Mathiasgade med gearstangen liggende mellem pedalerne.

Han bøjede sig ned for at samle den op, hvorved han kom til at vride så meget i rattet, at han kørte op over fortovet og ind i en af de to store granitkugler ved Kreditforeningens bygning i Mathiasport.

Kuglen tog ingen skade – Tage ej heller, men Taunusen var færdig som »servicevogn« i firma A. Philipsen Akts.

Vi talte senere om, hvad der kunne være sket, hvis den lange bolt gennem granitkuglen var knækket, og kuglen var begyndt at trille ned ad Sct. Mathiasgade og – under stadig forøget fart – var drejet ned ad Dumpen!

Nå, det gik heldigvis ikke så galt.

Kørekort

Kørekort havde jeg fået i sommeren 1963, da jeg blev 18 år.

I et bilfirma som Ford havde man et ønske om, at alle ansatte havde kørekort, hvorfor man betalte halvdelen af udgiften for at erhverve et sådant.

Betingelsen var, at man valgte en af de kørelærere, der havde købt skolevogn hos firmaet. Sammen med Bent C. valgte jeg en kørelærer, der hed Willy Nielsen. Han havde købt en ny Cortina Mk. 1, der på det tidspunkt var en meget populær engelsk mellemklassebil.

Der blev aftalt en dag, hvor jeg ville blive afhentet til min første køretime. Jeg blev bedt om at tage plads ved rattet, og Willy Nielsen spurgte, om jeg mente at kunne køre bilen. Dette bekræftede jeg, hvorefter ordren lød:

– Så køр til venstre ud ad Vesterbrogade!

Det gjorde jeg så, hvorefter vi fortsatte til Viborgs eneste lyskryds mellem Holstebrovej og Ringvejen, hvor vi drejede til højre mod Ålborg:

– så kommer vi glad frem!

Forkyndte kørelæreren, hvilket på dansk betød:

– op i 4. gear (Cortinaen kunne fås med fire gear!) og mere fart på!

Efter syv køretimer og et tilsvarende antal teoritimer erhvervede jeg således ret til at føre personvogn i løbet af en måneds tid.

Senere tog jeg med et lidt mindre timetal motorcykelkørekort, idet jeg ønskede mig en scooter. Et transportmiddel, der var umådelig populært i de år. Jeg fik dog først råd til en brugt scooter umiddelbart før afslutningen af min læretid. Det mest specielle ved at lære at køre »tohjul« var at placere sig rigtigt i trafikken. Derfor foregik uddannelsen to steder i byen. Det første var krydset Jernbanegade/Boyesgade og Vesterbrogade/Sct. Mathiasgade. Den kvindelige kørelærer, der altid var iført

Kanoferie 1964. Fartbegrænsning, Sejs Snævring, med Poul Nauntoft ved skiltet. Foto i privateje.

ridebukser og læderjakke, stod på fortovet ved Kreditforeningen og råbte ad de tre-fire elever, der manøvrerede rundt i krydset. Sving til venstre, sving til højre. Ligeud i krydset. Stop i krydset. Armen til højre eller venstre eller lodret i vejret ved stop.

Når vi kunne det, kørte vi ud til ovennævnte Holstebrovejskryds, der var mere indviklet, dels fordi det var lysreguleret, dels især fordi der var opmalet særlige vognbaner til venstresving, hvilket gav nye placeringsregler.

På vejen derud sad kørelæreren op bagpå hos en af eleverne. Konstant rykkede hun med kroppen i hele maskinen, fordi vi – efter hendes mening – ikke kørte langt nok inde til højre.

Kano- og kajakture

Hver sommer havde vi ret til 14 dages ferie.

I 1964 holdt Poul og jeg således en primitiv – og billig – ferie i kano og telt ved Silkeborgsøerne. Et gammelt telt og et par gamle soveposer kunne vi skaffe, men en kano måtte vi leje, hvorfor vi indhentede tilbud. Det billigste var fra »Sejs Bådeudlejning«, hvor prisen var i nærheden af 200 kr. for en uge, hvilket var det beløb, vi kunne skaffe, således at vi nogle uger senere kunne laste kano nr. 219 med vores pik-pak.

*Kanoferie på Juulso
1964, med forfatteren i
stævnen. Foto i privat-
eje.*

Vi tilbragte en så god uge mellem Ry og Silkeborg, at vi straks besluttede, at næste år måtte vi gøre noget tilsvarende, blot større og bedre – om muligt i egen båd!

Særlig havde vi lagt mærke til, hvor hurtigt og elegant kajakker bevægede sig i al slags vejr set i forhold til kanoer. Vi ville derfor afsøge mulighederne for at erhverve os billige – eventuelt brugte – kajakker.

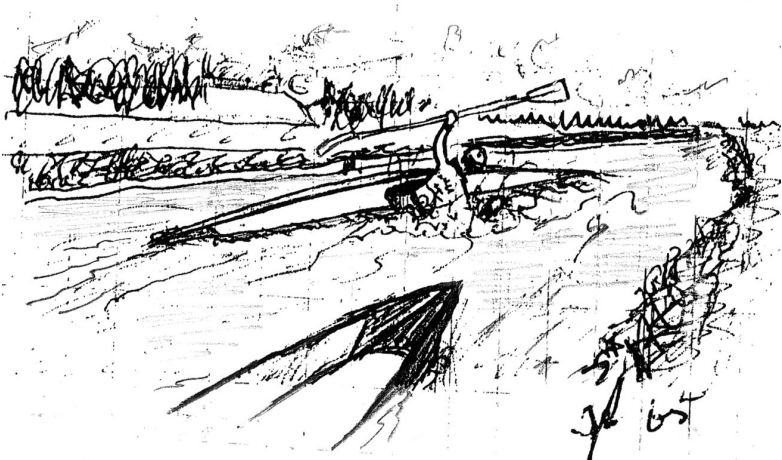
Vi startede med at skaffe os indsigt i emnet ved at låne bøger på biblioteket. Der var groft sagt tale om to slags kajakker. Turkajakker med U-formet bund, tungt og solidt bygget. Dengang oftest i form af et træskelet overtrukket med lærred eller gummi. Modsætningen hertil var racerkajakkeme, der var bygget af formspændt mahogny med V-formet bund.

Disse sidste var hurtige og dyre, men ustabile og svære at ro mageligt. Til gengæld var de smarte med deres store længde i forhold til bredden.

Løsningen kom i form af en »let turkajak«, der havde racerkajakkens ydre mål, dvs. 5,17 m x 53 cm, men med turkajakkens runde bund, der sikrede stabilitet og lasteevne.

Sådanne lette turkajakker blev lavet i Sønderby ved Horsens i det dengang helt nye materiale glasfiber. Prisen var svimlende: 700,- kr. Og brugte fandtes ikke, da der var tale om en ny produktion.

Vi havde telefonforhandlinger med firmaet i Sønderby, og til sidst kørte vi derved i en lånt bil. Som nævnt var produktionen af glasfiber-

Første sejlads den 20. februar 1965, på Fiskbæk Å, med Poul i vandet. Tegning af forfatteren.

kajakker helt ny. Der var på det tidspunkt solgt nogle enkelte eksemplarer til Norge, men endnu ingen i Danmark. Uden for virksomheden lå henslængt de to første eksemplarer, man havde støbt. En hvid og en blå, der var lidt urene i farverne. Den hvide var også lidt tykkere i godset end den egentlige produktionsmodel. Støbegraterne var ikke slebet af, og kajakkerne var ikke monteret med sæde og ror, da de jo ikke var tænkt solgt.

Men en handel kunne vi lave. Hvis vi selv ville slibe skrogene af og male dem, kunne vi blive de første i Danmark, der kom til at ro »Slen-der«, som modellen benævntes.

Aftalen blev herefter, at kajakkerne skulle monteres med sæde og ror samt leveres inklusive pagaj for kr. 250,- pr. stk., hvilket var et beløb, vi kunne klare. I begyndelsen af januar 1965 kom de derfor til Løgstrup, hvor Poul havde en aftale om, at vi i en gammel svinestald i Fiskbæk, nær å og fjord, kunne stå og færdiggøre kajakkerne. Vi var nu blevet skibsejere!

I de efterfølgende weekender drog vi derfor ud til gamle Frederik og sleb og pudsede. Huller blev udfyldt med plasticpadding, som Ford »levere-rede«. Kajakkerne blev malet og sluttelig forsynet med drabelige hajgab på stævnene for endelig i slutningen af februar at blive søsat i Fiskbæk Å.

Vente med at sejle kunne vi ikke, skønt der var sne på marken og tynd is ved åbrinken. Forstand på det havde vi ikke – uanset hvor me-

*Forfatteren i »slender«-
kajak på Hjarbæk
Fjord den 2. maj 1965.
Foto i privateje.*

get, vi havde læst i bøger om kajaksport – men ud måtte vi. Og ud kom vi.

Sommetider er jeg blevet spurgt om, hvordan man kommer ud, hvis en kajak pludselig vælter rundt. Mit svar har altid været, at det ved jeg ikke. Det hele går så utrolig stærkt. En forkert bevægelse – pagajen skævt i vandet – og vupti: så ligger man og svømmer ved siden af sit fartøj.

Således også denne første gang. Vi var kommet i cockpittet, havde stødt fra land og nærmede os det første sving i åen modstrøms. Poul syntes, det gik så godt, at han tillod sig et øjeblik uopmærksomhed ved at henvende sig til mig med en let drejning af hovedet og plask! – lå han i vandet! Op kom vi på bredden. Poul gennemblødt af det iskolde vand.

Skønt iført masser af tøj – yderst en kedeldragt – stak han i løb hjemefter. En tur op ad bakke på et par kilometer.

Han løb hele vejen, og jeg havde ondt ved at følge ham, hvortil han bemærkede:

– Jeg er jo vandkølet!

Senere fik vi fat om kajaksejladser i al slags vejr. Vi lærte at vælte og komme op igen og nærmest bruge kajakkerne som badebry.

Vi var således vel rustede til den sommerferd, vi havde planlagt i det, der skulle blive en lang og varm sommer 1965. Allerede på den halve fridag 1. maj kunne vi nyde en sejltur på Hjarbæk Fjord i badebukser og bar overkrop.

Ølstrejke

Men inden ferien det år skulle landet gennem en rædsom plage. Sommeren 1965 bød på en stor, landsdækkende ølstrejke!

Det er ingen tilfældighed, at bryggeriarbejderenes overenskomst udløber, når sommeren sætter ind. Der er ikke meget ved at true med ølstrejke i februar. Øl var en del af vor »kultur«, skønt pengene var små. Poul og jeg havde altid øl hjemme. Som regel en kasse. En af træ, der kunne rumme 50 stk., vel at mærke. Denne kasse gik hurtigt tør under strejken. På min fødselsdag, den 11. juni, drak vi de sidste to »Prinsens Bryg« fra Odin, hvorefter vi var overladt til de spredte leverancer af tysk øl, der for første gang viste sig i Danmark.

Da der endelig kom øl igen, råbte alle på det, hvorfor det naturligvis blev rationeret. Fru Andersen, der drev en lille købmandshandel på Vesterbrogade nr.11, fik to kasser til samtlige sine kunder. Poul og jeg fik den ene og alle øvrige måtte deles om den anden! Det var en stolt stund, da vi ved hjælp af firmaets »Long John« hjembragte kassen til Gravene 14.

Ferie i de nye kajaker

Ferien i vore nye kajaker tog sit udgangspunkt i Hylke Å, på sydsiden af Skanderborg Sø, idet vi i modsætning til de fleste Gudenå-turister i langsomme kanoer ville igennem de store søer, især Jyllands største sø, Mossø. Netop i kajak var vi temmelig ligeglade med vind og bølger, fordi vi befandt os i en lukket skal. Vi var i stand til at forcere gennem bølger på op til en meters højde. Bølger, der kunne gå os under armhulerne. Blot vi havde cockpitovertrækket på plads, rundt lugekarmen og snøret om livet.

Fra Øm Kloster videre gennem de smukke Silkeborgsøer, som vi kendte fra året før. Men denne gang yderligere ad Gudenåen til Randers, hvor vi ved Fladbro ville forsøge at ro mod strømmen ad Nørreå til Viborg – eller rettere – via Rindsholm og Vedsø til Hald sø. Så kunne man ganske simpelt ikke komme længere op i åsystemerne. Selv ikke i en kajak, der fuldt lastet stak mindre end 20 cm.

I kajakken havde vi stuvet madvarer, tøj, toilet- og sygrej samt telt og ko-gudstyr. Det meste pakket i plastposer. For at pladsen ikke skulle blive for trang og adgangen derned for besværlig, havde vi umiddelbart bag lugekarmen, oven på kajakken, placeret soveposen i et svært plastikovertræk.

*I kajak på Gudenåen
ved Langå juli 1965.
Foto i privateje.*

Vi forsøgte også med en efterslæbende blinker at få en fisk på krogen. Det lykkedes aldrig. Måske var farten trods alt for høj. På vor vej mod Randers kunne der provianteres flere steder langs søerne og åen.

Overnatningssteder fandt vi hver dag langs søerne og åen. Nogle steder var overnatning direkte forbudt, andre steder var primitive lejrpladser eller egentlige campingpladser til rådighed.

Vi foretrak små, stille steder, hvor vi spurgte lodsejeren, såfremt vi kunne se et hus eller en gård.

I kajak havde vi den fordel, at vi uanset den blæst, der kunne rejse sig i løbet af dagen, lagde ud, når vi var parate dertil. Op ad dagen passerede vi så kanofolket, der liggende i læ bag pynter og næs eller godt skjult i sivskovene ventede på, at vinden hen under aften skulle lægge sig. Når vi så havde fundet en god lejrplads, fået os indrettet og spist, kom de padlende omgivet af mygesværmene på det stille vand!

Da kogemulighederne var beskedne, bestod det varme måltid af en dåseret, suppleret med pulverkartoffelmos. Ofte i vild kamp med fluerne. Men vi spiste med god appetit – som bekendt er sult den bedste kokkepige!

Det skete en enkelt gang, at vi rev os og gik på restaurant, som den dag ved Svejlbæk Færgetro, hvor vi ikke kunne stå for et skilt med de forjættende ord:

– Jordbær med fløde.

Vi tog en ren bluse på og gik op på terrassen, hvor vi – noget overraskede – fik serveret syv jordbær hver. Pæne jordbær, ganske vist, men alligevel. Og prisen: kr. 4,75, var jo en hel formue. Men gode var de, jordbærrene.

På grund af den megen bådtrafik mellem Ry og Silkeborg kunne der opstå trængsel i de forskellige snævringer. Stor fart her ville også betyde bølgeslag på bredderne med nedbrydning til følge. Derfor fandtes ved indsejlingen til disse snævringer et rundt »vejskilt« i rødt og hvidt med påskriften »8« og en undertekst:

– *Max 8 km/t i åer og snævringer.*

Gennem Silkeborgsøerne mødte vi ofte rutebådene. Især Hjejlen var det en særlig oplevelse at møde med dens høje gule skorsten, rygende af kulos. Når vi befandt os i »slipstrømmen« fra de piskende skovlhjul, kunne vi et langt stykke følge med dens fart.

En speciel oplevelse var det også at passere Silkeborg Sluse. Her på den trafikerede hovedvej måtte roturisterne ikke bære over forhindringen, som vi ellers gjorde andre steder. Her måtte man – formedelst 50 øre – lade sig sluse under vejen fra bassinet ved papirfabrikken og ned til Silkeborg Langsø.

Folk gloede på os, medens vi sank dybere og dybere ned. Sådan må en abe i zoologisk have følt sig.

Denne ferietur varede i godt en uge med en samlet distance på henved 175 km.

Vi havde pragtfuldt vejr i ugen. Vi blev derfor hurtigt meget solbrune – undtagen på bagsiden af benene, idet man i en kajak sidder temmelig fastlåst i det formstøbte sæde med fødderne på rorhammelen.

Ved Rindsholm måtte vi kravle ud af kajakkerne, fordi man i forbindelse med bygningen af omfartsvejen ved kroen havde efterladt en hel del overskudsjord i åen.

Men en skønne dag stod vi ved badestedet i Hald Sø – vor odysse var endt.

Andre lange ture blev det til, som f. eks. en tur fra Karup til Skive, rundt Lundø, Lovns Bredning og ned i Hjarbæk Fjord, »hjem« til Fiskbæk.

Alt i alt har de 250 kr. været en god investering. Nu, mere end 40 år efter, er kajakken i lige så god form, som da den var ny. Kun kommer den for sjældent ud. Nu er dens vigtigste funktion at være et dekorativt element under spærerne i garagen!

Til andre småadspredelser indkøbte vi bue og pile i en sportsforretning. Øvelserne hermed førte ikke til nogen varig interesse.

Vilde projekter

Men når man er ung, skal der ske noget. For vores vedkommende helst uden de store udgifter. Aktiviteterne skulle dog gerne være »farlige« og »unikke«, således at de vakte en vis opsigt i omgangskredsen for ad den vej at styrke vort eget selvværd. Særligt i perioder med kærestesorger fremkom vilde projekter. Kunne man få et pigebekendtskab til at sige:

– det må du ikke – det er jo farligt!

Ja, så var meget nået!

Et af disse vilde projekter var overvejelserne om at bevæge sig rundt om karréen Gravene, Vestergade, Hjultorvsyde, Sct. Mathiasgade og tilbage op ad Gravene – uden at røre jorden!

Dvs. at vi skulle klatre ud af mit skrå tagvindue på 3. sal i nr. 14 og ved hjælp af reb bevæge os ned til tagrenden og langs denne frem til Afholdshotellet og rundt om hjømet hen ad Vestergade osv.

Vi gik ture langs »ruten« for ved selvsyn – fra fortovet – at danne os et billede af mulighederne. Men vi måtte hurtigt indse, at besværlighederne var for store og vel ej heller helt legale – og vi ville ikke risikere at blive hentet ned af politi og brandvæsen. Det ville være for flovt. Sådan ville vi ikke fremstå. Vi ville blot være interessante i vor egen kreds.

Tagprojektet blev aldrig udført.

Ekspeditioner i Mønsted Kalkgruber

Anderledes med vort kalkgrubeprojekt.

Poul og jeg havde været på en udflugt til Mønsted Kalkgruber og var blevet meget optaget af den skønhed og mystik, der fandtes her.

Farfar, der var født i Mønsted, påstod, at i hans barndom kunne man gå under jorden mellem gruberne i Mønsted og Daubjerg. Hans familie havde i perioder været med til at bryde kalk – grave »blegen«, som det lokalt blev benævnt.

Her havde vi bestemt et unikt og spændende projekt, der i tillæg kunne betegnes som lidt »farligt« – altså kunne imponere.

Indledningsvis tog vi blot til gruberne medbringende en lommelygte. Vi blev ret hurtigt klar over, at man kunne fare vild – især i Mønsted. Efterhånden udviklede vi derfor et vejvisersystem samtidig med, at vi blev bedre ekviperet til ikke bare at gå, men tillige kravle rundt i de til tider meget lave og delvis sammenstyrkede gange. Vi brugte kedeldragt,

Forfatteren udrustet som huleforsker i komplet antræk: hjelm med refleks, kedeldragt, lygte med ekstra batterier og pærer, fotoapparat, kniv, reb og afmærkningsmateriale, Mønsted 1965. Foto i privateje.

for at tøjet ikke skulle »skilles ad« på midten, og købte i et militært overskudslager – via postordre – stålhelme til at beskytte hovedet, som man ofte løb imod »loftet«. Gode lommelygter med reservepærer og reservebatteri. Dertil tændstikker. Alt forsynet med reflexbånd eller -maling, således at det igen var nemt at få øje på, hvis vi tabte det.

Efter aftale med opsynsmanden, Agner Stilling, der kendte min familie, kunne vi nu gå ind uden billet og uden begrænsninger på, hvor vi ville gå, blot vi havde klaret af med ham, hvornår vi senest ville være ude. En aftale, der kunne være vor livsforsikring, og som vi altid holdt.

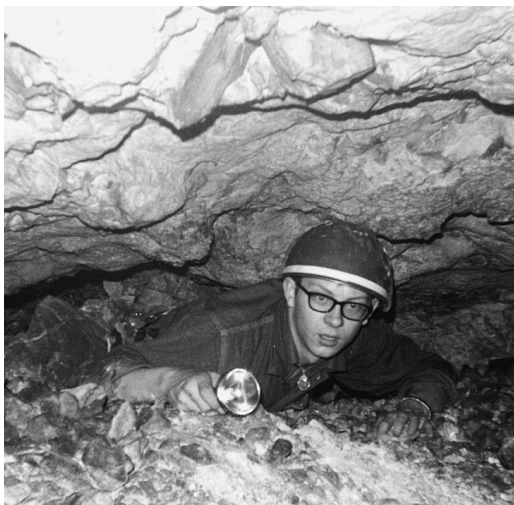
Til at begynde med forsøgte vi at markere ruten, der kunne bevæge sig i forskellige etager op til 40 m under jorden, ved at trække en rulle snor eller kinesertråd efter os. Men en sådan rulle er alt for kort og dertil svær igen at få øje på. Vor første forbedring gik ud på at spænde tråden op i øjenhøjde på tværs af de gange, vi ikke gik ind i. Tråden blev så forsynet med en stump staniol, der på tilbagevejen lyste os i møde og sagde:

– ikke den vej!

Vi brugte meget mindre tråd. Men metoden var langsom, og vi måtte til gengæld medbringe hammer og søm til fastgørelse foruden efterhånden også madpakker, øl, reb og fotoudstyr.

Senere anvendte vi en simpel og enkel metode i nye, ukendte områder.

Forfatteren på ekspedition i Mønsted Kalkgruber, »2. sal«, efteråret 1964. Foto i privateje.

Når vi gik ind, holdt vi feks. konsekvent til venstre, hver gang vi kom til en udfletning. Kun på særlig komplicerede steder anvendtes trådmærkningen, eller vi lagde en pil af småsten på bunden. Herefter kunne vi så, når vi igen skulle ud, lige så konsekvent holde til højre og på den måde finde tilbage.

I Mønsted er der store gruber og områder at vandre, kravle og krybe i. Nogle gange har vi måttet vride os gennem fire-fem meter lange og 40 cm høje sprækker for at komme ind i et nyt grubesæt, hvor der måske ikke i hundrede år havde været mennesker. Mange år senere er jeg selv kommet ind et sted, hvor vi tidligere havde spist og drukket et par øl og efterladt flaskerne på en lille afsats. Her stod de fortsat urørte. Ingen havde været der siden.

Rigtigt farlige situationer har vi ikke oplevet i gruberne – vel fordi vi havde en naturlig respekt for tingene. Men det er da sket, at man med rimelig god fart og sin opmærksomhed henledt på loft og vægge pludselig har set lyset forsvinde i et gabende mørke under en.

En hurtig opbremsning og en nærmere undersøgelse har så vist en sammenstyrtning af en »etageadskillelse«, der har været for tynd, således at et fortsat løb af os ville have ført til et fald på adskillige meter. Det har også forekommet, at brugen af en flinteknold i loftet som kontravægt har ført til et mindre skred af materiale derfra, men ellers har vi ikke kendt til frygt under jorden, ligesom vi selvsagt ikke har kendt til begrebet klaustrofobi.

Om sommeren er der i gruberne behageligt køligt og om vinteren tilpas lunt, idet der året rundt er en temperatur på +8 gr. celcius. Dertil en meget frisk og klar luft og rent, godt drikkevand.

Daugbjerg Kalkgruber

I Daugbjerg havde vi i princippet de samme muligheder og oplevelser.

Af den legendariske Johanne Kildgaard fik vi lov til at færdes frit, men omfanget af gange er dér langt mindre end i Mønsted, hvilket skyldes, at Daugbjergminen stammer fra en periode, hvor man ikke anvendte maskinkraft. I Mønsted blev der brudt kalk til midten af 50'erne ved hjælp af gravemaskiner og tipvogne.

I Daugbjerg er den tilgængelige grube et udtryk for den såkaldte »kove«-teknik, hvor man startede en udvinding ved at grave et kegleformet hul lodret ned til kalklaget. Herfra gik man så vandret ind. Mændene forrest med hakker og kvinder og børn derefter til at bære kalken ud på træbøre lig et stort slagterfad. En sådan teknik har været anvendt siden middelalderen.

Disse gange blev aldrig ret høje eller særlig lange af hensyn til transportformen. Når tingene blev for besværlige, opgav man koven og begyndte et nyt sted.

Teoretisk kunne man i Daugbjergs grubesystem være kommet i forbindelse med et nabosystem osv., men det er ikke tilfældet. Alt i den oftest tilgængelige grube ender blindt og er som nævnt ikke særlig omfattende. Men der er bestemt en særegen stemning i disse gamle gangsystemer.

En drøm for os ville være selv at finde et nyt forladt og lukket system, som det formentlig myldrer med på egnen, hvilket en pludselig sammenstyrtning af en del af skolen mellem Daugbjerg og Mønsted vidner om. Men man kan jo ikke bare give sig til at grave i folks marker.

Fordfirmaet syner i gadebilledet

I mellemtiden gik livet videre på Ford og i Gravene.

Vi havde fået en læringlekollega, Ole M., der var lidt ældre end os, fordi han havde måttet afbryde et læreforhold hos en anden bilforhand-

ler i byen. Han havde også en bedre økonomi end vi andre, hvorfor han både var forlovet og havde bil. En få år gammel Vauxhall.

Skulle vi »ud af byen«, var Ole god at alliere sig med. F.eks. på en tur til »Landsbyen« i Herning og lignende.

Men også rundt i byen kunne vi køre med. Sære situationer kunne i kådhed opstå, som dengang Bent C. i bagsædet sad og pillede ved den venstre dørlås, således at døren sprang op, da Ole pludseligt og voldsomt drejede fra Sct. Mathiasgade og op ad Gravene. Bent var ved at falde ud, men greb lynhurtigt fat i dørens overkant, samtidig med at han med løftede ben svingede med døren ud.

Han skreg:

– For Guds skyld, Ole! Ret langsomt op ellers får jeg fingrene i klemme, når døren smækker i igen!

Det at være ansat ved Ford, hvor vi med vort antal og påklædning var synlige i gadebilledet, gav os også et forhold til politiet. Man kunne opleve »Røde Tage« »tilfældigt« slentre forbi firmaet ved middagstid, når vi sad ude ved fortovskanten og fik en smøg. Vagn O., der kørte stærkt gennem byen på sin flotte Vespa »Grand Sport«-scooter, kunne så få et blik og et spørgsmål fra Tage:

– Har du en smøg, Vagn?

– Joeh ...

– Tak. Du har gjort dig lidt bemærket på det sidste – tænk lidt over det!

Et vink med en vognstang!

Ofte stod politiet den gang og dirigerede trafikken i krydset Sct. Mathiasgade og Dumpen/Gravene.

På den tid indførte man den bestemmelse i færdselsloven, der sagde, at man skulle trække ind mod midten ved venstresving, således at ligeudkørende kunne passere bagom.

Men hvad skulle den stakkels Tage gøre, når han stod der og vinkede os frem fra Vestrebrogade, hvor vi skulle til venstre op ad Gravene og derfor trak ind til ham, ja, nærmest holdt på ham – for derefter at holde tilbage for modkørende. Især når vi kørte i en servicevogn af kassetypen, hvor vi totalt lukkede hans udsigt?

Det er klart, at vi kørte lige til grænsen, dvs. til den absolutte vejmidte og Tages skonæser.

Så kunne han gå helt amok og dunke staven i biltaget, medens han hvæsende:

– Flyt dig for H ...!

At blive voksen

Det at blive voksen kunne være en svær proces.

Som alle unge havde vi et behov for at markere os, men ikke de store økonomiske muligheder. Påklædningen og frisuren spillede en rolle. Som nævnt også de sære indfald. Dertil ens vaner. Jeg røg dengang – når der var råd til det ved festlige lejligheder – cigaretter, der så helst skulle være »noget særligt«. Det blev så de afskyeligt stinkende tyrkiske »Black Russian« med sort papir og guldmundstykke, holdt mellem lang- og ringfingeren. Dertil skulle helst nydes en rød Tuborg. Meningen var selvfølgelig at imponere pigerne, hvilket ikke tilfulde lykkedes med den taktik.

De første dun på hagen blev barberet af med en brugt Philishave med blot et roterende skærehoved, hvilket var rigeligt i lang tid!

Men ungdommen er de store følelsers tid. Drømme. Forelskelse. Håb. Glæde og sorg. Et kalejdoskop af indtryk. Store højder og store dybder.

Jeg oplevede i disse år, at flere nære familiemedlemmer døde ganske unge. Sådanne oplevelser gjorde et stort indtryk på mig. I min familie blev vi altså ikke gamle. Livet skulle altså leves – helt ud.

Talemåden »Lev stærkt – dø ung« fik mening.

Oplevelserne i familien var samtidige med Cuba-krisen, hvor vi var meget tæt på den 3. verdenskrig. Oveni fulgte de meningsløse drab på præsident Kennedy og Martin Luther King, hvilket også gjorde indtryk. Det var ledere, som vi unge satte vor lid til, og som vi mente kunne give os en bedre fremtid.

I disse år kunne man derfor svinge mellem tungsind med manglende tro på og lyst til tilværelsen. Havde man så kærstesorger i tilgift, var tilværelsen ikke altid spændende.

Men alting kunne se anderledes ud efter en stille aften på Latinerly, hvor en smuk ung pige pludselig og uvarslet kunne se en dybt i øjnene eller give et kys på munden for derefter at forsvinde. Så tumlede ens tanker med det projekt!

Fester i firmaet

Her og nu handler det fortsat om læretiden i Viborg.

Vi deltog i firmafodboldturneringer på Sønæs, og der blev arrangeret en weekendtur til København i forbindelse med en biludstilling i Fo-

*Ford 17 M P5 foran Automobilfirmaet A. Philipsen Akts.s ny lokaler på Skivevej.
Foto i Lokalthistorisk Arkiv for Viborg Kommune.*

rum, hvortil vi kom med bus og overnattede på Hotel Viking i Bredgade ved siden af den russisk-ortodokse kirke, hvis klokker vækkede os meget tidligt søndag formiddag efter en lang nat i byen. Men efterhånden nåede alle Forum. Biler så vi nu ikke meget på. Dem så vi nok af til daglig. Men vi fandt baren ...

Det var en træt flok, der hen på aftenen trillede ad Jylland til.

Hver sommer holdtes en udflugt »ud i det blå« med påhæng – typisk afsluttet med en middag og dans.

Efter en af de utallige ombygninger på Vesterbrogade skulle der være firmafest på »Palæ«. Det var rygtedes, at der ville blive givet gaver til alle

festdeltagerne. Svendene fik en krokodilleskindstegnebog og lærlingene en Ronson lighter. Til de gifte damer var der et guldarmbånd og til »14 dages-forbindelserne«, som min onkel udtrykte sig, var der et sølvarmbånd. Alt med graveringen: »Ford, den 7. 2. 1963«.

Det var således ikke vanskeligt at få sig en ledsagerske til den fest.

Luftmeldekorpsset

I forbindelse med, at Pouls søster i 1965 blev elev på kontoret ved Ford, forærede hans far ham en ældre varevogn på såkaldte »papegøjeplader«. Meningen var herefter, at han skulle flytte hjem til Løgstrup, og at de to sammen skulle bruge den gamle »E493AFS«, som typen hed, til daglig transport.

Således gik det, hvorefter jeg, der i mellemtiden var flyttet med ud til firmaets nye traktor- og lastbilsafdeling på Skivevej, nu var alene i Gravene 14.

Bl.a. den omstændighed førte til, at jeg i 1965 indmeldte mig Luftmeldekorpsset, en gren af Hjemmeværnet, der via et antal tårne over hele landet skulle kunne supplere radardækningen over Danmark med visuelt at observere mod især lavtgående fly.

Da jeg interesserede mig for flyvemaskiner, havde jeg let ved at lære de forskellige typer at kende. Undervisningen foregik om aftenen på Vestre Skole, hvor vi fra »Hotel I« mødte i den udleverede »44«-uniform, der var en kopi af det engelske »Battle dress« fra 2. Verdenskrig. Den var ikke fiks, men lun, lavet af uld, som den var.

Jeg fik også udleveret udrustning, herunder et noget antikveret »Springfield«-gevær fra 1. Verdenskrig, der herhjemme gik under betegnelsen GV m. 53/17. Nå! Vi var jo ikke infanterister.

Værnepligt

Ellers begyndte også jeg at trække lidt hjemefter, idet jeg i forbindelse med session og aftjening af værnepligt ikke ville beholde udgiften til mit værelse i Viborg.

Jeg erhvervede en brugt NSU-prima scooter og flyttede adresse til Skelhøje i maj 1966.

Den 4. juli samme år mødte jeg på Vester Alles Kaserne i Århus – hvor nu Musikhuset er beliggende – for at aftjene min værnepligt.

Med mig havde jeg en aftale med min onkel om at vende tilbage for at lære at sælge biler, når soldatertiden var overstået.

Forskellige omstændigheder gjorde, at dette aldrig kom til at ske. Jeg har således aldrig professionelt siden beskæftiget mig med automobiler.

Jørgen Østergaard, født 1945 i Skelhøje. Tidligere artilleriofficer. Socialchef i Aars Kommune. Har tidligere skrevet erindringer i *Fra Viborg Amt*, barndomserindringerne *Hvad hjertet er fuldt af ...*, 2001, s. 56-167, og skoleerindringerne *Viborg private Realskole 1957-1962*, 2002, s. 66-81, og tidligere om familiemedlemmers relationer til Skelhøjes opståen, *Historien omkring et fotografi*, 1998, s. 106-10, og *Skjælhøew – Skelhøje*, 1999, s. 94-100. Adresse: Nørdamvej 2, 9632 Møldrup.

En kontroversiel præst i Levring-Hørup sogne

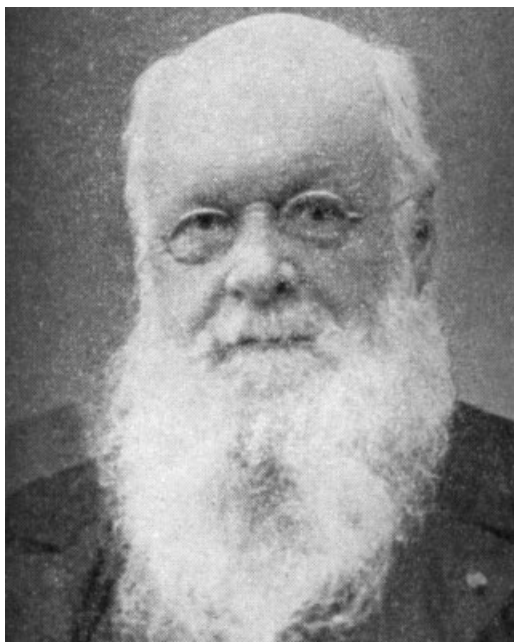
*Frederik Bruun (1849-1923) i brydningstiden mellem
grundtvigske og indremissionske kredse*

Med indsættelsen af den nye sognepræst Frederik Rubek Henrik Bylow Bruun i Levring og Hørup kirker den 12. maj 1878 sker der store forandringer i præstegården og sognene. Forgængeren, pastor Kold, var meget aristokratisk og holdt stor afstand til lokalbefolkningen, for hvem præstegården var lukket. Det fortælles, at hvis man havde et ærinde i præstegården (f.eks. at melde en fødsel), kunne det ofte foregå fra præstens trappe. Efter pastor Kolds afsked var der blandt mange i menigheden et udbredt ønske om at få en mere åben og folkelig præst. Da der dengang ikke var menighedsråd, besluttede gårdejer Jørgen Peter Skorstensgaard, Levring, gårdejer Peter Jensen Kudsk, Skovsborg, og den kendte bygmester Thommesen, Levring, at opsøge biskop Brammer i Århus. Med Skorstensgaard som ordfører fremlagde de deres ønske for biskoppen. Hvor stor betydning deres besøg hos biskoppen har haft er uvist, men resultatet blev ansættelse af den kun 29-årige pastor Bruun.

Med ansættelsen af Bruun er det ikke længere en restriktiv sognepræst, men en åben, folkelig præst, der søgte kontakt med sine sognebørn. Pastor Bruun var kendt for sine grundtvigske kontakter, men fik især i de første år i sognene også en tæt kontakt med Indre Mission, der stod stærkt i begge sogne. Man oplevede i disse år store vækkelser, hvor der også var pietistiske retninger til højre for Indre Mission. Disse kunne være temmelig kompromisløse i deres synspunkter og udlægninger.

Fra pastoratet er der en embedsbog, Kaldsbog for Levring-Hørup, som pastor Bruun fører meget omhyggeligt med dagbogsagtige optegnelser, dels over hvad han selv laver i sognene og dels over kirkelige møder og arrangementer i sognene. Der kan nævnes mange forskellige møder i præstegården, møder afholdt på skolerne i Almtoft, Kjellerup,

*Pastor Frederik Bruun
(1849-1923).*

Skovsborg, Levring, Midstrup (friskolen) samt på Levring Højskole (oprettet 1897). Der noteres også ekstra gudstjenester i kirken med forskellige emner, der også beskrives. Han fortæller også om møder hos private, Fattiggården i Skovsborg samt om friluftsmøder i præstegårdshaven, Vesterskov, Levring Krat, Østergaard Skov, Rotterdam Skov, J. Ibs Skov i Døssing og i Niels Jørgensens lade. Mange af friluftsmøderne blev holdt sammen med repræsentanter for Indre Mission, men der blev også holdt møder med folkelige og nationale emner.

Læsning om grundtvigske menigheder i Midtjylland fortæller, at Bruun ofte har været brugt som taler til forskellige møder. Desuden tog han på møderejser til Sønderjylland og Amerika (se senere afsnit).

Det bør også nævnes, at fru Bruun var en stor støtte for sin mand. Bruun nævner flere gange, at hun aktivt tager del i mødevirksomhed, bl.a. som oplæser.

Ved et nærmere bekendtskab med pastor Bruuns virke i Levring og Hørup sogne ser man en meget flittig og aktiv præst, der kunne overkomme utroligt meget, og som udviste en sjælden styrke, også i perioder med modgang. Det er ikke muligt her at give et fuldstændigt billede af

*Sofie Augusta Bruun,
født Juel (1847-1923).*

hans mange aktiviteter i de 35 år, han var sognepræst i sognene. Som eksempel er der i det følgende nævnt nogle af hans møder de første år.

Pastor Bruuns første beskrivelse af mødeaktiviteter er fra den 10. juni 1878, mindre end en måned efter hans tiltræden. Her fortæller han om et friluftsmøde i Levring Krat, hvor kolportør Stubkjær (kendt missionsk prædikant) talte »*Om at elske Gud*«, og pastor Bruun talte over »*Kristi genkomst*«.

I juli måned 1878 fortsatte missionsmøderne, således talte Bruun ved friluftsmøde den 24. juli på Vesterskov over emnet: »*Ansgar*«. På samme møde talte pastor Holbech, Serup om »*Maria og Martha*«, og pastor Glarbo, Tjele, talte også.

Den 26. juli 1878 var der møde i Niels Jørgensens lade, hvor Bruun talte sammen med J. Dalstrøm.

Den 4. august var der møde hos gårdejer Jens Peter Jensen Simonsen i Kjellerup, hvor missionær Mikkelsen fra Grunnet frimenighed talte over Rom., 8 v.1-4, pastor Bruun talte over emnet »*Der skal blive en hjord og en hyrde*«.

Videre fortæller pastor Bruun, at han i vinteren 1878-79 hver onsdag

i Hørup Kirke holdt bibellæsninger over Kristi genkomst, hvor han gennemgik Mat., kap. 24 og 25, 1. Kor., kap 15, 1. Thes., kap. 4 v. 13-kap. 5 v. 8, og 2. Thes., kap 2.

Hver anden torsdag i Levring Kirke over 1. Mos., kap. 1, 2 og 3.

På Fattiggården hver anden torsdag over Mat., kap. 5 og 6.

Pastor Bruun fortæller også, at sognet i vinterens løb havde besøg af to kolportører: Julius Dalstrøm og Kristoffer Hansen. Ud fra ovenstående kan man se, at Bruun fik en meget aktiv start i Levring-Hørup.

I de følgende år er der en nøje beskrivelse af mødeaktiviteten i sognene. Han fortsatte således med bibellæsningerne tre forskellige steder i pastoratet (nemlig Hørup, Levring og Skovsborg). Placeringen skal ses som udtryk for det udstrakte pastorat og de besværlige transportforhold på den tid. Det kan også nævnes, at pastor Bruun holdt mange »menighedsmøder«. Oftest var det med ham som taler over et bestemt emne (som regel bibelsk), men der kom også andre talere til Bruuns menighedsmøder. Til disse møder lykkedes det i vid udstrækning at samle hele menigheden, både grundtvigianere og missionsfolk.

Pastor Bruun og Vilhelm Beck

Den 15. juli 1879 taler han første gang sammen med Indre Missions formand Vilhelm Bech i Levring Kirke. I de følgende år talte de flere gange ved samme møder i Levring. Både Vilhelm Beck og pastor Bruun nævner de store møder i Levring Vesterskov, der hvert år kunne tiltrække flere tusinde mennesker. Det er også værd at bemærke, at pastor Bech altid overnattede i Levring præstegård, når han besøgte sognene. Svendaae Thommesen fortæller i sine erindringer, at det kunne vække forargelse blandt missionsfolkene, når Indre Missions formand ville overnatte hos den grundtvigske præst. Ifølge Thommesen kan det også skyldes, at Bruun var meget interesseret i at høre om Vilhelm Becks konfirmandundervisning. Hos ham foregik undervisningen en hel formiddag. Som hos Bruun var det talte ord meget vigtigt. Konfirmandundervisningen skulle have et festligt præg, og Vilhelm Beck sørgede for, at der også blev tid til leg, hvilket havde stor betydning for de mange tjenestedrenge, der ikke havde megen fritid. Pastor Bruun og Vilhelm Beck har ganske givet kunnet supplere hinanden med ideer om konfirmandundervisning. Fru Bruun var præstedatter fra Jordløse ved Kalundborg. Vilhelm Beck kom fra Kalundborg og har muligvis kendt fru Bruun derfra.

At Vilhelm Beck og pastor Bruun har kunnet mødes også i tiden med de store skel på egnen mellem Indre Mission og grundtvigianerne fortæller om et møde mellem to gentlemen, hos hvem samværet i kristentroen har betydet mere end forskelligheden.

Ungdomsmøder

Pastor Bruun holdt også andre møder i præstegården. Allerede i 1879 begyndte han at holde pige- og karlemøder dér. Der var således 70 piger til pigemøde den 28. november og 80 karle til karlemøde den 3. december. Også her beskriver Bruun, hvad han talte om.

Karle- og pigemøderne ændres fra november 1881, således at det bliver til ungdomsmøder, hvor unge gifte også kan deltage. Han har forstået at engagere lokale kræfter. Som noget nyt bliver der nu lokale medhjælpere til møderne. Der kan nævnes Jørgen Peter Skorstensgaard, lærerne Jacobsen og Madsen, murer Jens Madsen, gårdejer Peter Jensen Kudsk, Niels Jacobsen, Søren Riis Vestergaard, Kristen Søndergaard m.fl.

På skift havde disse personer forskellige opgaver ved ungdomsmøderne, f.eks. oplæsning.

Skolemøder – konfirmandundervisning

Der blev også jævnligt holdt skolemøder, som Bruun deltog i. Således fortalte han på et møde den 24. november 1879 på Kjellerup Skole om religionsundervisning. Efterfølgende fortæller Bruun, at der var diskussion om emnet. I drøftelsen deltog ud over Bruun gårdejer Kristian Smed, Knudstrup, og lærerne Jacobsen, Kjellerup, Nielsen, Sjørlev, Nielsen, Almind, Jensen, Knudstrup og Munk, Sejling. I de følgende år refererede Bruun til flere skolemøder som regel afholdt i Kjellerup. Dette fortæller om Bruuns interesse og syn på undervisning. På mange måder havde han et »moderne syn« på undervisning. Han gik absolut ikke ind for at lære udenad, men ønskede at fortælle og samtale med børnene. Dette førte engang til en henvendelse fra biskoppen til Bruun. Biskoppen spørger i brev af 10. marts 1887 om, hvorfor pastor Bruun ikke har givet konfirmanderne i Levring og Hørup karakter i religionskundskab.

Bruun svarer:

Det første højskolehold, vinteren 1897-98. Pastor Bruun ses i anden række yderste til højre og Eline Begtrup i første række med siden til en tjenestepige. Foto på den nuværende efterskole i Levring.

I anledning af den gennem Deres højærværdighed modtagne forespørgsel tillader jeg mig at svare, at grunden til, at jeg ikke har givet konfirmanderne nogen karakter i religionskundskab er den, at jeg ikke har kunnet give nogen karakter, der var sandhed i, eftersom min undervisningsmåde hovedsagelig består i fortælling og nogen samtale eller udlæggelse af et af evangelierne. Derimod lader jeg aldrig lære noget udenad eller hører dem i noget.

Ærbødigst F. R. B. Bruun.

Man fornemmer her klart pastor Bruuns skolesyn, der smitter af på hans konfirmandundervisning, hvor Grundtvigs skolesyn om det frie ord klart afspejles.

Pastor Bruun og højskolen

Pastor Bruun har været meget optaget af højskoletanken. Ligesom i hans undervisning af konfirmanderne betyder det talte ord med samtale og oplysning meget. Hans store nationale interesse og grundtvigske

syn har også haft indflydelse, ligesom Danmarks tab af Sønderjylland i 1864 har betydet meget for hans højskoleideer. Sandsynligvis kan den grundtvigske højskole også ses som en modvægt til den yderliggående fløj af Indre Mission.

Af Bruuns kaldsbog kan vi se, at der ofte i pastoratet er afholdt møder med højskolefolk. Tanken om at få en højskole i Levring-Hørup pastorat har sikkert været der tidligt hos pastor Bruun.

Højskolelærer Eline Begtrup kommer i forbindelse med pastor Bruun og den grundtvigske kreds på egnen. På en nabogrund til Levring præstegård lykkes det for Eline Begtrup at få opført en højskole. Pastor Bruun fortæller derom i Kaldsbog for Levring-Hørup:

*1. august 1897 rejsegilde på højskolen. Fr. Begtrup, Graversen og jeg talte.
26. september indviedes højskolen ved et efterårsmøde (se aviserne).
4. november åbnedes højskolen.*

Eline Begtrup bliver højskoleforstander, medens pastor Bruun bliver medforstander. Af Bruuns notater kan vi se, at grundtvigianerne nu holdt deres årlige efterårsmøder på højskolen. Desuden blev der holdt mange andre møder på højskolen med foredrag af pastor Bruun, Eline Begtrup og pastor Markus Lund fra Vium, der i en periode havde en ugentlig undervisningsdag på højskolen. Det kan bemærkes, at på et møde på højskolen den 1. april 1903 drøftedes stiftelsen af en foredragsforening. I Bruuns notater står der fra samme møde, at der »forhandlede om de unges dans«.

Med højskolens placering som nabo til præstegården i Levring er området nu blevet et samlingssted for den grundtvigske bevægelse på egnen.

Som tidligere nævnt blev Bruun medforstander. I de første år er der et godt samarbejde med Eline Begtrup. Hun fortæller i et brev, at det var forfriskende at få Bruuns besøg, når han kom på skolen og skulle have undervisningstimer. Pastor Bruun var en god underviser. Herom fortæller H. J. Vedde, der som ung en kort tid var lærer på højskolen:

Her har jeg som ung lærer hørt Bruuns bibelhistorie og danmarkshistoriske timer. De var klart og godt tilrettelagte, dygtigt fremstillede han, hvad der lå ham levende på hjerte over for ungdommen, som han jo elskede. Han gav sine elever virkelige åndsværdier, og præstegårdens døre stod dem altid åbne.

Levring Højskole 1907. Pastor Bruun og frue sidder mellem ægteparret Valdemar Witt-Hansen og frue, sidsnævnte med en datter på skødet. Foto på den nuværende efterskole i Levring.

Efter en årrække opstår der et spændt forhold mellem de to forstandere. Højskolen havde i denne periode faldende elevtal, hvilket gav økonomiske problemer. Eigil Overby skriver i *Årbog for Viborg Amt 1997* herom:

Årsagen er ikke klar, men hvis man gætter på rod i regnskabet, kommer man nok tæt på sandheden. Pastor Bruun var kendt for at omgås finansieringer med ligegyldighed, hvorimod Eline Begtrup altid ønskede at svare enhver sit.

Både Bruun og Eline Begtrup stoppede som forstandere på skolen i 1905. Højskolen blev bortforpagtet til højskolelærer Valdemar Witt-Hansen, Særslev Højskole. Bruun kom dog fortsat på skolen. Eline Begtrup levede derefter af foredragsvirksomhed og blev senere ansat som lærerinde på Fredriksborg Højskole. Efter en studietur til Amerika i 1909 vendte hun tilbage til Levring Højskole som forstander. Det er påfaldende, at Bruun kort efter, 1910-11, tager på en møderejse til de

Eline Begtrup (1860-1947) som forstander efter overtagelsen i 1909. Foto i Lokalhistorisk Arkiv i Thorning.

danske menigheder i Amerika. Det virker, som om der ikke er noget ønske om et nyt samarbejde mellem dem.

I de følgende år var der fortsat store problemer med højskolens drift, og den måtte endelig lukke i 1917 efter 20 års drift.

Nationale interesser

Man fornemmer klart pastor Bruuns nationale interesser. Hans hjem har helt sikkert påvirket ham meget. Hans morfar var den berømte general Bylov, der i Treårskrigen stod i spidsen for de danske soldater i slaget ved Fredericia 6. juli 1849. Bruuns far havde været præst i Sønderborg i 1864 og måtte efter det danske nederlag forlade Sønderborg.

Bruun havde det meget svært med det danske nederlag i 1864 og Tysklands besættelse af Sønderjylland. Fru Bruun skriver herom i et brev til H. J. Vedde:

De første år, vi var i Levring, kunne min mand slet ikke tænke på at kom-

Levring Højskole ca. 1915 med lærere med ægtefæller og et sommerhold af piger. Foto i Lokalthistorisk Arkiv i Thorning.

me til Sønderjylland. Han syntes ikke at kunne holde den tanke ud, så længe det var under fremmed herredømme.

Fru Bruun fortæller videre i brevet om et besøg af den gamle H. Rosendal, der får Bruun med til Sønderjylland. På turen møder han H. P. Hanssen. Herom skriver fru Bruun:

Et bekendtskab, der ikke blev uden følger for min mand. Så da han først havde været nede i Sønderjylland, kunne han ikke blive derfra.

I de følgende år var han dernede mindst en gang om året, enkelte år to gange. Besøgene varede som regel 8-14 dage. Bruun talte i forsamlingshuse og private hjem. Specielt bør nævnes hans rejse i 1909, hvor han prædikede i Frimenighedskirken i Sundeved. For pastor Bruun var mødet med sønderjyderne i Frimenighedskirken en af hans største oplevelser. Nogle gange var der repræsentanter fra Levring sogn med ham i Sønderjylland, og de kunne berette om det hjertelige forhold mellem Bruun og sønderjyderne. For Bruun var det en stor oplevelse i 1920 ved genforeningen at se »opfyldelsen af sit urokkelige nationale håb«. (nærmere beskrivelse i afsnittet *Pastor Bruuns sidste år*).

Pastor Bruun fortæller ikke selv så meget om turene til Sønderjylland.

Delingsførerkursus arrangeret af den nationalt bevidste pastor Bruun, med ham som centrum. Foto i Lokalhistorisk Arkiv i Thorning.

Til gengæld beretter han ofte i kaldsbogen om arbejdet i de nationale foreninger i Levring og Hørup. I det følgende gives enkelte eksempler:

Den 5. december 1881 deltog han i et møde i Kjellerup i »Dansk Samfundet«, hvor kaptajn Nielsen, Nyborg, talte om krigen i 1864, og H. Tjellesen Smidt om »skyttesagen«. I de følgende år er der ofte møder i »Dansk Samfundet«, ofte med fremmede talere, men altid med en aktiv pastor Bruun.

Netop skyttesagen fik stor betydning for pastor Bruun. I kaldsbogen skriver han »Den 13. marts 1884 stiftedes en skytteforening i Hørup sogn«. Videre skriver han: »I Levring sogn stiftedes en i fjor«.

Bruun fortæller også om et friluftsmøde den 27. juli 1884 i J. Ibs Skov i Døssing. Der bliver holdt flere taler, bl.a. af et folketingsmedlem. Temaet i talerne er kampen i Sønderjylland. Niels Jacobsen, Hindbjerg, taler om kvindens betydning for danskhedens sag. Videre skriver pastor Bruun fra samme møde: »Jeg indviede en skyttefane for Levring kreds«.

Der blev i de følgende år holdt mange møder i skytteforeningerne i Levring og Hørup med Bruun som aktiv. Han nævner også et møde den 1. februar 1887 i »Våbenbrødresekskabet« i Kjellerup, hvor han talte om Dannevirke i 1864.

Pastor Bruun fortæller bl.a. om en skyttefest den 25. sept. 1887, hvor han talte om skyttesagens betydning. På mødet drøftede man også »*søndagens brug til skyttesagen*«. Det har helt sikkert været et prekært emne. Søndagen var ugens eneste fridag, hvorfor det var almindeligt i skytteforeningerne at mødes denne dag til at øve »våbenbrug«. Med de store indremissionske menigheder i begge sogne mødte brugen af søndagen til våbentræning en del modstand i store kredse.

Det var ikke kun i sine egne sogne, Levring og Hørup, at Bruun ihærdigt arbejdede for skytteforeningens sag, men også i andre kredse. Således var han i mange år formand for »Viborg Amts Skytteforening«, bl.a. som aktivt medlem af »Overbestyrelsen«, hvor han især markerede sig for en gymnastikuddannelse, herunder særligt kvindegymnastik. Han deltog også i de store landsskyttestævner. Vedde skriver herom i højskolebladet:

Han var en stolt og skøn skikkelse, når han stod på talerstolen og begejstret og ildnende talte til ungdommen ved de store landsskyttestævner.

Pastor Bruuns stilling i provisorietiden

Pastor Bruun tog også del i den politiske debat. På landsplan var der i den sidste halvdel af 1800-tallet politisk uro. Højremanden Estrup havde magten med støtte af en meget lille folketingsgruppe. Grundlovsændringen i 1866, der ændrede landstingets sammensætning, gjorde det muligt for Estrup at forblive ved magten. Under ledelse af folketingsmand Christen Berg, Venstre, blev der en politisk kamp mellem Venstre og Estrup. På et møde i Holstebro i 1885 foranledigede Christen Berg, at herredsfogeden blev fjernet fra tribunen. Dette opfattedes som en provokation mod magthaveren, og Berg blev idømt et halvt års fængsel. Denne episode havde indflydelse på et venstremøde 20. januar 1886 på Gæstgivergården i Kjellerup. Det bemærkes, at der var 300 deltagere. På mødet talte Bruun og sagde bl.a. ifølge Silkeborg Avis:

Bruun citerede Grundtvigs udtalelser om grundlovsforandringens indflydelse på landstinget og den efter hans mening uheldige sammensætning fra 66. Og Grundtvig havde set ret. Med det nye landsting kunne der ikke arbejdes i fred. Gennem Det ny Testaments ord påviste pastor Bruun, at ubetinget lydighed mod øvrigheden aldrig er forlangt af de kristne. Såvel Kristus som Paulus har nægtet at lyde øvrighedens befalinger eller finde sig i deres uretfær-

digheder uden at protestere. Det er enhver kristens pligt at danne sig en politisk mening og så arbejde for, at sandhed og ret bliver rådende i hans parti.

Talen faldt i god jord hos de mange venstrefolk, der fra mødet sendte et telegram til formanden for folketinget. Telegrammet indeholdt bl.a. et ønske om, at Christen Berg »lykkelig måtte udstå fængselsstraffen og siden fortsætte sin trofaste tjeneste i demokratiets sag«.

Afsendelsen af telegrammet og Bruuns tale måtte få følger. Avisreferatet blev sendt til biskoppen i Århus, der var systemets mand. Han beder den 12. marts Bruun om en forklaring, bl.a., om han havde været medunderskriver på telegrammet.

Bruun svarer biskoppen den 19. marts og fastholder i store træk avisens udlægning af sin tale. Videre skriver han:

Jeg hævdede, at såvel Kristus som apostlene indskærper lydighed mod øvrigheden, når denne lydighed ikke strider mod Guds bud, dette beviste jeg ved først at henvise til Peters ord: at vi skal adlyde Gud mere end menneskene, dernæst omtalte jeg Kristi og Pauli stilling til øvrigheden.

Videre skriver Bruun, at vi i Danmark lever under en fri forfatning, og derfor står »vort riges grundlov« over alle øvrighedspersoner. Han understreger, at han er »edfæstet« til at lyde Danmarks riges Grundlov. Med hensyn til telegrammet skriver han til biskoppen, at han ikke kan huske, om han stemte for det, da forespørgselen først kom to måneder efter mødet. Dette svar har sikkert været meget klogt. Efter Bruuns optegnelser sker der ikke mere i sagen. Men det viser en modig præst, der turde kæmpe for det, der for ham var sandheden i en politisk urolig tid.

Bruuns møderejser til danske menigheder i Amerika

Vedde fortæller i Højskolebladet, at Grundtvigs søn Frederik Lange Grundtvig i 1889 kom hjem til Danmark fra Amerika for at styrke fællesskabet mellem danskere i Amerika og herhjemme. Man fik stiftet en afdeling af »Dansk Folkesamfund«, hvor Bruun i 1891 kom i bestyrelsen. Han gik stærkt ind for at styrke forbindelsen med menighederne i Amerika og rejste i 1891 på en længere møderejse til de danske menigheder i Amerika. Det blev en værdifuld rejse. Vedde skriver bl.a.: »Han var den dansk-amerikanske folke- og kirkesags trofaste ven og flittige arbejder«.

Bruuns mange oplevelser fra besøget i Amerika måtte han straks dele med sine menigheder. Han fortæller således selv i kaldsbogen, at han i januar, februar og marts 1892 holdt seks møder i Levring og fem i Kjellerup, hvor han fortalte om Amerika.

Tyve år senere, i 1910-11, tager han som før nævnt igen på en møderejse til Amerika. Denne gang er fru Bruun med. Det var både for Bruun og menighederne en stor oplevelse at mødes igen. Hans første besøg havde gjort så stort et indtryk, at mange af hans gamle venner stadig kunne huske, hvad han havde talt om.

Desværre bliver Bruun alvorligt syg kort efter hjemkomsten og kan denne gang ikke dele sine mange oplevelser med sine menigheder.

Under pastor Bruuns første møderejse vikarierede hans ven kapellan Kristen Bjerre, Sorø Høskole, i embedet. Ifølge Svendaage Thommesens erindringer var det også Kristen Bjerre, der vikarierede i 1910-11.

Plejebørn hos pastor Bruun

Pastor Bruun fik ikke selv børn, men i præstegården i Levring kom der flere plejebørn. C.C. Brandt-Pedersen fra Ølstykke fortæller i et brev til undertegnede den 11. august 2003, at hans farfar, Henrik Pedersen, var plejebarn i Levring præstegård. Han skriver bl.a.:

Om min farfar, pastor Henrik Peder Julius Pedersen, søn af skrædder Hendrik Pedersen og Dorthea Kristine Nielsen, Levring, tidligere Hørup Mark, meddeler mine slægtsoplysninger: Farfar voksede op i et pietistisk skrædderhjem i Levring. Tidligt, i konfirmationsalderen kom han i pleje hos pastor Bruun i Levring, i familien kendt som bedstefar Bruun. Her fik han en plejesøster, Helga, senere gift med højskolemanden Arthur Petersen, forstander på Lollands Højskole og leder af partiet Venstres kursusejendom Villa d'Este i Humlebæk.

Videre fortælles, at plejebarnet Henrik ved pastor Bruuns hjælp fik en uddannelse. Brandt-Pedersen fortæller herom:

Hos Bruun læste farfar til studentereksamen, som han tog som privatist på Viborg Katedralskole. Turen til Viborg blev tilbagelagt til fods. Efter studentereksamen læste han teologi i København og blev teologisk kandidat i sommeren 1892.

Magdalene Lauridsen (1873-1957). Sammen med Eline Eriksen begyndte hun efter tilskyndelse fra Jutta Bojsen Møller, fra 1894 formand for Dansk Kvindesamfund, i 1895 en husholdningsskole i lejede lokaler i Sorø. Skolen begyndte med 25 elever, og allerede i 1897 kunne stifterne bygge egen skole. Dermed var begyndelsen lagt til de mange husholdningsskoler, der efterhånden blev opført. Foto fra Kvinden i Danmark, 1947.

Ovennævnte beretning fortæller om et »stort hjerte« hos præstefamilien Bruun. Der bliver ikke kun sørget for ophold, men også uddannelse. Det er utroligt, at den travle pastor Bruun har haft tid til at give privatundervisning til en studentereksamen.

Der er i præstegården kommet mange, for hvem et ophold hos familien Bruun har haft betydning. Svendaage Thommesen fortæller i sine erindringer om Magdalene Lauridsen, Ankerhus ved Sorø. Hun var fra Astrup (Hinge sogn), men blev konfirmeret i Levring. Hun kom som 16-årig i huset hos Bruun. I 1895 blev hun som 23-årig forstander på Sorø Husholdningsskole. I 1902 oprettede hun landets første husholdningsseminarium, Ankerhus. Thommesen skriver bl.a.:

Pastor Bruun har nok også tidligt haft øje for Magdalenes særlige evner. Ellers havde han vel ikke medvirket til, at hun fik sin fremtidige gerning i Sorø.

Dette er endnu et eksempel på Bruuns evne og vilje til at hjælpe unge mennesker i gang.

Pastor Bruun og økonomien

En gennemgang af Bruuns levned som præst i Levring-Hørup fortæller om utrolig mange aktiviteter, som vi næsten ikke kan forstå, han har kunnet udføre. Måske er det noget af forklaringen på, at han efter flere kilder har haft svært ved at styre sine egne økonomiske forhold.

Som tidligere beskrevet havde Levring Højskole svært ved at få økonomien til at hænge sammen. Bruun har sikkert ikke interesseret sig for den del. For ham var det vigtigst, at unge mennesker kom på højskolen og fik en oplevelse for livet. Således var det sandsynligvis Bruun, der sørgede for, at der blev givet fripladser til ubemidlede samt til unge fra Sønderjylland. Han har ikke tænkt på de økonomiske konsekvenser for skolen.

Søren Riis Vestergaard fortæller i sine livserindringer, at *»han aldrig havde været nogen god økonom og hans kone mindre«*, og at han i sine sidste år kom i stor gæld og kom i et modsætningsforhold til flere af sine gode venner, der søgte at støtte ham. Om hans økonomi skriver Søren Riis Vestergaard videre:

Hans indkomster var store nok til at leve for, da han havde 7000 kr. i årlig indkomst og opgav selv i flere år, mens jeg var sognerådsformand, sin skattepligtige indkomst til over 4000 kr., og vi så endda igennem fingre med, at han fradrog pigeløn mm.

At pastor Bruun i løbet af sin præstetid fik store økonomiske problemer, må være et faktum. De mange mennesker, der er kommet i præstegården, og de mange rejser, Bruun har foretaget, har betydet udgifter, som han helt sikkert ikke har fået dækket. For Bruun har sagen altid været det vigtigste, tanker om økonomien er kommet i anden række. Desværre har hans komplicerede økonomi givet ham modgang i de sidste år i Levring.

Klager

Efter pastor Bruuns samarbejde omkring flere missionsmøder i de første år opstod der dog snart et modsætningsforhold mellem ham og flere missionsfolk.

Den 8. marts 1884 opsøger Niels Jørgensen og Kristian Benner ham og klager mundtlig over hans forhold til ritualer. Den 14. marts svarer

han dem på klagen og afviser alle klager. Allerede dagen efter er Bruun med til et møde i Hindbjerg, hvor der for øvrigt indsamles 500 kr. til et missionshus i Levring. På mødet gentages klagerne fra J. Tind og Niels Jørgensen. Bruun slutter sit dagreferat med, at han ikke ved, hvad der mere vil ske i sagen.

Der skrives derefter en klage, underskrevet af 35 personer fra de to sogne. Klagen sendes til biskoppen.

I klagen fremhæves, at Bruun ikke er i overensstemmelse med »den rene lutherske lære, kirkens ritual og de symbolske bøger«. Videre skriver de,

at han lærer nemlig, at Bibelen ikke er Guds ord og heller ikke præstens prædiken, og med hensyn til dåb og konfirmation formene vi, at han ikke holder sit ritual efterrettelig. Han beder nemlig børnene om på konfirmationsdagen ikke at tro, at det er noget løfte, de denne dag aflægger. Da sådan en lære er til forargelse i stedet for til opbyggelse, og især synes vi, at den er farlig for ungdommen, tillader vi os derfor allerærbødigst den til Deres Højærværdighed Biskoppens gunstige overvejelse.

Det er værd at bemærke, at de 35 underskrivere alle var mænd. Med klagen har der helt sikkert været et ønske om en kraftig tjenstlig påtale over for pastor Bruun, hvis der ikke kunne ske en afskedigelse.

Pastor Bruun modtager klagen den 7. august fra biskoppen. I et brev skriver biskoppen til Bruun:

I anledning af en klage, som flere af Deres menigheds medlemmer har indgivet til mig, og som ikke lidet har gjort mig ondt, anmoder jeg Dem om at se ind til mig i det håb, at vi med en mundtlig forhandling kan få denne uhyggelige sag jævnet til bedste både for menigheden og Dem selv.

Århus Bispegård, 6. august 1884. Joh. Clausen.

Den 11. august 1884 er pastor Bruun i Århus til samtale med biskoppen om klagerne. Den 18. august har bygmester Thommesen, gårdejer J. P. Skorstensgaard og gårdejer P. Jensen en samtale med biskoppen om klagerne. Pastor Bruun betegner de tre som sine venner. Deres besøg hos biskoppen skal ses som et forsvar for pastor Bruun, de er alle kirkelige, men tilhører ikke Indre Mission. De samme tre personer havde i 1877 ved det ledige præsteembede opsøgt biskoppen for at få en mere folkelig præst end den meget restriktive pastor Kold, der forlod embedet dette år.

Den 13. september svarer Bruun biskoppen skriftligt på klagerne. Han skriver, at det er vanskeligt at svare på klagerne, da han ikke finder dem konkrete. Han afviser anklagerne om, at han skulle mene, at Bibelen ikke er Guds ord. De andre klager afviser han også. Han slutter sit svar med at nævne

vanskeligheden ved at værne sig mod misforståelse hos tilhørere, hos hvem der findes liden velvilje til at overveje mine, inden de dømmer.

Biskoppen ønsker på grund af klagerne om Bruuns anvendelse af rituallet at få præciseret de steder, hvor Bruun anvender andet ordvalg i rituallet. I skrivelser den 24. oktober og den 4. november præciserer Bruun sin anvendelse af rituallet under gudstjenesten. Man fornemmer enkelte ændringer i ordvalget i rituallet, bl.a. ved dåben siger han: »*ved at døbe dem*« og ikke »*idet I døber dem*« og ved konfirmationen udelader han ordene »*af ganske hjerte*«.

For at søge en løsning på konflikten kommer biskoppen den 21. november 1884 på besøg i Levring. Der var først i præstegården et møde med Bruun. I samtalen erklærede Bruun »*sit standpunkt som ufravigeligt*«.

Biskoppen havde derefter et tre timer langt møde med klagerne. Til sidst erklærede han, at han ikke kunne støtte klagerne.

En vanskelig klagesag var afsluttet, men samarbejdet med de markante missionsfolk var fortsat besværligt.

Næste gang, Bruun fortæller om klager fra missionsfolk, er i 1887. Den 19. juli modtager han således brev fra Niels Jørgensen, der ønsker, at Bruun skal forklare udlægningen af søndagens tekst. Niels Jørgensen var ikke tilfreds med Bruuns udlægning af »brødre i en kristen menighed«.

Pastor Bruun ønsker ikke at svare på spørgsmålet og skriver derom i kaldsbogen

Da dette brev ikke er fremgået af trang til oplysning og indeholder en aldeles ufattelig misforståelse, har jeg anset det for rigtigt ikke at svare derpå.

Den 27. juli 1894 modtager Bruun en klage, underskrevet af Niels Jørgensen, Jacob Nielsen m.fl. Man klager over Bruuns udlægning af teksten den 3. juni, der var fra Lukas, kap. 14 26. Klagerne hævder, at Bruun har sagt, »*at Lukas havde taget fejl, grundet på ikke at have været*

Møde i Kjellerup af højskolekredsen ca. 1895. Pastor Bruun ses som nr. 2 fra venstre i første række. Foto på den nuværende efterskole i Levring.

øjenvidne til frelserens ord«. Dette gjorde ifølge klagerne et uhyggeligt indtryk på »os i at tro, at hele den hellige skrift er sand«.

Bruun fornemmer angrebet som personligt og giver følgende svar:

Den 29. juli 1894 skrev jeg følgende brev til Jacob Nielsen Vesterskov: De må kunne forstå, at jeg efter den klage, De med flere har indgivet over mig, ikke er særlig oplagt til at vise Dem eller Indre Mission nogen tjeneste, særligt ved at bekendtgøre Deres møder, jeg skal dog gøre det, men på den betingelse, at jeg får et skriftligt løfte om, at Indre Mission ved sine møder vil bekendtgøre de af mig afholdte eller ordnede møder her i pastoratet. Deres svar imødeses inden denne uges udgang.

Sognepræst F. Bruun.

Det fremgår ikke af kaldsbogen, at Jacob Nielsen har svaret pastor Bruun. Brevvekslingen viser klart de store problemer mellem den grundtvigske præst og Indre Mission. Man kan også se, at der afholdes møder i begge bevægelser.

Klagen fra Jacob Nielsen m.fl. er videresendt til biskoppen, og i brev af 8. august svarer Bruun biskoppen på klagerne. I brevet kommer Bruun ind på sit forhold til Indre Mission og skriver bl.a.:

De [missionsfolkene] har en ejendommelig evne til at gengive ord af mig i en misforstået form og anføre løsrevne sætninger af mine prædikener i en mildest talt forvirret for ikke at sige forvansket form, så at jeg idelig møder rygter og må forsvare mig over for ting, jeg aldrig har sagt.

Han fortæller videre, at nogle af dem søger andre præster, hvor de lader deres børn konfirmere. Bruun har opfordret dem til at løse sognebånd, hvilket de ikke vil, men de kommer fortsat til enkelte gudstjenester hos Bruun.

Videre skriver Bruun til biskoppen, at han godt ved, at han ofte har fejlet over for dem. Han skriver bl.a.:

Dog ved jeg med mig selv, at jeg ikke har søgt kamp med dem, og jeg har gjort mig flid for ikke at udaske dem. Men har jeg end desværre ofte fejlet i min meget svære og vanskelige stilling over for dem, så er der 2 punkter, hvor jeg har vist dem stor imødekommenhed. Jeg har altid åbnet kirkerne for Indre Missions præsterne, selv for dem, der trods denne imødekommenhed har talt ved møderne i kirkerne, som om Indre Missions venner var de eneste her i sognet, der var troende, mens alle vi andre stod uden for den levende menighed. Ligeledes har jeg altid været villig til at bekendtgøre deres møder, skønt de aldrig har gjort eller har villet gøre gengæld i så henseende.

Bruun beklager, at klagen kommer næsten to måneder efter, at han har holdt omtalte prædiken. Han har svært ved at komme ind på enkeltheder, da han ikke nedskriver sine prædikener. Bruun brugte netop ikke manuskript. Videre afviser han klagerne, der som tidligere har søgt at »fange ham« i hans udlægning af bibelteksten. Bruun slutter brevet til biskoppen med følgende ord:

Mine daglige bønner er, at lysets ånd vil lede mig og alle på sandheds veje rettelig, så at vi aldrig viger et øjeblik fra troens grund.

Der står ikke mere i kaldsbogen om denne sag. Vi må derfor gå ud fra, at biskoppen ikke har gjort mere. Men på hjemmebanen har den grundtvigske Bruun det fortsat svært i samarbejdet med Indre Mission.

I 1903 blev pastor Bruun udsat for en af de voldsomste klager. Efter gudstjenesten pinsedag i Hørup Kirke kontaktede snedker P. Greibe Bruun i våbenhuset og anklager ham for falsk lære. Efter Bruuns udsagn siger snedker Greibe bl.a.:

Jeg må vidne for Dem, at De i dag som hver søndag har prædikedet folk til helvede, og jeg vil give Dem attest for, at De selv går til helvede.

På baggrund af Greibes voldsomme angreb skriver Bruun følgende brev:

Hr. Greibe. Jeg tager Dem ikke til alters, inden at sagen bliver forelagt biskoppen, eller De tager Deres ord tilbage.

Greibe klager derefter over, at Bruun nægter ham at komme til alters. I sin klage skriver han om Bruun:

Indtrykket af prædiken var omtrent dette. Det er lige meget om man er katolik, lutheraner, irvingianer, metodist, grundtvigianer, indre mission, når man blot er troende, og til de troende hører alle døbte.

Bruun må endnu engang svare biskoppen på en klage. Han skriver bl.a., at han i sin prædiken havde talt om det Guds rige, der blev stiftet den første pinse og herudfra sagt.

Til det nye rige hører alle de, der er døbt med vor frelsers dåb, men kun de, der tror Gudsordet og lever i denne tro, bliver frelst og arver det evige liv, der er givet dem, der tror. Men Guds menighed er delt i mange afdelinger og partier, og det er helligåndens gerning at vise, at det, der forener de troende i de forskellige partier, er stærkere end det, der skiller.

Bruun skriver videre, at hvis der blev forfølgelse af Guds levende menighed, så ville der ikke blive spurgt:

Er du katolik eller lutheraner, metodist eller irvingianer, indremissionsmand eller grundtvigianer, men: tror du på den korstfæstede, men genopstandne herre Jesus Krist?

Biskoppen roser Bruun for hans pinseprædiken og siger bl.a., at han kunne ønske sig, at

lignende vidnesbyrd oftere måtte komme til orde på vort lands prædikestole, og at såvel præsten som lægfolket ville lægge sig sådanne vidnesbyrd på sinde, så at livet i virkeligheden kunne komme til at svare til forkyndelsen.

I en samtale med snedker Greibe opfordrer biskoppen ham til at løse sognebånd, hvilket han efter eget udsagn *»var meget utilbøjelig til«*.

I Bruuns skrivelse til biskoppen giver han udtryk for, at han i de senere år har haft et godt samarbejde med mange missionsfolk, og at de hører til hans flittigste kirkegængere og i stor antal kommer til møder, som han arrangerer rundt i sognene. Men samtidig beklager han sig over, at *»det yderliggående partis stemning imod mig er blevet desto bitrere«*.

Ved afslutningen af klagen kan vi konstatere, at biskoppen endnu engang bakkede op bag Bruuns forkyndelse. Det er også værd at bemærke Bruuns udtalelse om, at brede kredse i Indre Mission bakker ham op, men at der fortsat er en fløj, der modarbejder ham.

Selv om klagerne sikkert har fyldt en del i pastor Bruuns tilværelse, så er det forkert af eftertiden at huske ham på dem. Klagerne skal ses i sammenhæng med en brydningstid mellem to store bevægelser, den grundtvigske og Indre Mission. Da pastor Bruun opfattedes som grundtvigsk orienteret, kom han til at stå i et modsætningsforhold til den pietistiske del af vækkelsen.

På trods af splittelsen har Bruun kunnet samle fulde kirker til søndagenes gudstjenester. Bøgerne om altergæster, der blev ført nøje i Bruuns tid, vidner om mange mennesker, der gik til nadver i kirkerne. De mange menighedsmøder fortæller også om præstens engagement for det kristne budskab. Tidligere præst/provst i Levring-Hørup sogne K. T. Andersen siger om hans tid i sognene:

Hans mere end 30-årige virketid her var præget af en rig og frugtbar virksomhed i kirke, præstegård og sogn, ja, langt ud over sognets grænser satte hans gerning spor. Og langt frem i tiden kom hans sunde kristne forkyndelse til at præge menighederne i de 2 sogne. Jeg er overbevist om, at mange i dag, også i Indre Mission, føler sig i pagt med en forkyndelse som pastor Bruuns.

Pastor Bruuns sidste år

Vedrørende pastor Bruuns møderejse til de danske menigheder i Amerika i årene 1910-11 er der lidt uklarhed om tidspunktet. Ud fra forhandlingsprotokollen for Levring menighedsråd kan man se, at der i tidsrummet mellem 9. januar 1910 og 7. juli 1911 ikke er skrevet i protokollen. Det er derfor nærliggende at fastslå, at møderejsen har været

inden for denne periode. Thommesen fortæller i sine erindringer om modtagelsen af pastor Bruun, da han vendte hjem fra Amerika:

Det var en meget festlig modtagelse af den afholdte præst. Børnene stod festklædt i 2 rækker og overrakte blomster.

Talere bød ham velkommen hjem.

Desværre blev pastor Bruun kort efter alvorlig syg, formodentlig af en hjerneblødning, der bevirkede, at han mistede sin tale og blev bundet til en kørestol. I protokollen for Levring menighedsråd står der fra mødet den 11. januar 1912, at Bruun ligger syg.

I 1913 får Bruun bevilget sin afsked på grund af sygdom. Han flytter sammen med sin kone til Særslev på Fyn, hvor de boede ved plejedatteren Helga og svigersønnen Arthur Petersen, der var højskoleforstander i Særslev.

Efter Bruun blev den indremissionske pastor Johansen præst i Levring-Hørup. Dette bevirkede, at Kjellerup og Omegns Valgmenighed stiftedes i 1917. Pastor Bruun deltog i stiftelsen og glædede sig over, at det grundtvigske fremover havde livsmuligheder i Levring-Hørup.

Pastor Bruun fortsatte til det sidste med at tilkendegive sine nationale følelser. Brandt-Pedersen skriver om ham efter et avisreferat, der bar overskriften:

En gribende tale uden ord.

Ved afstemningsdagen i 1920 deltog han [Bruun] i festen i Sønder Stenderup [10 km SSØ for Kolding]. Det berettes, at han med tegn tilkendegav, at han ønskede at blive løftet op. Omgivelserne løftede ham, så alle kunne se ham. Stemmen var bunden, men med sin raske venstre hånd greb han et dannebrogsslag fra bordet, løftede det, førte det til læberne og kyssede det, hvorefter han hævede det højt, som velsignende, over sit hoved.

Ved genforeningsfesten på Dybbøl var Bruun også med. Hans ven H. J. Vedde hjalp ham rundt. Om selve dagen skriver Vedde:

Han græd af glæde, når gamle venner mødte ham med tak og et varmt håndtryk. Jeg havde den glæde at følge ham her og glemmer det ikke. Hvor gjorde det ham godt også at modtage kongens faste hånd, og hvor lyste kongens ansigt kont, da han smilende og hjertelig lod hilsen og håndtryk følges af ordene: Til lykke med genforeningen.

Pastor Bruun døde den 16. april 1923 i Sørslev og blev begravet på Levring kirkegård den 21. april. Begravelsen blev forestået af hans plejesøn, sognepræst Henrik Pedersen Skamby. I kirken var der flere talere, bl.a. fra Sønderjylland: Frimenighedspræst Thade Petersen og mejeribestyrer Zachariassen, Dybbøl. De fremsagde en tak for Bruuns trofaste kærlighed til Sønderjylland.

Svendaage Thommesen fortæller i sine erindringer, at man ved Bruuns begravelse i Levring Kirke åbnede kirkevinduerne, så at de mange tilhørere ude på kirkegården kunne høre højtideligheden. Menigheden rejste et minde over ham på Levring kirkegård som tak for et langt og trofast virke. Mindestenen står fortsat på kirkegården som en af de fredede gravsten og fortæller om en stout person i en brydningstid.

Kilder

Kaldsbog for Levring-Hørup. (Ovenstående bygger i væsentlig grad på Bruuns notater i kaldsbogen.)

Andre kilder:

Svendaage Thommesens erindringer fra hans drenge- og ungdomstid i Levring. Brev til undertegnede fra C.C. Brandt-Pedersen.

Bogen om Hørup Kirke.

Ejgil Overby: Se klart på naturen og tænk på din Gud ... Fragmenter fra Levring Højskoles levetid og Eline Begtrup's livsforløb, delvis belyst gennem breve til Nanna og Salomon J. Frifelt, *Fra Viborg Amt 1997*, s. 87-119.

H. J. Vedde i *Højskolebladet* 3. aug. 1923.

Søren Riis Vestergaard: *Mine Livserindringer*.

Knud Erik Grøn, født 1943. Skoleinspektør ved Levring og Sørslev skoler i Kjellerup Kommune 1978-2003. Har skrevet *Levring menighedsråd 1904-2004*. Adresse: Solvænget 11, Levring, 8620 Kjellerup.

Livsstraf

Henrettelserne i Undallslund Plantage ved Viborg 1946-1949

Hvilken befrielse

Om aftenen den 4. maj 1945 sad en stor del af Danmarks befolkning og lyttede til den dansksprogede radioudsendelse fra BBC i London. De fleste håbede, at 2. Verdenskrig og den tyske besættelse af Danmark snart ville få en ende. Fra tidligt om morgenen den 9. april 1940 havde Danmark været besat, og her i maj 1945 kunne ingen med sikkerhed vide, om krigen ville fortsætte i uger eller måneder endnu. Ganske vist blev de tyske styrker, der efterhånden var reduceret fra armeer til hærenheder, trængt tilbage på Europas slagmarker, men i Danmark, og i Viborg, havde tyskerne fortsat betydelige styrker og store mængder materiel, og endnu i april 1945 overvejede den tyske militære ledelse at lade et sidste stort slag stå i Danmark. Her sad besættelsesmagten fortsat hårdt på befolkningen, undertrykkelsen af mennesker og kontrol af medier var total, så de eneste nogenlunde pålidelige nyheder, man kunne skaffe sig, måtte hentes fra BBC.

På den måde adskilte aftenen den 4. maj 1945 sig ikke fra så mange andre aftener i besættelsestiden. Omkring kl. 20.00 tændte man for radioen rundt om i hjemmene, og indstillede både den og sig selv på at høre nyt fra det hærgede Europa. Gennem støjsendernes larmen lød først de fire Beethoven'ske paukeslag, derpå »Prins Jørgens March«, og endeligt den bekendte speakerstemme, der proklamerede: »Her er London! BBC sender til Danmark«. Derpå fulgte som altid en oversigt, hvorpå de første nyheder blev læst op. Pludseligt og tilsyneladende umotiveret tav speakerstemmen. Kun støjsendernes evindelige syden og hysten hørtes. I sig selv et utilsigtet signal til øget opmærksomhed. Ti sekunder gik. Med tilkæmpet ro sagde speakeren så:

I dette øjeblik meddeles det, at Montgomery har oplyst, at de tyske tropper i Holland, Nordvesttyskland og Danmark har overgivet sig.

Klokken var da 20.34. Et øjeblik vantro forbavselse. Fra kl. 08.00 morgen den 5. maj 1945 havde de tyske tropper kapituleret. Endelig var det forbi. Over alt i Danmark rejste folk sig i jubel. Man gik på gaderne, man brændte mørklægninggardiner, man glædede sig.

Sådan da. For der var også danskere, som ikke havde set frem til krigsafslutningen med forventningens glæde. Der var nogle, som frygtede befrielsesøjeblikket, som man vidste var blevet forberedt. Det var de mennesker, der på forskellig måde var gået i tysk tjeneste. For dem var der ikke tale om befrielse, men om opgør. Der var tale om det definitive opgør, og netop i den forbindelse kom Viborg til at spille en central rolle. I Viborg havde man som så mange andre steder også forberedt sig på opgøret på lokalt niveau, men havde næppe anset det for sandsynligt, eller overhovedet overvejet, at Viborg skulle komme til at indtage en central rolle i det definitive opgør med forræderne.*

Det er denne centrale rolle, som herværende artikel omhandler, nemlig det forhold, at en del af dem, der i forbindelse med retsopgøret efter besættelsen blev dømt til døden, blev henrettet i Undallslund Plantage ved Viborg. Da dødsdommene blev eksekveret i Undallslund, skete det på militært område, og længe efter eksekutionerne var området fortsat afspærret og i militær anvendelse. Området er ikke længere afspærret, henrettelsesstedet lader sig lokalisere. Hvor man i dag frit kan gå rundt og nyde en skovtur med familien, udspillede sig i tiden fra 1946 til 1949 en afgørende del af Danmarks historie. Hvor man i dag kan slå sig ned i det grønne og nyde en kop kaffe og den medbragte madkurv, blev mennesker engang slået ihjel.

Opgøret forberedes

Allerede under besættelsen begyndte man i kredse i modstandsbevægelsen og blandt visse politikere at diskutere, hvordan man skulle gennemføre opgøret med værnemagere og landsforrædere; med alle dem, der under besættelsen havde haft mere end godt var at gøre med nazisterne og besættelsesmagten. Naturligvis var der adskillige danskere, der virkede som arbejdsmænd, leverandører, reparatører m.v. for den tyske Værnemagt, mere eller mindre nødtvungent og uden derfor at være landsforrædere, men der var også danske, som ikke blot lod sig hverve til tysk tjeneste, men som også virkede særdeles aktivt i det forhadte hemmelige tyske politi Gestapo, som stikkere, bødler og torturkarle. Selv om det

endnu ikke i 1943 stod klart, at krigen ville slutte med det nazistiske tusindårsriges totale undergang i det tidlige forår 1945, så stod det klart, at et opgør skulle gennemføres når, og hvis, rædselsregimet i Europa bukkede under. I 1943 udsendte Danmarks Frihedsråd derfor pjecen »Naar Danmark atter er frit«. I denne pjeces forlangte frihedsrådet strafformer, som ikke var indeholdt i den eksisterende straffelov. Blandt de strafformer, man forlangte, var imidlertid ikke dødsstraf, men i løbet af 1944 tog den tyske terror kraftigt til, bl.a. hjulpet på vej af danske håndlangere, og i takt med, at terror og undertrykkelse tog til, blev også kravet om et skærpet retsopgør stadigt mere udtalt. Det var således som et resultat af overvejelser, forhandlinger og politiske og folkelige krav, at man i befrielsessommeren 1945 genindførte dødsstraffen i dansk ret, hvilket jeg skal vende tilbage til.

Men inden man var i stand til at foretage de nødvendige revisioner af straffeloven, måtte man først have smidt tyskerne ud af landet, og man måtte skaffe sig overblik over, hvilke danskere der skulle rejses sigtelser mod. Så længe tyskerne holdt landet besat, kunne man blot diskutere muligheder, og det naturligvis kun illegalt. Man måtte forberede sig på opgøret i det skjulte og lokalt. Så længe landets central- og lokaladministration i hovedsagen var sat ud af kraft, måtte modstandsbevægelsens forskellige grupper rundt om i landet gøre forarbejdet til retsopgøret, hvilket man dels gjorde gennem diskussion i de mange illegale blade, dels gennem udarbejdelse af lister over formodede landssvigere.

Udgangspunktet for udarbejdelsen af sådanne lister var en henvendelse fra de allierede magter til Danmarks Frihedsråd om udarbejdelse af arrestationslister. Dels ønskede man med projektet at lamme alle kredse, der kunne tænkes at hjælpe tyskerne under det almindelige sammenbrud, dels ønskede man umiddelbart efter dette sammenbrud at iværksætte en omfattende internering af krigsforbrydere, stikkere og andre, der, organiseret eller uorganiseret, havde været i tysk tjeneste. Samtlige medlemmer af det danske nazistparti, Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti, DNSAP, skulle pr. automatik interneres.

I lighed med mange andre steder i landet havde også politiet i Viborg i hemmelighed indsamlet materiale til et kartotek over danske nazister og tyskerhåndlangere, værnemagere dog undtaget. Dette arbejde var i nogen udstrækning blevet gennemført før tyskerne den 19. september 1944 sendte de danske politifolk til koncentrationslejrene i Tyskland, bortset fra dem, for hvem det lykkedes at undslippe og gå under jorden. Dette kartotek kom til at udgøre grundstammen i de lokale arrestati-

onslister i Viborg. Få dage før den 19. september 1944 havde modstandsbevægelsens lokalkomite i Viborg modtaget et eksemplar af politiets kartotek, hvilket var på et hængende hår. Da tyskerne tog politiet i Viborg, blev det meste af kriminalpolitiets eget eksemplar nemlig brændt i rådhusets centralfyrr. Den bevarede original blev skjult i papirdyngerne på et offentligt kontor, mens en ny kopi i en blikæske blev gravet ned i en kolonihave for der at afvente befrielsen.

På flere lokalhistoriske arkiver landet over er lignende materiale bevaret. I lighed med adskilligt andet arkivmateriale fra besættelsestiden er disse kartoteker klausulerede, og med god grund. Man havde favnet meget vidt, da man oprettede kartotekerne, og adskillige af dem, der på grundlag af lokalkomiteernes arrestationslister blev interneret efter befrielsen den 5. maj 1945, blev hurtigt løsladt igen, idet interneringen hyppigt viste sig at være ubegrundet. En del smuttere var røget med, da man forsøgte at skrive forræderne i mandtal. Men ved hjælp af arrestationslisterne lykkedes det også, som meningen jo var, at sikre sig de tilsigtede personer, således at listerne faktisk udfyldte den tiltænkte funktion. Hvad angår klausuleringen, så var man i tiden omkring befrielsen mindre sart, end man senere blev. I den illegale presse lagde man ikke fingre imellem, når man hængte folk ud for værnemageri eller anden tilknytning til besættelsesmagten. Man ville have fat i alle, der havde forbrudt sig, og så stort på, at en del uretmæssigt kom under mistanke.

Ved at internere folk efter de i forvejen udarbejdede arrestationslister, kunne man både imødegå modstand i slutfasen, og sikre sig de mistænkte person, således at disse efterfølgende kunne komme til at stå til regnskab for deres handlinger. Og regnskabet skulle gøres op. Også dette forberedte man og agiterede for, efterhånden som det stod klart, at Hitlers 1.000-års rige, der havde bestået siden 1933, ikke ville komme til at eksistere i 1.000 år, men blot i 12.

»Tiden er ikke inde til juridiske Spidsfindigheder«

Skønt mange, fortjent og ufortjent, måtte se sig hængt ud med navn, adresse og telefonnummer samt udførlige redegørelser for forseelserne i den illegale presse, så var det ikke kun lokale værnemagere og landsforrædere, den lokale illegale presse i Viborg beskæftigede sig med i tiden op til befrielsen. Efterhånden dukkede også det klare krav om et effektivt opgør frem i bladene, og med dette tillige kravet om dødsstraf, eller

livsstraf, som det i det senere straffelovstillæg i en vis forstand noget selvmodsigende kom til at hedde. Frem mod krigens slutning blev det klart, at man ikke agtede at være blødsøden, og også Viborg-baserede illegale blade hævdede sig op over det lokale niveau og agiterede for et generelt, kraftigt og beslutsomt retsopgør. Inden krigsafslutningen gjorde man det klart, hvad de, der havde valgt forkert side, burde have i vente. Det fremgik bl.a. af det illegale blad »Tidens Stemme«, der blev udgivet af Viborg-afdelingen af Danmarks Kommunistiske Parti. I »Tidens Stemme« nr. 15, april 1945, stod følgende at læse:

OPGØRETS TIME NÆRMER SIG!

Hvis de skyldige skal straffes effektivt, maa vi have en ny Straffelov. Med Længsel ser hele den danske Befolkning hen til den Dag, hvor der kan afregnes med Tyskernes Haandlangere her i Landet. Overalt diskuterer man det nært forestaaende Opgør, og det er karakteristisk for Stemningen, at flere udtrykker deres Tvivl om, hvorvidt Opgøret vil blive gennemført med tilstrækkelig Effektivitet, mens andre udtrykker deres bange Anelser ved Tanken om Risikoen for, at Befolkningen skal tage sig selv til Rette og gøre sig skyldig i en primitiv Selvjustits. Modstandsbevægelsens Synspunkt kan kort og godt udtrykkes saaledes: Vi ønsker hverken Øllebrødsbarmhjertighed eller Lynchjustits, men Straffebestemmelser, der er i nøje Overensstemmelse med rodfæstet dansk Retsbevidsthed og gennemføres ad lovlig Vej. Det afgørende er, at de skyldige rammes – ikke af ondsindet Hævnfølelse, men fordi det vil være et Brud paa vor Retsfølelse, hvis Retfærdigheden ikke sker fyldest! Vor nuværende Straffelov svarer ikke længere til Befolkningens Indstilling, og det er vel kun naturligt, idet de Forbrydelser, der er Tale om, ikke kunde forudses, da den nuværende Strafferet blev vedtaget. Vi maa se i Øjnene, at vort Lovgivningsapparat har været totalt afskaaret fra at fungere frit. Der er derfor en Kæde af Forseelser, der slet ikke er omfattet af Straffeloven, men som Folkets Retsbevidsthed forlanger bliver betragtet som strafværdige. Om Befolkningens Indstilling kan der ikke herske Tvivl. Folkeflertallet ønsker omgaaende og haard Afstraffelse af Tyskernes Hjælpere, Stikkere, Mordere, Brandstiftere, Æreskændere osv. Tiden er ikke inde til juridiske Spidsfindigheder. Befolkningen kræver derfor, at man allerede nu tager Spørgsmålet om en ny Straffelov op til Behandling, siden det har vist sig, at en Række Forbrydelser enten slet ikke, eller i ganske utilstrækkelig Grad rammes af den nuværende. Lovgivningen maa bringes i Overensstemmelse med, hvad Folkets Retsbevidsthed finder indlysende rigtigt. Og det er en Opgave, der ikke skal udsættes til Besættelsestidens Ophør; den maa forberedes nu!

Befolkningens Krav kan kort udtrykkes saaledes: 1) Visse Handlinger, der ikke i Øjeblikket er strafbare, gøres strafbare med tilbagevirkende Kraft. 2) For visse Handlinger, der allerede efter nugældende Ret er strafbare, forhøjes Straffen med tilbagevirkende Kraft, i visse Tilfælde til Dødsstraf. 3) Der foretages en Udvidelse af Bestemmelserne om Konfiskation og Tab af de borgerlige Rettigheder. I Almindelighed regner man med, at Loven kun skal finde Anvendelse paa Handlinger foretaget fra 9. April 1940, til Krigen ophører. Hertil er det nødvendigt at hævde, at ogsaa Handlinger, der har begunstiget Besættelsen, altsaa ligger før 9. April, og Forbrydelser, som Nazisterne kunne tænke sig at begaa efter Krigens Ophør, bør være Strafbaar. Loven tager Sigte paa Handlinger, der enten er foretaget i den Hensigt at gavne Tyskernes Interesser eller under Omstændigheder, der burde have faaet Gerningsmanden til at indse, at han fremmede tyske Interesser. Der kan herske Tvivl om Afgrænsningen af det strafbare Omraade, og Tvivlsspørgsmaalet maa gennemdiskuteres paa demokratisk Vis. Det vil sikkert være det forsvarligste, at Loven ikke kommer til at ramme Bagateller, hvor forkastelige disse end maatte være, men kun Handlinger, om hvis Strafværdighed der ikke kan herske den ringeste Tvivl! At blive dømt efter Loven skal være et Forræderstempel – Kainsmærket – der gør den straffede hjemfalden til alle Medborgeres Foragt. Som mindste Straf bør fastsættes fire Aars Fængsel, og i alvorligste Tilfælde Dødsstraf».

For læsere af den illegale presse, og for dem, der i øvrigt var i stand til at vejre stemningen, hvilket man skal have været ualmindeligt tykhudet for ikke at kunne gøre i de sidste besættelses måneder, var der således ingen tvivl om, hvilken vej vinden blæste, og heller ikke om, at de, der havde samarbejdet med tyskerne, næppe kunne forvente at få deres sag behandlet efter gældende lovgivning. Der var tale om en ekstraordinær situation, i hvilken man måtte gribe til ekstraordinære midler. Lad så være, at det altid er betænkeligt, når nogen påkalder sig at repræsentere »befolkningens krav«. Symptomatisk for situationen er det, at man i de illegale blade ikke blot indskrænkede sig til at hænge lokale tyskerhåndlangere, værnemagere og feltmadrasser ud, men også agiterede for et bredt og kraftfuldt retsopgør, med indførelse af straffelove med tilbagevirkende kraft, når engang besættelsen var forbi.

Op den 4. maj 1945 kl. 20.34 fik man så meddelelsen om, at det var forbi. Tyskerne havde kapituleret med virkning fra den 5. maj kl. 08.00 morgen. Natten mellem den 4. og 5. maj 1945 blev på Backhausens Trykkeri produceret en stor plakat, med den største sats, trykkeriet kun-

ne præstere. Af plakaten fremgik, at modstandsbevægelsen i Viborg allerede den 5. maj ville skride til aktion mod de landsforræderiske elementer. Disse ville blive interneret under forsvarlige forhold og blive sikret mod overlast, forudsat de pågældende rettede sig efter modstandsbevægelsens anvisninger. Enhver modstand ville blive brudt, og privat lynchjustits ville blive bekæmpet, så man kunne sikre sig de personer, man havde under mistanke for aktiv deltagelse i den tyske undertrykkelse, således at de deciderede krigsforbrydere kunne blive tiltalt på lovformeligt grundlag. Den 5. maj 1945 udspillede sig så foran rådhuset i Viborg de scener, som kendes fra så mange steder i landet, hvor man på baggrund af de udarbejdede arrestationslister internerede revl og krat, mænd og kvinder, der under væbnet bevogtning måtte bevæge sig igennem en hujende, spottende og spyttende menneskemængde, for en dels vedkommende for at kunne gå igen få timer eller døgn senere, juridisk set rensede for anklage, men med plettet rygte og dårligt omdømme.

Også i Viborg favnede man vidt og bredt; for vidt og bredt, i adskillige tilfælde. De mest forhærdede krigsforbrydere og landsforrædere kom ikke fra Viborg. Men en del af dem tilbragte deres sidste døgn i Viborg Arrest, og endte deres dage i Undallslund Plantage ved Viborg. Men før man kunne begynde at henrette folk, måtte det lovformelige grundlag først på plads.

Retsopgøret

Som nævnt forberedte man sig også på lokalt plan på retsopgøret, og Frit Danmarks Viborg-gruppe udsendte en plakat, der forsikrede, at de deciderede krigsforbrydere ville blive tiltalt »paa lovformeligt Grundlag« efter myndighedernes nærmere bestemmelser. Man skulle ikke komme til at vente længe på dette lovformelige grundlag, der skulle vise sig at få en noget anløben juridisk og moralsk karakter, præget af befolkningens hævnørst, hvor retfærdig denne end måtte være.

Det juridiske grundlag for retsopgøret efter besættelsen blev Lov nr. 259 af 1. juni 1945, om tillæg til borgerlig straffelov angående forræderi og anden landsskadelig virksomhed, samt en proceslov, Lov nr. 260 af 1. juni 1945, om tillæg til rettens pleje vedrørende sager angående forræderi og anden landsskadelig virksomhed. Disse blev senere fulgt op af andre love til støtte for retsopgøret. Ifølge lov nr. 259 af 1. juni 1945, paragraf 3, kunne der for handlinger omfattet af loven som nævnt

idømmes livsstraf, som det kaldes i lovens tekst, men hvormed der menes dødsstraf; denne straf skulle fuldbyrdes ved skydning. Hermed havde man genindført dødsstraffen i dansk ret. Der havde på dette tidspunkt ikke været fuldbyrdet dødsdomme i Danmark siden 1892, og man havde afskaffet dødsstraffen i 1930, men fandt altså nu, at man atter havde brug for denne ultimative strafform.

De problematiske aspekter i at vedtage love med tilbagevirkende kraft har været genstand for megen diskussion. En vis retfærdiggørelse for et sådant usædvanligt og ekstraordinært lovgivningsmæssigt og juridisk skridt må søges i, at besættelsestiden netop havde medført usædvanlige og ekstraordinære situationer, problemer og forbrydelser, som man ikke i den eksisterende lovgivning havde haft mulighed for at forudse. For så vidt kan man tale om, at de nye love kan retfærdiggøres juridisk og moralsk. Mere problematisk end lovene i sig selv, herunder det forhold, at der var tale om love med tilbagevirkende kraft, er det forløb, som retsopgøret rent faktisk fik, hvor de tidligt afsagte domme var hårde, og straffen eksekveredes prompte, mens de senere afsagte domme var mildere, og straffen blev mindre konsekvent eksekveret, hvad enten der nu var tale om dødsstraf eller om langvarige fængselsstraffe. Dette forhold betød, at folk, der åbent vedgik deres skyld, måtte lade livet, mens andre, for hvem det lykkedes at trække deres sag i langdrag, slap med mildere straffe, efterhånden som tiden gik, besættelsen kom på afstand, og befolkningens hævnthirst blev stillet. Således blev den sidste af dem, der under retsopgøret fik langvarige fængselsstraffe, løsladt før tid i 1960. Inden da var yderligere en række benådninger effektueret, også i tilfælde hvor der var tale om livsvarigt fængsel, hvilket igen ofte vil sige dømte, der var benådede fra dødsstraf til livsvarigt fængsel. I den forbindelse blev frigivet folk, der var dømt for forbrydelser, som andre var blevet henrettet for. Denne inkonsekvens er en af de mere pinagtige sider af retsopgøret efter besættelsen. Det var således ikke alle anklagede, der nåede at få gavn af denne inkonsekvens, hvor en forbrydelse det ene år blev takseret til dødsstraf og eksekveret, mens samme forbrydelse et år eller to senere blev takseret til fængsel på vis tid. Der blev i forbindelse med retsopgøret efter besættelsen i alt afsagt 92 dødsdomme. Ved benådninger til fængsel blev disse dødsdomme reduceret til 46.

Efter vedtagelsen af de for retsopgørets gennemførelse nødvendige love blev det bestemt, at alle, der var dødsdømt øst for Storebælt, skulle henrettes på militært område på en del af Københavns gamle voldanlæg, i dag Christiania, hvor henrettelsesstedet endnu i dag lader sig lokalise-

re, herunder risten over det afløb, der skulle føre blodet bort, mens de dødsdømte vest for Storebælt skulle henrettes i Undallslund Plantage ved Viborg; et område, der allerede før besættelsen var blevet anvendt af det danske forsvar, og som tyskerne inddrog og udbyggede i løbet af besættelsestiden. Henrettelsesstedernes lokalisering blev holdt absolut hemmeligt, ligesom tidspunkterne for henrettelserne blev hemmeligholdt, i det mindste principielt.

Af de 46 dødsdomme, der blev eksekveret, blev 29 henrettelser gennemført i København. I Undallslund Plantage ved Viborg blev gennemført 17 henrettelser.

Man gjorde sig fra myndighedernes side mange overvejelser og store anstrengelser for at sikre, at såvel henrettelsesstedernes indretning som henrettelsernes gennemførelse forløb efter et strengt og ufravigeligt skema. Man måtte selvsagt tage højde for, at så afgørende en begivenhed kunne løbe af sporet, hvis der udbrød panik hos enten den dømte eller dem, der skulle deltage i eksekveringen af dødsdommen, hvad enten det var de til begivenheden knyttede øvrighedspersoner eller pelotonen. Hvis den dømte gik i panik, kunne et stramt skema og detaljerede procedurer sikre effektiv indgriben, ligesom det stramme skema og den detaljerede og ufravigelige procedure i sig selv i stor udstrækning forebyggede panikudbrud hos dem, der på den ene eller anden måde skulle deltage i henrettelsen. Det er dette skema, denne standardiserede tidsplan for en henrettelse, der sammen med en redegørelse for henrettelsespladsens indretning skal redegøres for i det følgende.

Plan for henrettelse

Tre døgn før det fastsatte henrettelsestidspunkt ankom den dødsdømte til arresthuset i Viborg, hvor den dømte skulle tilbringe sine sidste døgn. I arresthuset havde man indrettet særlige celler til de dødsdømte i den sydlige del af øverste etage. Var der tale om en enkelt forestående eksekution, anvendte man den sydligste celle i øverste etage. Var der tale om to nært forestående henrettelser, tog man også nabocellen i anvendelse. Her tilbragte den dødsdømte sin sidste tid under konstant overvågning, hvilket bl.a. indebar, at der brændte lys i cellen, eller cellerne, døgnet rundt. Man ville forhindre, at de dømte begik selvmord; ganske vist skulle de slås ihjel, men det skulle ske på lovformeligt grundlag og under ordnede forhold. Det tændte lys var et sikkert signal til Viborgs

Rådhuset i Viborg fotograferet mellem 1940 og 1943. Der udføres sikringsarbejde ved bygningen, til imødegåelse af sabotage og bombardement. I baggrunden ses arrestbygningen, der få år senere skulle komme til at spille en central rolle i retsopgøret efter besættelsen. Det var i cellerne i den øverste etage, bag de to cellevinduer til højre, de dødsdømte tilbragte deres sidste døgn, hvilket for Viborgs borgere var kendeligt ved, at der brændte lys i cellerne døgnet rundt. Når der sad en enkelt dødsdømt i arresten, anvendtes cellen yderst til højre. Stod to dødsdømte for henrettelse, anvendtes tillige celle nummer to fra højre. Foto i forfatterens samling.

befolkning om, at en henrettelse var nært forestående, uagtet man fra officiel side gjorde, hvad man kunne, for at hemmeligholde sagen. I løbet af disse sidste døgn tog den dømte så afsked med sine nærmeste og havde desuden lejlighed til at tale med en præst.

Når tiden for dommens fuldbyrdelse nærmede sig, blev hele området, alle tilstødende gader, omkring arresten afspærret og bevogtet af bevæbnet politi, og den dømte blev ført bagbundet ned i arrestens gård, hvorfra han – alle der fik eksekveret dødsdom var mænd – i en transportvogn, der indgik i en større kolonne, blev kørt ud til Undallslund. Samtidig var den militære bemanding i Undallslund Plantage blevet trukket væk fra det område, hvor henrettelsen skulle foregå. Henrettelsesområdet blev derpå afspærret og bevogtningen overtaget af et særligt udpeget mandskab.

Indgangen eller hovedporten ved den del af det militære område i Undallslund Plantage, hvor dødsdommene blev fuldbyrdet. Området var blevet behørigt sikret af tyskerne, da de under besættelsen beslaglagde yderligere en del af plantagen til militære formål. Det var således den tyske afspærring og de tyske installationer i Undallslund, der i tiden 1946-1949 blev anvendt i forbindelse med henrettelserne af danske landsforrædere. Foto i forfatterens samling.

Dette bevogtningsmandskab var, som alle andre, der deltog i aktionerne, yderst årvågent og meget nervøst, idet man bl.a. frygtede hævn- og befrielsesforsøg fra de såkaldte Varulvegrupper; dvs. fanatiske nazister, der formodedes at ville kæmpe videre. Frygten for og rygterne om Varulvegrupper var udbredt i såvel de tidligere okkuperede lande i Europa som i selve det allieret besatte Tyskland, men grupperne var og blev et fantom, befordret af det sammenbrydende nazistiske regimes sidste, desperate propaganda. Ikke desto mindre kan det konstateres, at visse danske landsforrædere i de sidste besættelsesdage faktisk forsøgte at forberede etableringen af Varulvegrupper i Jylland, bl.a. ved at nedgrave og på anden måde skjule depoter af våben og penge, uden at der dog kom noget ud af bestræbelserne.

Man mærkede da heller ikke noget som helst til Varulvegrupper hverken i Danmark i almindelighed eller i Undallslund, men frygten betød ikke desto mindre, at de vagthavende officerer på deres runder bevægede sig med så megen støj som muligt, for ikke at blive skudt af det vagt-

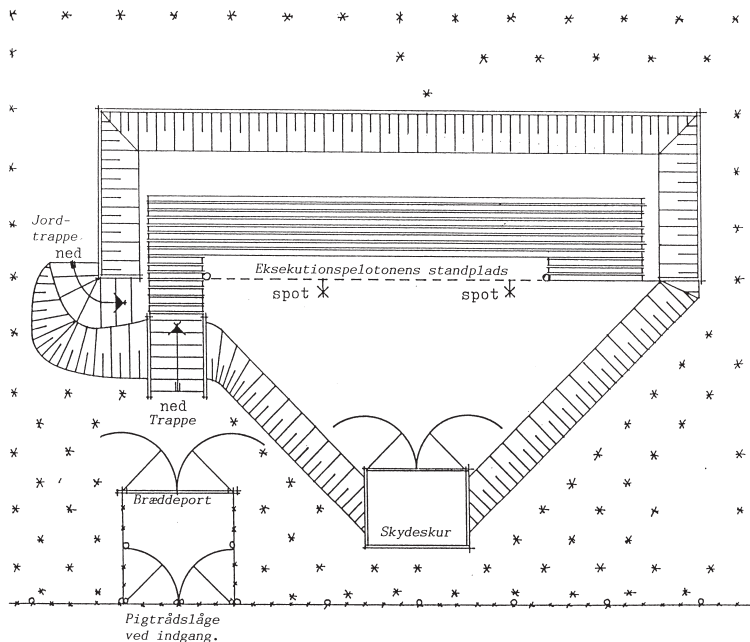
Her er vi kommet lidt tættere på den pigtrådspærring, der omgav henrettelsespladsen. Et skilt, der også ses på det foregående fotografi, efterladt af de tyske besættelsestropper, adværer på tysk og dansk om livsfare på grund af miner. Ud over miner var der, da henrettelserne blev gennemført, fortsat store mængder ammunition og andet tysk materiel i området. Foto i forfatterens samling.

mandskab, de var ude for at inspicere. I øvrigt bød situationen, uanset frygten for Varulvegrupper, i forvejen på så megen anspændelse og nervøsitet, at alle forholdsregler måtte tages.

Samtlige henrettelser foregik mellem kl. 24.00 og 03.00, i reglen ca. kl. 00.45, vel mest for at undgå nysgerrige blikke både omkring arresthuset og langs ruten ud til henrettelsespladsen. Der måtte efter planen maksimalt gå 17 minutter fra transportvognen havde forladt arresten, til den dømte lå død i Undallslund Plantage.

Selve henrettelsespladsen var som nævnt indrettet på det militære område i Undallslund, hvor tyskerne havde etableret en del faciliteter under besættelsen. Det var da også de tyske troppers efterladenskaber og indgreb i plantagen, der udgjorde rammerne om de uhyggelige begivenheder. Efter at have passeret hovedindgangen til området, blev den dømte ført til en tidligere tysk tankgrav. Tankgraven, dvs. en udhuling i

Plantegning over henrettelsespladsen i Undallstund Plantage ved Viborg. Pladsen var indrettet i en tidligere tysk tankgrav, der med sine volde lukkede effektivt sammen om de makabre begivenheder. Da den sidste henrettelse i Undallstund var gennemført, blev stedet ryddet, bragt i niveau med det omgivende terræn og en beplantning som den omgivende sat på stedet. Tegning i forfatterens samling.

jorden beregnet på at skjule en kampvogn i, var blevet indrettet til henrettelsesplads i overensstemmelse med de direktiver, der var udstedt for sådanne, efter en teknisk redegørelse for eksekutionsstedernes indretning, udarbejdet af justitsministeriets arkitekt. Den pågældende arkitekt havde gennemtænkt forløbet med henblik på de praktiske installationer, der var påkrævet, og man havde derefter indrettet den tidligere tankgrav efter en plantegning, der tog højde for det nødvendige.

Bilen med den dødsdømte standsede ca. 100 meter fra henrettelsespladsen, ved området hovedport. Uden for stedet for eksekutionen havde man taget en tidligere tysk bunker i brug til opbevaring af de forskellige ting, der skulle bruges ved henrettelserne. Den dømte blev ført fra transportvognen gennem først en pigtrådslåge og dernæst en bræddeport.

Når den dømte var blevet ført gennem pigtrådslåge og bræddeport,

I denne bunker, umiddelbart uden for selve henrettelsespladsen, men naturligvis inde på det militære område, opbevaredes forskellige rekvisitter til brug ved henrettelserne, bl.a. spande og koste til rengøring m.v. Foto i forfatterens samling.

måtte han gå syv skridt ned af en trappe, hvorpå han befandt sig nede i tankgraven, alt naturligvis under eskorte. Hernede skulle han komme til at gå maksimalt ti skridt, de sidste i den dømtes liv. Den dødsdømte blev ført hen til et skur, hvor han blev bundet til væggen, der var dækket af en hvid plade, som blev skiftet ud efter hver henrettelse. Desuden var bagvæggen, der bestod af brædder, konstrueret på en sådan måde, at det var let at udskifte brædderne, når de blev for hullede.

Ud fra væggen, i armhulehøjde, når en voksen person stod på jorden, var fastgjort to træbjælker vinkelret på bræddevæggen og pegende ud fra denne. Disse bjælker, som den dødsdømte blev anbragt mellem med ryggen mod væggen og med bjælkerne under armhulerne, holdt den dømtes lig oppe, når han var blevet skudt. Der var yderligere i plankevæggen fastgjort reb, hvormed den dødsdømte blev bundet fast til væggen omkring bryst og ankler. Den dødsdømte forblev i øvrigt bagbundet under hele processen fra han havde forladt arresten til han stod bundet op ad væggen i skydeskuret. Endelig skal det nævnes, at skuret

Pigtrådslåge ved indgangen til selve henrettelsespladsen, den tidligere tankgrav, i Undallslund Plantage. I baggrunden anes bræddeporten. Såvel her som ved hovedporten, ved indgangen til det militære område og ved bunkeren med de praktiske remedier, er opsat skilte med teksten »Vorsicht! Giv agt! Lebensgefahr Minen! Livsfare Miner!« Skiltene ved bunkeren og ved indgangen til selve henrettelsespladsen var formodentlig sat op af de danske myndigheder for at skræmme eventuelle nysgerrige væk, hvis der var nogle, der skulle trænge ind på det forbudte område, al den stund man næppe kan forestille sig, at enten bunkeren med de praktiske remedier eller selve henrettelsespladsen var mineret. Skiltet ved hovedporten, derimod, havde et mere reelt sigte, idet der virkelig var fare forbundet med at færdes på det militære område i Undallslund i årene umiddelbart efter besættelsen, idet der fortsat henlå store mængder tysk ammunition. Foto i forfatterens samling.

var forsynet med en låge, der kun blev slået op, når der skulle foretages en henrettelse.

På en ryddet plads bag et halvtag afventede eksekutionspelotonen den dømtes ankomst og klargøringen af denne. Fra afventningspladsen var der adgang til tankgraven via en jordtrappe.

Efter at den dødsdømte var blevet fastspændt i skydeskuret, fik han lov til at føre en sidste samtale, i reglen med en præst. Den dømtede fik derefter tilbudt at få en lærredspose over hovedet, således at han intet kunne se, og efter alt at dømmen ønskede alle de i Undallsund Plantage henrettede at få en sådan pose over hovedet. Når disse sidste forberedel-

Bræddeporten og trappen, der førte ned i tankgraven, set nede fra henrettelsespladsen. Stolpen til højre i billedet er en af de bærende konstruktioner i det halvtag, hvorfra pelotonen fuldbyrdede henrettelsen. Foto i forfatterens samling.

ser var gjort, gik henrettelsespelotonen så stille som muligt ind på pladsen og gik i stilling under et halvtag, placeret fem meter fra det skur, hvor den dødsdømte stod fastbundet med lærredsposen over hovedet.

To stærke projektører, placeret på halvtaget, belyste den hvide plade og den dødsdømte i skuret, mens selve halvtaget henlå i mørke, således at den dødsdømte, hvis han skulle have undslået at få lærredsposen over hovedet, ikke kunne se den otte mand store peloton, der havde taget stilling således, at fire mand knælede og fire mand stod umiddelbart bag de knælende. Såvel de stående som de knælende stod ganske tæt op ad hinanden. Pelotonen var udtaget af frivillige blandt politiets folk i den by, hvor den dødsdømte havde begået sine forbrydelser og siden var blevet dømt.

Ud over pelotonen og lederen af denne, var blandt de tilstedeværende altid en repræsentant for anklagemyndigheden, dvs. statsadvokaten, læger, repræsentanter for politiet, en præst samt to frivillige hjælpere, sidstnævnte plejere fra statshospitalet. Hjælpernes opgave var bl.a. at

Jordtrappe op til den ryddede plads, hvor eksekutionspelotonen afventede, at den dødsdømte ankom til henrettelsesstedet, og at han efter ankomsten blev fastspændt til skydeskuret og de sidste forhold gjort klar. Først derefter trådte pelotonen an på selve henrettelsespladsen. Foto i forfatterens samling.

Eksekutionspelotonens standplads, set fra siden af halvtaget. Jordvolden i baggrunden antyder, hvor begrænset et areal henrettelsespladsen var indrettet på. På billedet ses bl.a. den ene af de to projektører, der blev rettet mod den dødsdømte. Foto i forfatterens samling.

Eksekutionspelotonens standplads, set forfra. Begge projektører, der oplyste den dødsdømte i skydeskuret, ses på billedet. Til højre i billedet ses kanten af skydeskuret, hvilket endnu engang antyder den trange plads. Der var fem meter mellem den dødsdømte og hans bødler. Foto i forfatterens samling.

nedtage den døde fra skydeskuret og lægge liget i en kiste og vel også at rengøre skuret for blod og gøre det klart til næste henrettelse.

Efter alle de indledende forberedelser stod den dødsdømte så i det skærende hvide lys fastbundet til bagvæggen i det åbne skydeskur, med en lærredspose over hovedet. Derpå blev et hvidt eller sort papskilt, betinget af farven på den dødsdømtes tøj, fæstnet på hans bryst, ud for hjertet. For at mindske spændingen blev indført den ordning, at pelotonen gik i stilling med afsikrede våben, og at lederen af pelotonen undlod at råbe »Klar. Fyr«. Lederen hævede blot armen og lod den falde, hvorpå de otte skud blev afgivet nøjagtigt samtidigt. Alle våben var ladt med skarp ammunition, ingen med løst, som en senere myte har villet vide. Efter skuddenes afgivelse bevægede den dømte i reglen hovedet et par gange op og ned, hvorefter han blev helt stille. Dommen var fuldbyrdet. Den henrettede blev stående oprejst ved hjælp af de vinkelrette bjælker på væggen og rebene om bryst og ankler.

Efter konstatering af, at døden var indtrådt, blev en kiste båret ind på pladsen, og de to hjælpere løsnede den døde fra skydeskuret og lagde liget i kisten. Jordpåkastelsen blev gennemført, og kisten derpå bragt ud

Skydeskuret i Undallslund, her lukket og låst, hvor den dødsdømte blev fastspændt og skudt. Foto i forfatterens samling.

til en ventende bil for at blive kørt til Randers eller Århus, hvor liget omgående blev kremeret. De under henrettelsen etablerede afspærringer måtte ikke ophæves, før liget af den henrettede var uden for Viborgs bygrænse. I Randers eller Århus måtte de eskorterende politifolk så afvente kremeringen, idet de skulle føre urnen tilbage til Viborg, hvor den afdødes aske blev udleveret til de pårørende, eller hvorfra urnen sendtes videre til en nærmere angivet destination.

I alt 17 gange gennemførtes denne proces i og ved Viborg. Første henrettelse fandt sted den 8. oktober 1946, hvor Frantz Erik Toft, 20 år gammel, blev henrettet. Frantz Toft kom fra Hals, og blev dømt for forbrydelser begået i Aalborg. Sidste henrettelse fandt sted den 12. juli 1949, hvor Arne Petersen, 40 år gammel, blev henrettet. Arne Petersen kom fra Bjerringbro, og blev bl.a. dømt for forbrydelser begået i Sønderborg og Randersområdet.

Sporene blev kendelige, da man slettede dem

Henrettelserne i Undallslund Plantage foregik som nævnt i en tankgrav. Tankgraven indgik i en række af tankgrave, placeret på lige linie og placeret over for en række bunkere eller armerede ammunitionsdepoter, forsynet med numre, som siden er blevet fjernet. Ud fra bunkernes beliggenhed kan tankgravens placering findes, og ret over for den tidligere bunker nr. 65 lå henrettelsespladsen. Da man havde gennemført den sidste henrettelse, udfyldte og planerede man den anvendte grav og plantede træer på stedet. Imidlertid udfyldte man kun den grav, der blev anvendt ved henrettelserne, ikke de øvrige. Netop dette forhold gør, at man i dag kan lokalisere stedet, som man ellers gjorde sig umage for at skjule. I bestræbelserne på at slette alle spor efter henrettelsespladsen markerede man den i stedet. Havde man undladt at planere, ville henrettelsespladsen i Undallslund Plantage i dag have været umulig at lokalisere. Nu lader det sig gøre, som den eneste planerede i rækken af ellers urørte tankgrave. Sporene efter henrettelsespladsen i Undallslund Plantage ved Viborg blev kendelige, da man forsøgte at slette dem.

Note

* Jeg har tidligere, som det fremgår af nedenstående litteraturliste, i forskellige sammenhænge beskæftiget mig med retsopgøret efter besættelsen og med henrettelserne i Undallslund Plantage ved Viborg. Det er et emne, som endnu ikke er udtømt. Henrettelserne i Undallslund kan da heller ikke behandles fyldestgørende inden for denne artikels rammer. Eksempelvis er det i adskillige tilfælde muligt at følge specifikke henrettelsesforløb, hvilket jeg har gjort i *Nielsen, 2003*, s.192-96, og det er muligt at biografere de henrettede, hvilket jeg har gjort i *Nielsen, 2006*, s.12-21, for dem, der blev dømt i Aalborg for forbrydelser begået der. Artiklen her indskrænker sig til at redegøre for de forberedende tiltag til retsopgøret, herunder således som disse udmøntede sig på lokalt plan i Viborg, samt til en gennemgang af de generelle forhold, der gjorde sig gældende ved samtlige 17 henrettelser i Undallslund Plantage.

Litteratur

- Bøgh, Frank: *De dødsdomte*, 2005.
- Kaarsted, Tage: *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, 13. Krise og Krig, 1925-1950. 1991.
- Larsen, Martin: Henrettet i Undallslund Plantage, *Flere mørke sider af Viborgs historie*, 2004, s. 173-92.
- Nielsen, Henrik Gjøde: Slutspil 1946-1949 – Henrettelserne i Undallslund Plantage efter Den anden Verdenskrig, *P.S. 2 – Postscriptum til kulturhistoriske undersøgelser på Viborg-egnen*, 1996, s. 97-108.
- Nielsen, Henrik Gjøde: *Dengang i Viborg II – Flere hjørner af byens og egnens historie*, 1996.
- Nielsen, Henrik Gjøde: *Dengang i Viborg V – Sidste hjørner af byens og egnens historie*, 2000.
- Nielsen, Henrik Gjøde: Slutspil, *Mørke sider af Viborgs historie*, 2003, s. 159-200.
- Nielsen, Henrik Gjøde: Sidste brev fra Viborg, *Flere mørke sider af Viborgs historie*, 2004, s. 171-72.
- Nielsen, Henrik Gjøde: *Tre byer – tre befrielser*, 2006.
- Rasmussen, Hanne og Mogens Rüdiger: *Danmarks historie*, 8. *Tiden efter 1945*. 1990.
- Tamm, Ditlev: *Retsopgøret efter besættelsen*, 1-2. 2. udg. 1985.
- Wagner-Augustenburg, Bjarne: *Den vildfarne*, 2000.
- Wagner-Augustenburg, Bjarne: *Når solen synker*, 2004.

Upubliceret materiale

Der har ved udarbejdelsen af denne artikel, som ved mine øvrige arbejder om samme emne, i vid udstrækning været anvendt upubliceret materiale fra *privatarkiver* og -samlinger, i form af erindringer, korrespondancer, redegørelser m.v., samt oplysninger indhentet ved samtaler med mennesker, der på forskellige måde har deltaget i eller haft indsigt i forholdene vedrørende henrettelserne i Undallslund Plantage. I de fleste tilfælde har mine meddelere ønsket anonymitet. Desuden har jeg i forbindelse med de Viborg-specifikke forhold anvendt besættelsehistorisk materiale i *Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune*, herunder illegale blade, løbesedler, korrespondancer, erindringer, båndoptagelser og personarkiver m.v. Endelig skal det nævnes, at der er anvendt upubliceret materiale fra *Nordjyllands Historiske Museum*, der består af Aalborg Historiske Museum med Gråbrødrekælderen, Lindholm Høje Museet, Hadsund Egns Museum og Hals Museum. Materialet er bl.a. anvendt i og hidrører for en dels vedkommende fra projektet »Tre byer – tre befrielser« 2005-2006, om befrielsesforløbene i Aalborg, Hadsund/Helberskov og Hals, herunder Frantz Toft-arkivet, der bl.a. inkluderer breve til og fra Frantz Toft 1945-1946 samt til og fra Frantz Tofts familie i årene efter henrettelsen. Mens Viborg lagde rum til henrettelser-

ne, indtog Aalborg den særlige position, at ikke mindre end fem af de 17, der blev henrettet i Undallslund Plantage, blev dømt i Aalborg, for forbrydelser begået der. Af de mere end 500 landsforræderisager, der blev gennemført i Aalborg, blev 22 sager behandlet med krav om dødsstraf. Der blev afsagt otte dødsdomme, og af disse blev fem eksekveret. Ingen anden dansk provinsby kom op på et lignende antal sager om dødsstraf, og ingen anden dansk provinsby leverede så mange dødsdømte til henrettelsespelotonerne.

Henrik Gjøde Nielsen. Født i Viborg 1960. Studier ved Institut for Kunsthistorie, Århus Universitet, cand.phil. i historie fra Aalborg Universitet 1990. Siden 1995 leder af Hals Museum, fra 2004 en del af Nordjyllands Historiske Museum. Foredrags-, anmelder- og redaktionsvirksomhed. Har skrevet en række bøger, artikler og afhandlinger om bl.a. kultur- og lokalhistorie.

De oldenborgske kongebilleder på Viborg Rådhus

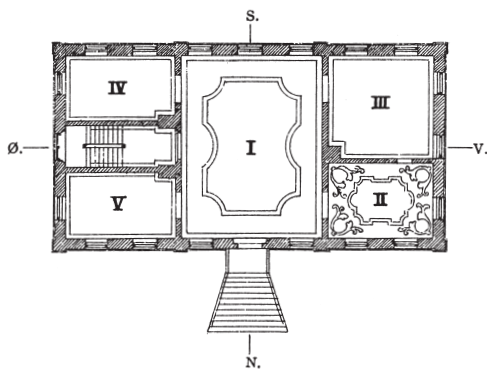
Billederne genfindes

Viborg Stiftsmuseum havde i 1961 et hundrede års jubilæum. I den anledning blev der af museets bestyrelse udgivet en mindre bog på 68 sider med titlen *Viborg Stiftsmuseum og dets Bygning*. Dets bygning var dengang det gamle rådhus på Gammel Torv, dengang museets største klenodie, opført som det var efter branden i 1726 af kongelig stadsbygmester Claus Stallknecht (1681-1734). Der er i tidens løb skrevet mange artikler om dette prægtige hus. Artiklen her skal derfor heller ikke dreje sig om selve huset og dets anvendelse, men derimod om 12 billeder af de oldenborgske konger, som fra 1818 prydede den store midter-

Viborgs gamle rådhus, hvor kongebillederne befandt sig fra 1818 til 1874. Foto: Helmuth Spanggaard 1994.

Plan over det gamle rådhus' stueetage. Efter Opmålinger udgivet af Foreningen af 3. December 1892, årgang 1906-10, 1910.

sal (betegnet I på planen) indtil 1849, hvor billederne blev ophængt i det sydvestligste værelse (III), hvor de havde deres placering, indtil de i 1874 blev anbragt i det nye rådhus ved Stænderpladsen. Her fik billederne deres plads i den da nye byrådsal. Det er om disse billeder og deres omskiftelige tilværelse, at denne artikel skal handle. Specielt da jeg i 1975 var årsag til, at de efter flere års glemsel atter kom frem i dagens lys.

Sagen startede for mit vedkommende med, at jeg i forbindelse med tømningen af det gamle rådhus, hvis samlinger i 1980-81 skulle overflyttes til Hedeselskabets tidligere bygninger på Hjultorvet, af Peter Seeborg fik overdraget et eksemplar af bogen *Viborg Stiftsmuseum og dets Bygning*. Et af bogens kapitler hed »Viborgs gamle Rådhus. Dets opførelse og træk af dets historie«, skrevet af stadsbibliotekar Aage Bonde. I dette kapitel nævner Aage Bonde følgende

Her i fattig- og forligskommissionens værelse (III) var i 1849 ophængt de 12 malerier af de oldenborgske konger fra Christian den 1. til Frederik den 5., der i 1818 var skænket rådstuen af borgmester Gundelach, og som efter opførelsen af det nye rådhus på Stænderpladsen blev ophængt i dettes byrådsal. I forbindelse med tyskernes beslaglæggelse af rådhuset i 1940 blev kongebillederne imidlertid nedtaget, og de er forsat opmagasinerede.

Det var bemærkningen om, at billederne forsat var opmagasinerede, der fik mig til at gøre ophævelser, idet jeg i 1975 helt tilfældigt havde stødt på billederne i et pulterkammer under trappen til kriminalpolitiets kontorer i øverste etage i rådhusets sydfløj.

Christian 2. (1513-1523), billede nr. 3 i rækken af kongebillederne fra det gamle rådhus, nu af Viborg Kommune deponeret på Hald Hovedgård. I omskriften står, at det er i kongens 78. år, og at han regerede i 9 år. Foto: Lars Guldager i Lokalhistroisk Arkiv for Viborg Kommune.

Christian 5. (1670-1699), billede nr. 9 i rækken af kongebilleder fra det gamle rådhus, nu af Viborg Kommune deponeret på Hald Hovedgård. I omskriften står, at det er i kongens 56. år, og hertil ordene fromhed og retferdighed. Foto: Lars Guldager i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

Årsagen var den, at jeg en dag forud for et byrådsmøde, jeg som medlem skulle deltage i, mødte op i meget god tid for at »snuse« lidt i den gamle bygning. Mit første mål var at se, hvad der gemte sig bag balkonerne, som kunne iagttages fra salen, men som der ikke kunne kikkes ind i. Jeg tror, balkonerne var afdækket med nogle store plader. Jeg havde i hvert fald aldrig set et menneske deroppe.

Døren ind til balkonen var ulåst, så jeg gik roligt derind. På gulvet lå der dynger af papir, og ved at se på nogle enkelte stykker kunne jeg hurtigt konstatere, at de havde noget med politiet at gøre. Senere har jeg fundet forklaringen. I 1956 blev politikreds nr. 58 nedlagt og delt mellem nabo-kredsene i Skive, Viborg og Randers. Denne politikreds havde tidligere haft sit kontor øverst i sydfløjen af rådhuset, og politimesteren var indtil 1948 den da kendte Hack Kampmann, der da blev afløst af politimester Viggo Glente, som fungerede i embedet indtil nedlæggelsen i 1956.

Da nedlæggelsen var tilendebragt, må kontoret tilsyneladende have stået urørt hen med dets mange papirer og formularer. Da kriminalpolitiet nogle år senere havde pladsmangel, overtog de kontoret. Og såvel alle papirerne som formularerne vedrørende den nedlagte politikreds nr. 58 blev fjernet fra det oprindelige kontor og anbragt på gulvet i de tomme balkoner. Her lå de, da jeg kikkede ind i 1975. Hvor de så senere er forsvundet hen, da rådhuset i 1976 blev forandret til den nye byrådsal, har jeg dog ingen formodning om. Der er stadig plader foran balkonerne, så hvad der gemmer sig bag disse, må andre vide.

Men på vejen ned fra balkonerne kom jeg til en pulterkammerdør under trappen. Også den dør åbnede jeg. Til min store overraskelse var der herinde nogle kongebuster i gips samt en dyngede usorterede malerier med kongebilleder på. Jeg kunne straks genkende billederne og bustern fra billeder, som jeg havde set af den gamle byrådsal. Men i første omgang tænkte jeg ikke nærmere over sagen. Jeg lukkede døren efter mig, og deltog som sædvanligt i det følgende byrådsmøde.

Nogen tid senere fik jeg den tanke, at billederne kunne ophænges på Hald Hovedgård, hvor netop et billede, der ifølge traditionen skulle forestille Niels Bugge, var forsvundet nogle år i forvejen. Jeg forespurgte forlagsboghandler K. E. Hermann, om han var interesseret i at modtage billederne som et lån fra Viborg Kommune. Han erklærede sig straks villig, og da Viborg Kommune ydede økonomiske tilskud til *Arkiv for nyere Litteratur*, som havde hjemsted på Hald, blev således det hele »i familien«. Hermed mente jeg, sagen var i de bedste hænder, idet de på pulterkammeret opbevarede billeder nu ville komme frem i da-

gens lys, og det på et historisk sted, hvor de med god grund kunne høre hjemme. De var jo stadig Viborg Kommunes ejendom. Samtidig bad jeg museumsinspektør Peter Seeberg om, at billederne måtte blive registreret af Viborg Stiftsmuseum som tilhørende Viborg Kommune, men udlånt til Hald Hovedgård, Arkiv for nyere Litteratur, på ubestemt tid. Jeg var på dette tidspunkt formand for Viborg Byråds kulturudvalg.

Senere bad jeg Viborg Kommunes portner og rådhusbetjent, Helmar Ejler, om at fremtage billederne fra pulterkammeret, hvor de tilsyneladende havde henstået i 35 år, for at køre dem til Hald. Han gjorde mig da opmærksom på, at der i Administrationsbygningens kælder, i et rum, hvor gammelt overflødigt kontorinventar var hensat, yderligere stod tre kongebilleder, og at der på loftet over Badeanstalten i Grønnegade, hvor Civilforsvaret havde en del bænke til tilflugtsrum fra krigens tid stående, også stod et billede hørende til kongeserien. Jeg bad Helmar Ejler også medtage disse billeder, således at der nu var 14 billeder i alt.

Alle 14 billeder hænger nu i forhallen ved trappeopgangen til Hald Hovedgård, og har været ophængt der siden 1975. Men en registrering har først fundet sted i 1982. Det var museumsinspektør Henrik Gjøde Nielsen, der på dette tidspunkt var midlertidig ansat på Viborg Stiftsmuseum, der registrerede billederne under »VSM, journal nr. 928 D – Løbenr. 1-14«.

Billedernes historie

I 1815 fik Viborg en ny borgmester ved navn Frederik Christopher Gundelach. En borgmester var dengang en kgl. udnævnt embedsmand, der samtidig var byfoged, rådstueskriver, politimester, dommer osv. Dvs. han havde alle juridiske embeder i en købstad. Han var født i København i 1785 og var søn af fuldmægtig i Rentekammeret Johan Henrik Gundelach. Han blev student i 1801 og blev cand. jur. i 1804. I 1813 blev han prokurator og i 1815 altså borgmester i Viborg. I 1820 blev han udnævnt til kancelliråd. I 1830 forlod han Viborg for at blive by- og herredsfoged i Lemvig. Han døde i 1847, 62 år gammel.

Hvorfor han flyttede til Lemvig, beretter hans biografi intet om, ej heller, hvorfor han flyttede fra København til Viborg. Og en ting mere er heller ikke afklaret, og det er, hvorfor han som almindelig embedsmand var i stand til forære Viborg Rådhus billederne af de 12 olden-

borgske konger. En ret kostbar gave. På bagsiden af kong Hans (konge 1481-1513) står følgende:

Denne af 12 stykker bestaaende Samling

Er til Raadhusets Prydelse.

Skienket af

S. T. Hr. Canelie Secretair, Borgmester og

Byfoged, samt Bye- og Raadstueskriver her i Viborg

F. C. Gundelach. Aar 1818.

De 12 kongebilleder omfatter følgende konger med deres regeringsår i parentes:

Christian 1. (1448-1481)

Hans (1481-1513)

Christian 2. (1513-1523)

Frederik 1. (1523-1533)

Christian 3. (1534-1559)

Frederik 2. (1559-1588)

Christian 4. (1588-1648)

Frederik 3. (1648-1670)

Christian 5. (1670-1699)

Frederik 4. (1699-1730)

Christian 6. (1730-1746)

Frederik 5. (1746-1766)

Senere er der kommet to billeder mere til serien, som sandsynligvis er tilgået, efter at F. C. Gundelach har skænket de 12 kongebilleder i 1818. De to billeder er af Christian 7. (1766-1808) og Frederik 6. (1808-1839). Billedet af Christian 7. har en tilstræbt lighed med de første 12, og er muligvis malet af samme maler. De førstnævnte samt dette er alle forsynet med en oval uden om selve portrættet. I ovalens ramme er der i de fleste tilfælde skrevet en latinsk tekst.

Billedet af Frederik 6., der afviger stærkt fra de øvrige, har man mere kendskab til. Det viser kongen i legemsstørrelse. Det blev skænket Viborg af den kendte politiker, prokurator Chr. E. Otterstrøm (1795-1876), senere bankkasserer i Nationalbanken i Århus. Ifølge Aage Bonde hang maleriet i rum nr. II i 1938. Men hvem maleren var, kendes ikke, ligesom heller ikke årstallet for ophængningen. Billedet er heller ikke signeret.

Viborgs nye rådhus på Stænderpladsen, hvor kongebillederne befandt sig fra 1873 til 1940. Byrådsalen var placeret i stueetagen i bygningens højre side. Foto: Helmuth Spanggård 1996.

Yderligere findes der et kongebillede på selve museet. Det er også et billede af Christian 7. Det er malet af Carl Gustav Pilo, en svensker, som stærkt indyndede sig hos Frederik 5. og senere hos dennes søn, Christian 7. Senere opstod der et uvenskabeligt forhold til hoffet, som resulterede i, at Pilo rejste tilbage til Sverige. Billedet kan ses på 2. sal i museets bygning på Hjultorvet.

Maleren, der har skabt de 12 første kongebilleder, skulle ifølge Henrik Gjøde Nielsen være Viborg-maleren Mogens Chr. Thrane (1697-1764). Selv om der kan være en vis usikkerhed om, hvorvidt det er ham, der er maleren, indikerer årstallene, at det kan være ham. Billederne er ikke signeret på hverken for- eller bagside. Men helt sikkert er det, at de er kopieret efter et tidligere forlæg. Ingen af de nævnte konger har naturligvis siddet model. Et sandsynligt forlæg for en række af billederne har man i kobberstik af kobberstikkeren Albert Haelwegh (-1673), som i 1600-tallet – måske efter et endnu ældre forlæg – fremstillede en hel billedserie af alle tidligere danske konger.

Men også Mogens Chr. Thranes fader, Jens Jensen Thrane (1666-1736), kan være en sandsynlig maler af en del af billederne, idet det er ham, som har malet de ni kongebilleder på pulpituret i Asmild Kloster

Viborgs byråd 1921-1925 holder møde i den gamle rådhusal i stueetagen. På væggene ses nogle af kongebillederne. Foto 1925 i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

Kirke. Billederne, der alle har en vis lighed med de billeder, som F. C. Gundelach forærede Viborg i 1818, passer også aldersmæssigt bedre med ham, idet billederne i Asmild sandsynligvis er malet i 1703. Dog kan kun en kunsthistoriker eller en anden kyndig person på området afgøre spørgsmålet, om det er fader eller søn, som er maleren.

Både fader og søn har været fremtrædende kirkemalere, og mange af egnens kirker bærer præg af deres indsats. I Viborg må særlig Sortebrødre Kirke og Asmild Kloster Kirke fremhæves. Alle billederne på stolestaderne i Sortebrødre eller Søndre Sogns Kirke er malet af Mogens Chr Thrane. Men begge har efterladt sig en betydelig arv til eftertiden.

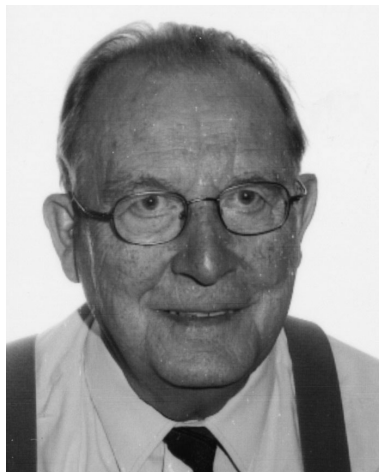
Til slut skal kort nævnes billedernes odysseé. Som nævnt blev de i 1818 anbragt i Det gamle Rådhus' store sal. I 1849 var de ophængt i rådhusets sydvestligste rum (III). Da det nye rådhus på Stænderpladsen var færdigt i 1874, blev billederne flyttet dertil og anbragt i den da nye byrådsal, som lå i stueetagens sydfløj over mod Domkirken. Da tyskerne rykkede ind i Viborg den 9. april 1940, blev byrådsalen beslaglagt til feltpostkontor, og kort tid efter blev billeder og øvrigt inventar fjernet af den daværende rådhusstjener H. H. Nielsen, som sikkert har placeret billederne i det forannævnte pulterkammer i den tro, at der kun var tale om en kortere anbringelse.

5. På billedet med byrådssekretær Nicolai Plesing på sit kontor ses kongebillederne med Frederik 5., Christian 7. og Frederik 6. Foto ca. 1942 i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

Dog ses på et fotografi, at tre af disse, Frederik 5., Christian 7. og Frederik 6., i en periode har været anbragt på byrådssekretær Nic. Plesings kontor. Jeg formoder, at det er disse billeder, som i 1975 ar anbragt i kælderen under Administrationsbygningen. Byrådssekretær Plesing afgik med pension i 1948, og hans kontor er sikkert blevet ryddet ved samme lejlighed. Men så har billederne også henstået i kælderen i samfulde 27 år. Hvor billedet, som fandtes på badeanstaltens loft, kommer fra, aner jeg dog ikke.

Helmuth Spanggård. Født 1926 i Viborg. Oprindelig handelsuddannet, senere civilansat i Flyvevåbnet 1953-1988, nu pensionist. Har skrevet bøger og artikler om Viborg og omegn, herunder *Viborg by og egn under besættelsen 1940-45*, 2000, og *Viborg by og egn før og nu*, I-X, 1996-2005. Adresse: Søbakken 30, 8800 Viborg.

Frederik Vilhelm den Store af Brandenburg på besøg i Viborg 1659

Krigsvinteren 1658-1659 var hård. Jylland lå dækket af sne og is, det var tåget, og der blæste en kold vind, der trængte igennem selv de allertykkeste klæder. I de første februardage 1659 i den dansk-svenske krig trængte en kolonne, bestående af ryttere, kuske og soldater til fods, med megen besvær ad snedækkede og isede veje op gennem den hærgede halvø. Kolonnen lagde bag sig Ribe og dermed hovedkvarteret for Danmarks brandenburgsk-polsk-østrigsk allierede, og den 6. februar 1659 nåede de Viborgs bygrænse. Deltagerne i det militære optog vakte dog imidlertid ingen særlig opmærksomhed. Viborgenserne havde allerede siden begyndelsen af den første svenskerkrig i juni 1657 måttet trækkes med knap to års svensk besættelse. Men disse nye »gæster« havde ikke før vist sig i byen. I spidsen for gæsterne stod kurfyrste Frederik Vilhelm af Brandenburg (1620-1688), der senere – ja, endnu mens han levede – fik tilnavnet »den Store«.

I vor tids Tyskland er den store kurfyrste efterhånden kun en legende: Preussens grundlægger, sejrherren i slaget ved Fehrbellin og en tolerant og disciplineret hersker. Med en regeringstid på 48 år i et århundrede, der markerer overgangen fra middelalder til nyere tid, er hans betydning for det fremadstræbende Preussen uomtvistelig. I det år, hvor Danmark led størst nød, optrådte han som forkæmper for danskernes sag – selv om hans egen indsats selvfølgelig ikke var uegennyttig og faldt godt i tråd med hans egne politiske interesser.

I den litteratur, vi finder om Viborgs historie, er der kun få og halvt tilfældige henvisninger til det allierede hovedkvarter, kurfyrsten og hans talrige ledsagere samt gæster. Man forstår godt, hvis viborgenserne, der i den grad led under krigens ødelæggelser, blot har opfattet indkvarteringen som endnu en økonomisk belastning. Det var jo heller ikke til at forudse, at krigen i løbet af de syv måneder, den tyske fyrste fra det fjerne Brandenburg opholdt sig i byen, skulle vende sig til fordel for Danmark. I dag ved vi, at hovedkvarteret blev sæde og udgangspunkt for

*Frederik Vilhelm den Store (1620-1688),
kurfyrste i Brandenburg
1640-1688.*

vidtrækkende internationale forhandlinger, der førte til de mest betydningsfulde politiske og territoriale ændringer i Nordeuropa efter den Vestfalske fred i 1648.

Vores lokalhistoriske interesse for denne korte periode i historien er ikke alene møntet på det, viborgenserne fik med som blotte tilskuere. Vi skal også se på, om de kendte til det, der foregik i byen, der dengang talte ca. 2.000 indbyggere, når fyrster, grever, feltmarskaler, generaler og gesandter var samlet i en militærlejr og udfoldede deres pomp og pragt. Og vi skal se på, om de kunne sætte sig ud over deres personlige forhold og forstå den fortvivlede situation, som Danmark havde befundet sig i siden begyndelsen af den anden Karl-Gustav-krig.

En undersøgelse af dette spørgsmål i såvel danske som tyske arkiver har ikke givet noget afgørende resultat. Det er i særdeleshed samtidige beretninger fra Viborg selv, der mangler. Der findes kun få kilder, hvor levevilkårene og hændelserne i Viborg i året 1659 skildres. Hovedårsagen til, at arkivmaterialet mangler, er vel bybrandene i henholdsvis 1667 og 1726, hvor materialet kan være gået tabt. Også i *Viborg Købstads Historie*, udgivet af Viborg Byråd i 1940, beklager man sig over det manglende kildemateriale:

En skildring af Viborgs ældre historie frembyder store vanskeligheder på grund af kildematerialets knaphed. Alle tingbøger, rådstueprotokoller, skattebøger, kammerregnskaber, skifteprotokoller og lignende mangler.

Med udgangspunkt i de om end få endnu eksisterende beretninger om datidens politiske og militære begivenheder forsøger vi alligevel at filtrere det fra, der skete i de hårde krigsår i Viborg. Vi forsøger os med andre ord med europæisk historie »made in Viborg«.

Forhistorie

Jylland og de to hertugdømmer Slesvig og Holsten bar allerede fra begyndelsen af den dansk-svenske krig i 1657 store byrder. Krigen havde udviklet sig anderledes, end kong Frederik 3. havde forestillet sig, da han erklærede Karl Gustav af Sverige krig. Efter at de danske tropper havde kæmpet bravt mod de svenske garnisoner i ærkebispedømmet Bremen, dukkede til danskernes store overraskelse de første svenske regimenter op ved Hertugdømmernes sydlige grænse. Det var den 20. juni 1657, og den 3. november samme år erobrede svenskerne med Frederiks Odde, dvs. det senere Fredericia, Danmarks sidste fæstning i Jylland, og de fortsatte med at udplyndre landet. Lidelserne blandt befolkningen i Jylland og Hertugdømmerne hørte ikke op med Roskildefreden den 26. februar 1658. Krigen tog blot en dyb indånding for siden hen at forsætte, hvor den slap. Tabet af Skåne, Halland og Blekinge – hvortil kom de norske landskaber Bohus len og Trondheim len – havde reduceret Danmark til det Danmark, vi kender i dag. Det var Danmarkshistoriens hårdeste fredstraktat.

Frederik 3. og kurfyrsten af Brandenburg havde den 30. oktober 1657, altså mens den første svenskekrig fandt sted, indgået en alliance-traktat, hvori Frederik 3. havde anerkendt kurfyrstens suverænitæt over Preussen. Den væsentligste baggrund for denne traktat var tanken om en gensidig støtte, hvis det skulle komme til en krig mod Sverige i Brandenburg. Den usikre politiske situation i vinteren 1657-58 fik kurfyrsten til at udskyde godkendelsen af traktaten. Han ville først se, hvordan han ville stå i forhold til at kunne generobre de områder i Pommern, som svenskerne på daværende tidspunkt stod i, hvis habsburgeren Leopold 1. skulle blive kejser efter sin far kejser Ferdinands død i april 1657.

Frederik 3 (1609-1670), konge af Danmark 1648-1670. Stik af Albert Haelwegh efter Kavel van Mander, 1649.

Efter Østrigs, Polens og Brandenburgs kapitulation over for Sverige havde den nordiske krig med Danmarks indgriben rykket sig fra Pommern og Polen til den vestlige side af Østersøen.

De nye forbundsfæller indledte i begyndelsen af 1658 i Berlin forhandlingerne om en videreførelse af krigen mod Sverige. Den 9. februar indgik Østrig og Brandenburg en offensivtraktat mod Sverige. Også Polen tilsluttede sig denne traktat.

At Frederik Vilhelm vendte sig mod Sverige, at han støttede habsburgerne, og at han åbenlyst afviste franske krav i forbindelse med det forestående kejservalg, alt dette medførte, at Leopold vandt titlen som kejser i Det Hellige Romerske Rige af Tysk Nation. Med denne nye kraftkonstellation var forholdene i kampen om det nordiske førerskab vendt op og ned, og Karl Gustav så en ny koalition vokse frem mod sig.

På selv samme tidspunkt var forhandlingerne om Roskildefreden i gang. Forhandlingerne medførte ikke overraskende en ny uenighed mellem de gamle modstandere Danmark og Sverige. Uenigheden bun-

*Karl 10. Gustav
(1622-1669), konge af
Sverige 1654-1660.
Stik i Johan Ottosen:
Vor historie, 2, 1902, s.
312.*

dede i Karl Gustavs krav om, at fremmede flåder frit skulle kunne sejle gennem Øresund. Men Danmark gennemskuede hurtigt, at Sverige med dette krav ville blive eneherker over Østersøen, og at støtten fra Danmarks daværende og eneste forbundsfælle, nemlig Nederlandene, ville bortfalde.

Men Karl Gustav gav ikke op, selv om Danmark viste sig mere hårdnakket end forventet, og selv om tiden arbejdede imod ham. Til det herredømme over Østersøen, som kongen efterstræbte, hørte ikke alene adgangen til Østersøen. En sikker kyst på den anden side af Sundet var også nødvendig. At besidde Pommern og de baltiske lande var ikke nok. Og Danmark, der med Roskildefreden havde lidt så megen nød, kunne udgøre en flanketrussel mod ham, hvis han på et tidspunkt vendte sig mod sine fjender syd for Østersøen. Visheden om dette drev ham i sommeren 1658 til at genoptage krigen. Den 7. august gik han i land ved Korsør med 2.000 ryttere, 4.000 soldater til fods og 50 kanoner og forsøgte derpå at erobre København. Forsøget mislykkedes. Byen forsvar-

de sig godt og tappert, og det endte alene med en – om end lang – belejring. Endnu værre blev det, da en hollandsk flåde den 8. oktober fik banet sig vej gennem Sundet og forårsagede, at belejringen måtte indskrænkes til en passiv blokade. Dermed mislykkedes foreløbig Karl Gustavs plan om at tvinge Danmark i knæ før vinterens komme, og før landets nye allierede ville kunne komme danskerne til undsætning.

Frederik 3. havde straks efter Karl Gustavs indtog sendt sin resident i Polen Jens Juel af sted til kurfyrsten for at bede om hjælp. Samtidig havde den danske øverstkommanderende i Jylland og Hertugdømmerne, feltmarskal Ernst Albrecht von Eberstein, bedt om bistand hos kurfyrsten og kejseren. Også den slesvig-holstenske regering i Glückstadt og amtmændene anmodede kurfyrsten, kejseren og riget om hjælp.

Østrig behøvede, efter at Leopold 1. den 18. juni 1658 var blevet valgt til kejser, ikke længere holde sig tilbage, og forbundet med Polen og Brandenburg trådte nu i kraft. Frederik Vilhelm var ikke sen til at bekendtgøre traktatbruddet med Sverige og således også sin og forbundsfællernes bistand til Danmark. Kurfyrsten på sin side bad og fik da også tilsagn om hjælp af de hollandske generalstater, og der var dermed udsigt til en håndfuld skibe, hvormed tropperne kunne sejle mellem de danske øer i et angreb på de svenske tropper.

Marchen til Jylland

Den 22. september 1658 nåede den allierede hær den holstenske grænse, og 30.000 mand med 24.000 heste invaderede lidt efter lidt Hertugdømmerne. Kurfyrsten havde overtaget stillingen som øverstkommanderende for hele hæren, der bestod af 10.000 østrigske soldater under ledelse af general Raimund Montecuculi, 3.000 polske ryttere og 2.000 soldater til fods under ledelse af den berygtede fyrstelige feltherre Stephan Czarniecki og endelig 15.000 soldater og ryttere fra Brandenburg kommanderet af generalfeltmarskal von Sparr. Den 8. oktober ankom kurfyrsten sammen med hovedkvarteret til Rendsburg, efter at man i Hamburg og Glückstadt havde indgået traktater med den danske regering og feltmarskal von Eberstein om besættelsen af den holstenske fæstning og forplejning af hæren.

Den svenske øverstkommanderende i Jylland, pfalzgraf von Sulzbach, kunne kun stille med 8.000 soldater, og da de danske fæstninger i Hertugdømmerne endnu var på danske hænder, var en vellykket mod-

*Raimund Montecucoli
(1609-1681), østrigsk
feltherre, tysk rigsfyrste.
Maleri i Museo Navale,
Venezia.*

stand utopi. En mindre del af den svenske hær rykkede til Als, hovedkræfterne derimod rykkede til Frederiks Odde og på deres tilbagevej brændte de alt, hvad der kunne være de allierede til nytte. Det være sig alt fra proviant til logier.

Således kunne Frederik Vilhelm i første omgang besætte størstedelen af Hertugdømmerne uden modstand. Med de allieredes problemfrie overgang over Als Sund den 13.-14. december og evakueringen af de sidste svenske soldater fra Sønderborg, blev Als fri for fjender. Den 14. december indtog polakkerne Kolding og tog såvel blandt fjender som venner initiativ til et så grufuldt blodbad, at det har fået sin egen særlige, om end pinlige plads i Danmarks historie. Begivenhederne i forbindelse med erobringen af Koldinghus Slot var et grusomt højdepunkt i den polske krigsførelse, som kurfyrsten ikke ville affinde sig med længe. I hvert fald skrev han til den polske konge, at han måtte kalde sine tropper hjem, idet de gennem ødelæggelsen af det land, som de stod i forbund med, ville gøre de allierede mere skade end gavn.

I vinteren 1658-59 skete der ikke nogen afgørende hændelser i forbindelse med krigen. I første omgang trak den svenske besættelsesmagt

sig tilbage fra Jylland. I hælene på sig havde den de allierede. Kun fæstningen i Frederiks Odde forblev i svensk besiddelse indtil den 24. maj 1659. Her kontrollerede de overgangen til Lillebælt, og de kunne således til enhver tid trække sig tilbage til Fyn.

For befolkningen i Jylland og Hertugdømmerne repræsenterede de nye fremmede tropper – om end prodanske – nogle af århundredets mest ruinerende ødelæggelser. Siden 1626 havde landet flere gange været invaderet af soldater. Lokalhistoriske kilder vedrørende forskellige områder og byer i Jylland giver os et indblik i den nød, bønderne led, i de sygdomme, soldaterne bragte med herop, i de mord, der blev begået, i de brande, der blev påsat, og i de tyverier, der blev begået hos fattige, uskyldige mennesker. Hvis det var muligt, flygtede befolkningen fra brandskatning og plyndring. Men hvorhen kunne man overhovedet flygte i de kolde vintermåneder 1658-1659, når nu alt tydede på, at de nye »venners« ophold ville blive af længere varighed?

Vilhelm la Cour skriver i sin *Danmarks Historie* fra 1947 om de allierede:

Men disse vilde Horder af Polakker og Tyskere, af Magyarer, Kosakker, Tartarer og Tyrkere var rigtignok for den arme Befolkning en endnu værre Svøbe, end Svenskerne havde været.

Polakkerne befandt sig i Kolding, østrigerne i Haderslev og brandenburgerne i nærheden af Ribe. Befolkningen i den sydlige del af Jylland, landsdelen, som svenskerne allerede havde hærget på deres tilbagevej, befandt sig imens nær hungersnøden. Men de fremmede tropper fandt hele tiden nye måder at presse det sidste forråd ud af befolkningen på. Specielt de polske allierede havde succes på dette område. Soldaterne var ikke kun voldelige. De fik også skyld for at have bragt plettyfussen med sig, som hurtigt bredte sig til de andre allierede soldater og til den danske befolkning. Den nye pestepidemi begrænsede sig heldigvis mest til den sydlige del af Jylland. Resultatet af epidemien var en demografisk katastrofe.

I begyndelsen af 1659 var de allierede stadigvæk koncentreret i det nordlige Slesvig og den sydlige del af Jylland. Den danske øverstkommanderende på halvøen, feltmarskal Ernst Albrecht von Eberstein, underrettede i januar sin konge om den ujævne fordeling af det allierede kontingent, og han påpegede eftertrykkeligt forplejningsvanskelighederne.

I disse dage mislykkedes de allieredes udspioneringer med henblik på et overraskelsesangreb på Frederiks Odde, og da der ikke var tilstrækkeligt med skibe til en overgang til Fyn, gik det lidt efter lidt op for dem, at de måtte ændre planerne for deres krigsførelse. Svenskerne angreb ikke, de allierede tropper lå uvirksomme i deres kvarterer, og forrådet af fødevarer blev alarmerende lille. Derfor besluttede kurfyrsten og Montecuculi efter et møde i krigsrådet den 17. januar at føre tropperne til Nordslesvig og spredt ud i Jylland vinteren over. Polakkerne tildeltes foruden Kolding østkysten med Vejle, Horsens, Skanderborg, Århus og Djursland. Brandenburgerne og østrigerne blev indkvarteret i og omkring Skive, Viborg og Randers. Hele området fra og med Vendsyssel til Süderau skulle stå for forplejningen af soldaterne, men i virkeligheden var Jylland ude af stand til at yde forplejning til de 30.000 allierede og danske soldater med 24.000 heste og de mange kvinder og børn, der fulgte med hæren.

Det allierede hovedkvarter i Viborg

Efter at have truffet disse beslutninger i feltlejren i Ribe begav kurfyrsten, Montecuculi og alle generalerne i begyndelsen af februar sig på vej til deres nye hovedkvarter. I feltherrernes og deres rådgiveres beretninger er der ikke anført nogen grund til, at valget faldt på Viborg. At byen udmærkede sig i forhold til Skive og Randers, skyldes formodentligt, at den var en centralt beliggende og traditionsrig købstad med mange indkvarteringsmuligheder i datidens store antal borger- og adelsbygninger. De høje herrer vidste også, at Viborg fra gammel tid var samlingssted for den jyske adel, og at det dermed ikke var en fattig by, de havde med at gøre.

Erik Pontoppidan skriver 100 år senere, 1768, i sin *Danske Atlas*, IV:

I de Krigs-Tider, som infaldt 1627, 1643 og 1658, er Byen [Viborg] af de Keiserlige, Svenske, Polske og Brandenburgske Tropper hard bleven medtagen, og har da de store Generaler, Tilly, Schlick, Strozi, Torstenson, Montecuculi, og selv Churfyrsten af Brandenburg Frederik Vilhelm den Store i Viborg haft deres Hoved-Quarter.

Viborgenserne var næppe stolte af, at det var deres by, valget var faldet på. Den svenske besættelse af byen fra 1657 til 1658 under ledelse af ge-

neralmajor Hans Beddeker var netop slut. Den efterfulgtes nu af danskerne's kære forbundsfællers ikke mindre uhyggelige og belastende besættelse under kurfyrsten af Brandenburg. Det, svenskerne havde efterladt, tog nu landets egne »kære« forbundsfæller!

Det var omsonst at håbe på bedre tider, nu hvor forbundsfællerne var i byen. Men måske udviste soldaterne i Viborg dog mere disciplin end dem, der var udstationeret i omegnen. I *Viborgs Historie*, udgivet af Viborg Kommune i 1998, hedder det:

Det er utænkeligt, at netop det forhold, at Viborg gang på gang blev udset til hovedkvarter, har betydet, at byen ikke er blevet slet så ilde medtaget som mange andre byer.

Nej, ved de nye krigeriske besættelser blev byen endelig suget tom ved udskrivninger og almindelig plyndring.

A. Köcher berører i *Viborg Søndre Sogns Kirkes Historie*, udgivet 1929, et særligt aspekt, nemlig den byrde, svenskerne pålagde gejstligheden:

Den følgende Tid har sikkert været en drøj Tid for Sortebrødresognet saavel som for hele Byen. Gejstligheden synes dog at have faaet lempeligere Vilkaar end de øvrige Borgere, idet de undtoges fra den Krigsstyr, Svenskerne paalagde Byen 28. November 1657.

Det øverste hovedkvarter ledet af kurfyrsten, et regerende statsoverhoved, havde ikke kun militære opgaver. Frederik Vilhelm fortsatte naturligvis sin udenrigs- og indenrigspolitiske styring af Brandenburg, og Viborg fungerede derfor som en residens for ham. I de næste måneder blev der fra Viborg ganske vist ikke udført nogen spektakulære aktioner, men den omfangsrige korrespondance mellem kurfyrsten, Montecuculi, von Eberstein og Frederik 3. og de mange beretninger nedskrevet af politiske gesandter, der har været sendt til Viborg, viser, at Viborg blev byen, hvor betydningsfulde beslutninger om videreførelsen af krigen mod Karl Gustav og om Danmarks og Brandenburgs fremtid blev truffet.

Vi ved, hvor kurfyrsten logerede, nemlig i bygningen over for domkirken på hjørnet af Mogensgade og Nytorvgyde, i dag Mogensgade 3. Ejendommen tilhørte en af Viborgs rigeste købmænd, vinhandleren Samuel Gerber. Ved et kongebrev fra 1654 havde Gerber fået tilladelse til at »bruge vinhandel«.

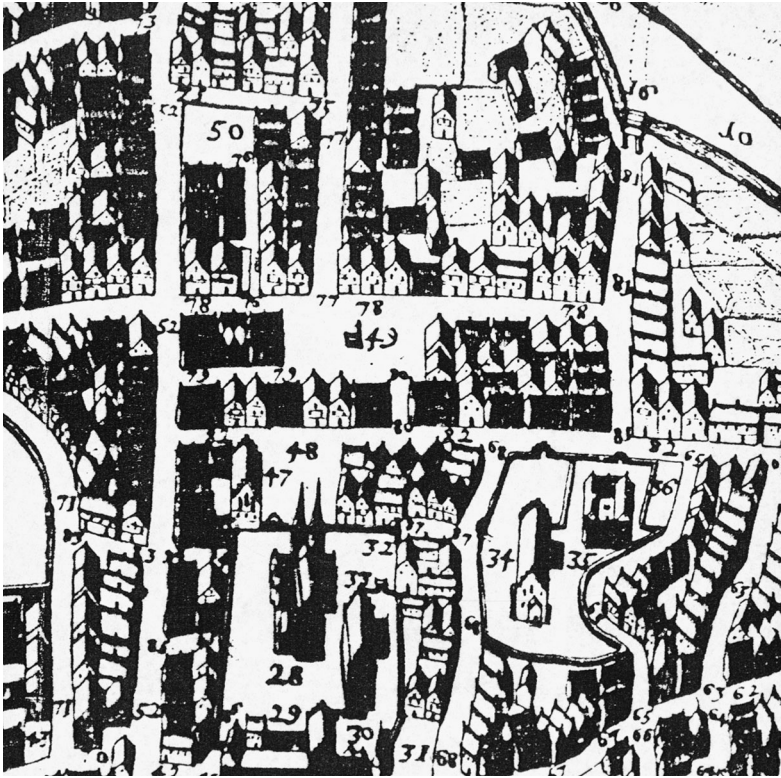

Samuel Gerbers Gård, Mogensgade 3, som den ser ud i dag. I den nuværende skikkelse er gården opført 1730-35, men den rummer en ældre kelder. Foto: Ole Degn oktober 2006.

W. Mollerup giver os i sin *Skitser og Billeder fra Bylivet i Danmark i 18. Aarhundrede*, 1976, en kort beskrivelse af Gerbers hus:

Viborgs fineste Vinstue var den gennem flere Aarhundreder vel kendte store Vinhandel paa Hjørnet af Nytorvgyden og Sct. Mogensgaden ligeoverfor Latinskolen. I slutningen af det 17de Aarhundrede ejedes den af Salomon Gerber, der var Indehaver af hele Gydens nordre Side lige op til Nytorv tiligemed den til Ejendommen hørende Gæstgivegaard, »Paradis« kaldet, som brændte 1673, og ikke senere blev genopbygget.

Her blev indkvarteret kurfyrstens hof, der skulle varetage såvel politiske som private anliggender for ham. Dagen efter sin ankomst underrettede kurfyrsten kejser Leopold om omlægningen af hovedkvarteret til Viborg, og han glemte ikke at nævne, at han havde foretaget inddelingen af kvartererne i samråd med kejserens general Montecuculi. Men allerede nu var Frederik Vilhelm opmærksom på, at man også her på sigt ville få problemer med at brødføde hæren. Hvordan den videre indkvartering af det brandenburgske hof og Montecuculis soldater er forløbet, står hen i det uvisse. Vi kender heller ikke placeringen af det militære

Udsnit af Peder Hansen Resens kort over Viborg ca. 1675. Vest er opad. I midten af udsnittet ses Nytorvgyde, ved tallet 80, med Samuel Gerbers Gård på nordsiden.

hovedkvarter. Samuel Gerbers fornemme hus på domkirkepladsen havde kun plads til en del af det kurfyrstelige hof. Fra flere beretninger ved vi dog, at der altid blev holdt krigsråd i et telt i Montecuculis lejr.

Hvis vi skal give et bud på, hvor teltet kunne have været placeret, kan vi lade det ældste kort over Viborg komme os til hjælp. Ganske vist er kortet i *Resens Danske Atlas* først fra ca. 1675, og det viser dermed bebyggelsen næsten 20 år efter svenskekrigen, men grundplanen har ikke ændret sig. Men hvor i byen finder vi så en plads til de mange telte, og hvilken plads kunne være egnet til militært hovedkvarter? Man har måske foretrukket en af de talrige private eller gejstlige haver eller et af torvene.

Den 6. marts skrev kurfyrsten igen et brev til kejseren i Wien, hvori han påpegede manglen på kostrationer. Ifølge kurfyrsten nødvendig-

gjorde denne mangel en omgående flytning af hæren til et andet område. For selv hvis de ventede skibe fra Danmark og Holland var fremme inden længe, og man så endelig kunne vende sig mod fjenden på Fyn og Sjælland, måtte man først sørge for forplejning af hæren. Kurfyrsten bad derpå kejseren om snarest muligt at meddele ham sin beslutning, en beslutning, hvorved befolkningens ve og vel skulle tilgodeses, en sikker fred fremmes, og hæren forsynes.

Lad os nu kaste et blik på en af kurfyrstens mest betydningsfulde rådgivere, nemlig baron Otto von Schwerin, der allerede fra 1644 havde fungeret som kurfyrstens rådgiver, både i politiske og private anliggender. Da han tilmed var overhofmester for kurfyrstens kone Louise Henriette og prinsernes huslærer, stod von Schwerin kurfyrsteparret meget nær. Før marchen til Jylland havde han tjent sin kurfyrste særdeles godt. Han skulle egentlig have besøgt den svenske konge i feltlejren i Flensborg for at gennemgå mulighederne for et brandenburgsk-svensk samarbejde en sidste gang, men Karl Gustav afviste ethvert besøg fra det brandenburgske gesandtskab, og den erfarne politiker von Schwerin forstod nu at udnytte sin chance. Allerede to dage senere, den 4. juli, forlod han demonstrativt Flensborg, og kort efter udsendtes der i hele Europa et flyveskrift sponseret af kurfyrsten. Flyveskriftet offentliggjorde skandalen, appellerede til den tyske nationalfølelse og retfærdiggjorde den kommende alliancekrig mod Sverige.

Før marchen til Jylland havde kurfyrsten tildelt sin vigtigste rådgiver endnu et magtfuldt embede: von Schwerin blev udnævnt til overpræsident for gehejmerådet og blev dermed kurfyrstens førstemand. Under hele felttoget forblev von Schwerin kurfyrsten trofast.

Dr. Friedrich von Jena, der varetog direktionen af de vigtigste udenlandske anliggender, var ligeledes en af kurfyrstens mest betydningsfulde rådgivere. Von Jena havde allerede før kejservalget i Frankfurt ført forhandlingerne for kurfyrsten. Han var en yderst loyal medarbejder, selv om han ganske vist havde sine egne meninger og slet ikke var indforstået med, at hans arbejdsgiver skiftede side i krigen. Hvorom alting er, så dannede von Jena sammen med von Schwerin et team, der klarede sig godt i kampen om den nye alliances fortsatte beståen – også under opholdet i Viborg.

Kort efter, at de nye gæster ankom til Viborg, udspilledes for viborgenserne et noget barokt skuespil. Den 17. januar var kurfyrstens hofmarskal Otto Christoph von Rochow afgået ved døden i Ribe. Et bemærkelsesværdigt tilfælde egentlig, for von Rochow blev født i selv sam-

me by i året 1607. Efter at von Rochow i ni år havde været hofmarskal, ville Frederik Vilhelm også have haft ham ved sin side i felttoget til Jylland. Men for von Rochow var hofledsagelsen i disse krigstider en mindre misundelsesværdig opgave, der kom til at medføre hans død langt fra hans hjemstavn. Med de midler, der stod til kurfyrstens rådighed i feltlejren – og sikkert også godt hjulpet af Viborgs gejstlighed – arrangerede kurfyrsten den 25. februar til ære for sin fortrolige rådgiver en pompøs statsbegavelse i Viborg Domkirke.

Straks efter at Frederik Vilhelms ankom til det ny hovedkvarter, efterkom han sin kones store ønske om et gensyn. Kurfyrsten havde forladt Berlin den 17. september 1658, og nu ville Louise Henriette ikke længere være uden ham. Derfor skrev hun det ene brev efter det andet både til ham og von Schwerin, og omsider gav kurfyrsten sig. Mens han endnu var i Ribe, overdrog han sin statholder i Berlin, grev von Dohna, tilrettelæggelsen af hendes rejse til Viborg. Louise Henriette blev ledsaget af sin hofmesterinde, fru von Schwerin, der på den måde også fik mulighed for at se sin mand. Den besværlige og farlige rejse påbegyndtes i begyndelsen af februar. Beskyttet af 100 dragoner og 300 ryttere forlod følget Berlin, rejste over Hamborg og Rendsburg for til sidst at nå det endelige mål, Viborg. Det dårlige vejr havde nedsat rejsetempoet, og alene rejsen til Hamborg varede otte dage. I hansestaden ventede følget på den konvoj, kurfyrsten havde lovet at sende. En brandenburgsk ritmester ved livgarden havde ganske vist overbragt den danske øverstkommanderende Ernst Albrecht von Eberstein en skriftlig befaling om at hente Louise Henriette i Hamborg med en eskorte. Men ryttere og heste kom aldrig til Hamborg, og heller ikke von Eberstein mødte frem. Den 14. februar modtog kurfyrsten et brev fra von Eberstein, hvori denne undskyldte udeblivelsen med sygdom. Derpå sendte kurfyrsten en trop mod syd, der dog først nåede følget i Rendsburg. Endelig i midten af marts ankom Louise Henriette efter mange strabadser til feltlejren i Viborg.

Mon viborgenserne opdagede, at kurfyrsteparret opholdt sig sammen i tre måneder i Viborg? Nogle påfaldende ændringer må der i hvert fald have fundet sted i husene og på gaderne. For kurfyrstens hof, grev Montecuculi, polske officerer og personalet i det fælles hovedkvarter havde borgerne allerede måttet åbne deres døre. Men i takt med de tiltagende diplomatiske aktiviteter kom der endnu flere hundrede mennesker til byen, og alle lige fra nederste lakaj og staldknægte til ambassadører, marskaler og fyrster ville indlogeres og plejes standsmæssigt. Dette skabte en enorm uro i byen.

Noget roligere blev det imidlertid, da dele af hovedkvarteret rykkede til feltlejren ved Frederiks Odde.

Også til Middelfart fulgte Louise Henriette sin mand. Senere rejste hun med skib til Holland, hvor de skulle deltage i hendes søsters bryllup med fyrsten af Anhalt-Dessau.

Frischmann-missionen

Den tyske jurist og publicist Johann Frischmann var efter at have arbejdet for det württembergske hof trådt i fransk tjeneste og virkede som fransk ambassadør i Strassburg. Det er i Frischmanns beretninger, man finder de udførligste beskrivelser forfattet af en udefrakommende af tilstandene i Danmark og af situationen i Viborg. Udviklingen på den jyske krigsskueplads svarede i foråret 1659 på ingen måde til de franske ønsker, men man håbede, at man ved at gå direkte til kurfyrsten af Brandenburg kunne få denne overtalt til at skifte til Ludvig 14.s side. Den franske førsteminister Mazarin sendte Frischmann som ambassadør af sted til Frederik Vilhelm med én eneste opgave: Kurfyrsten skulle træde ud af alliancen mod Sverige og efterfølgende indgå en særfred med landet. Egentlig var Frischmanns plads ved hoffet i Berlin, men Mazarin havde bedt ham om at opholde sig i kurfyrstens nærhed. Hvad kurfyrsten mente om hans tilstedeværelse var imidlertid underordnet.

Brandenburgerne kendte godt Frischmann. Hans profranske holdninger og angreb rettet mod det tyske hof under kejservalget i 1658 gjorde, at man tog afstand fra ham. Han var særdeles hårdnakket og nidkær, og i Viborg lagde han en yderst selvsikker, ja, nærmest fræk optræden for dagen. Frischmanns ærgerlige facon irriterede ikke alene hans forhandlingspartner von Schwerin, men også kurfyrsten. Således stillede han til deres store irritation krav om at få alle dokumenter udgået fra Brandenburg oversat til latin eller fransk. Og det selv om han var ærketysker! Endnu mere irriteret var kurfyrsten over Mazarins hensigt, der ikke var til at tage fejl af, nemlig ved en særfred at underminere alliancens første militære succeser mod Sverige og få brandenburgerne til at vende sig mod kejseren. Desuden var det klart, at separate forhandlinger ville gøre de andre alliancepartnere mistænksomme.

Den 17. april 1659 var Frischmann efter en besværlig rejse over Hamborg, Flensborg, Århus og Randers endelig nået frem til Viborg.

Først lod kurfyrsten dog den uønskede ambassadør vente på sig i ni dage grundet »utilpashed«. Derefter beskriver Frischmann i sin »generalberetning« til Mazarin, bevaret i original, hvilken ære man viste ham ved den første audiens den 24. april. Seks af kurfyrstens lakajer bragte ham i en seksspandskarosse til kurfyrstens tilholdssted, det gerberske hus på domkirkepladsen. På trappen til huset i Sct. Mogensgade blev Frischmann modtaget af seks tjenere, der førte ham til kurfyrstens modtagelsesværelse. Kurfyrsten bød ham velkommen. Derefter overbragte Frischmann brandenburgerne Ludvig 14.s budskab og akkreditivet fra Mazarin, som blev nøje studeret af kurfyrsten og Schwerin. Begge skrivelser var fulde af Frankrigs evindelige bebrejdelser om, at kurfyrsten ved at indgå alliance med Østrig havde opgivet et mangeårigt venskab med Sverige og således også med Frankrig.

Efter at alle officerer og hoffolk havde forladt rummet, havde kurfyrsten kun én kommentar til bebrejdelserne: Hvorfor støttede Frankrig stadig Sverige og ikke ham?

I de efterfølgende samtaler med kurfyrsten, von Schwerin og von Jena blev det klart for Frischmann, hvor alvorligt kurfyrsten tog samarbejdet med Danmark. Den 7. april, altså allerede før Frischmanns ankomst, havde kurfyrsten i et brev til Mazarin tydeliggjort sine hensigter:

Hvis hans forfædre havde haft et princip om at støtte andre fyrsters interesser i at bevare deres stater, så – det indrømmede han gerne – blev det nu opgivet. Hans samvittighed sagde ham, at han skulle forsvare de lande, som han takket være Guds nåde besad, og han kunne ikke forstå, hvordan nogen kunne være uenig med ham i denne sag...Mazarin vidste udmærket godt, hvordan han var blevet behandlet af den svenske konge, der på trods af kurfyrsten tidligere støtte stadigvæk havde interesse i det brandenburgske land, der grænsede op mod Østersøen.

Kurfyrsten klagede også over, at Frankrig flere gange havde lovet ham økonomisk støtte, men at løftet aldrig var blevet indfriet. Endelig krævede han, at Mazarin forhindrede Frankrig i at yde Karl Gustav økonomisk støtte. Et af de allieredes mål var at redde Danmark og at forhindre, at den svenske konge også gjorde sig »til konge af Sundet og Østersøens havne«.

Kurfyrsten ændrede ikke på noget tidspunkt mening i denne sag. Hans ærgrelse over Frankrigs forlangende blev kun forstærket i forbindelse med afslutningen på den i det følgende omtalte første Haagerkoncert den 11. maj.

Allerede i foråret stod det klart, at krigen ikke stod til at vinde for nogen af parterne inden for overskuelig tid. En snarlig fred uden nederlag for nogen af parterne blev hos de vestlige stormagter anset for at være den bedste løsning på krigen. Frankrig havde ikke interesse i et stort svensk nederlag, og de store flådemagter England og Nederlandene fandt deres søfartsinteresser i Østersøen tilstrækkeligt sikret med Roskildefredens betingelser. Forhandlingerne mellem de tre vesteuropæiske hovedmagter førte den 11. maj til en godkendelse af en aftale, den førnævnte første Haagerkoncert. Efter denne aftale skulle krigsmodstanderne handle i henhold til Roskildefredens betingelser, dog med udelukkelse af dennes bestemmelse om spærring af Øresund for fremmede flåder. Holland, Frankrig og Nederlandene forpligtede sig til at genskabe freden mellem Danmark og Sverige.

Kurfyrsten skummede af raseri. Han havde kendt til præforhandlingerne siden slutningen af april, men først nu forstod han, hvorfor hverken Holland eller England havde stillet den nødvendige tonnage til rådighed. De allieredes overlegenhed ville for længst kunne have gjort en lovende videreførelse af krigen og i sidste ende en sejr mulig.

Det var selvfølgelig ingen let opgave, Frischman havde fået stillet. I midten af maj blev forhandlingerne foreløbigt afbrudt, fordi kurfyrsten mærkede, at Frankrig efter freden med Spanien og støttet af Haagerkoncerten rettede sin opmærksomhed mod Nordeuropa. Ingen vidste, hvilken indflydelse kurfyrstens holdning til Nederlændenes troskabsbrud ville få på beslutningerne i København. I sin forbitrelse over ikke at kunne fortsætte krigen uden flåde og bundet til vestmagternes politik, forudså kurfyrsten den fare, at Sverige efter en fred i Pommern eller i Baltikum ville kunne komme i besiddelse af et større territorium, end det var besluttet i henhold til aftalen fra 1648. Derfor ville han i hvert fald gøre sit til, at Danmark kunne forsvare sig, som han i en meget alvorlig tone udtrykte det i et brev til sin resident i Nederlandene.

Med sine militær styrke forsøgte han således at gøre det, der var ham muligt i Jylland uden en disponibel tonnage. Han begav sig straks over til tropperne i Frederiks Odde, og den 24. maj åbnede han løbegravene mod fæstningen. Da svenskerne kun to dage senere opgav fæstningen, kunne han dog ikke forhindre, at de satte over til Fyn.

En partikulærfred mellem Danmark og Sverige var på dette tidspunkt rent faktisk mulig. Brandenburgs ambassadør i København stod på en udsat post, for England og landets ambassadør ved det danske hof havde mobiliseret adelen og gejstligheden mod den herskende antisven-

ske holdning. En skrivelse fra kurfyrsten til Frederik 3. gjorde imidlertid en ende på uvisheden om alvoren i de allieredes krigsanstrengelser. I denne krævede han på ny tonnage til en overgang til Sjælland eller i det mindste til Fyn og samtidig udtrykte han håb om, at Holland ville komme på bedre tanker.

Presset fra Haag tog til. Selv om de allierede havde kunnet indtage Fanø den 8. juni, havde de endnu ikke erobret Fyn, og en våbentilstand mellem den nederlandske og svenske flåde i juni måned forhindrede enhver nederlandsk støtte.

Frischmann forstod imidlertid, at hans plan var i fare, og han besluttede sig for at følge med kurfyrsten til slagmarken. Fra den 22. til den 24. maj opholdt han sig i Vejle, hvor hans sekretær uheldigvis skulle blive pågrebet som spion. Egentlig skulle denne efterfølgende have været hængt, men Montecuculi lod ham slippe. I feltlejren over for Fanø oplevede man en hårdnakket Frischmann forlange et skriftligt løfte af Frederik Vilhelm, om at han ville indgå en partikulærfred med Sverige. Men kurfyrsten holdt Frischmann hen, og i ugevis fik denne hverken mulighed for at komme i audiens eller til konference med kurfyrsten.

Den 19. juli skete der noget underligt i feltlejren mellem Kolding og Haderslev. Ved en festmiddag tilkendegav Frederik Vilhelm sin forbitrelse over Frankrig. Til stede ved middagen var adskillige fornemme officerer, embedsmænd, gesandter og dermed også Frischmann. Først drak Frederik Vilhelm på Ludvigs ve og vel, men efter middagen begyndte han at skælde ud over den svenske konge og således også over den franske konge på grund af dennes økonomiske støtte til Sverige. Heller ikke Frischmann holdt sig tilbage. I stedet for diplomatisk at tie hævdede han frækt, at han ikke kendte noget til det. Så megen frækhed blev den allerede tændte kurfyrste for meget, og han rejste sig brat fra bordet. Fyrste og gesandt nedstirrede hinanden godt røde i hovederne af raseri, og der blev helt stille i teltet. Det så næsten ud, som om de to parter ville gå til angreb på hinanden. Kurfyrsten beherskede sig dog, lod som om han netop alligevel ville have forladt etablissementet og sagde blot til Frischmann: »Allez vous conférer avec Schwerin« (Tal med Schwerin). Gennem Schwerin erfarede Frischmann kurfyrstens endegyldige beslutning om ikke at gå over på Ludvigs side.

Den 26. juni overrakte Frischmann en skrivelse fra Ludvig, som denne havde skrevet allerede den 6. juni, og som skulle afslutte Frischmann-missionen. I skrivelsen meddelte Ludvig, at den første Haagerkoncert var slut, og at man fremover ville støtte de brandenburgske in-

teresser. Han meddelte også, at Frischmann ikke skulle assistere ved forhandlingerne om Sundet, og at han havde kaldt ham tilbage, fordi han havde brug for ham andetsteds.

Kurfyrsten var lykkelig over endelig at være blevet fri for den overlegne Frischmann. Hans ærgrelse over afslutningen på Haagerkoncerten var endnu ikke forsvundet, men i et personligt brev til sin repræsentant i Nederlandene fik han i det mindste lidt luft:

Gud forbarme sig, at man har med folk at gøre, som ikke er én tro...som vil have mine børn og mig til at gå tiggergang...Gud give, at man skærer så-danne mennesker itu.

Ikke desto mindre kom Frischmann i afskedsaudiens hos kurfyrsten og til middag med ham, før han den 30. juni endegyldigt forlod feltlejren.

Afslutning

Tabet af Jylland og af Frederiks Odde havde ikke kunnet få svenskekongen til at indgå en fredsaftale. Denne kom man på anden vis et skridt nærmere, nemlig ved hjælp af et østrigsk angreb på Svensk-Pommern. Mulighederne for at angribe Karl Gustav uden for Danmark og uden flåde var allerede blevet undersøgt i Viborg-lejren i april. Polen og Brandenburg slog sig sammen med Østrig, og den 23. august skrev kurfyrsten til København, at han ville rykke den største del af hæren til Pommern. De resterende allierede styrker blev den 26. august underlagt den danske feltmarskal von Eberstein, og med denne beslutning var felttoget i Hertugdømmerne og Jylland slut.

Den 28. august 1659 brød kurfyrsten og hans regiment op og lod 1.500 brandenburgere, 1.500 kejserlige og 3.000 polakker blive tilbage. Sammen med 3.000 danskere skulle det være nok til at stå over for svenskerne på Fyn, hvor også folk fra Sjælland ville støde til. Efter at det var lykkedes de allierede tropper at komme over ved Middelfart, kom det den 24. november til et endeligt opgør nær Nyborg. Svenskerne blev enten dræbt eller fanget under hård kamp.

Fredsforhandlingerne begyndte i december 1659. Efter Karl Gustavs pludselige død den 13. februar 1660 indgik Sverige, Polen, Kejseren og Brandenburg den 3. maj 1660 i klostret i Oliva ved Danzig en fredsaftale.

Viborgs rolle

Formålet med denne artikel har været at undersøge en lille, men vigtig periode i Viborgs historie. I denne periode var Viborg hjemsted for fyrster, feltmarskaler, hoffolk og ambassadører, og en betydningsfuld del af europæisk historie kommer til at udspille sig her.

Men hvorfor er Viborgs ganske vist korte periode som de-facto-residens for kurfyrsten af Brandenburg gået i glemmebogen? Hovedårsagen er vel den, at krigen i årene 1657-60, selv om det trods alt ikke gik så galt, som det en tid så ud til, medførte en enorm katastrofe. Og hvem mindes gerne dårlige tider med nød, død og undergang?

Og selv om de sønderjyske sogne var hårdest ramt af krigen, var Viborgs befolkning, bygninger og finanser også bragt i en elendig forfatning. Af befolkningen som helhed omkom formodentligt en fjerdedel som følge af hungersnød, epidemier og drab. Den overlevende by- og landbefolkning var helt forarmet. Det gjaldt også den danske adel.

J.P. Trap beskriver i sit værk *Kongeriget Danmark*, 5. udg., 17, 1962, Viborg og Randers' amters begyndende nedgangsperiode efter krigen:

Ved enevældens indførelse 1660 og ved indskrænkninger af den gamle adels magt begyndte et nyt kapitel i byens historie. De adelige besøg i byen blev sjældnere. Adelen havde ikke længere råd til at have eget hus i byen, og man blev hjemme på gårdene. Dette betød et alvorligt afbræk i byens erhvervs-liv... Storhedstiden var uigenkaldelig forbi, og en nedgangsperiode begyndte.

Kilde- og litteraturfortegnelse

Andreas, Willy (Hrsg.): *Preussische Geschichte – Leopold von Ranke*, Wiesbaden – Berlin 1957.

Beuys, Barbara: *Der Grosse Kurfürst, der Mann, der Preussen schuf*, Reinbek 1979.

Brøndsted, Johannes (red.): *Danmark før og nu, Nordjylland*, I, 1952.

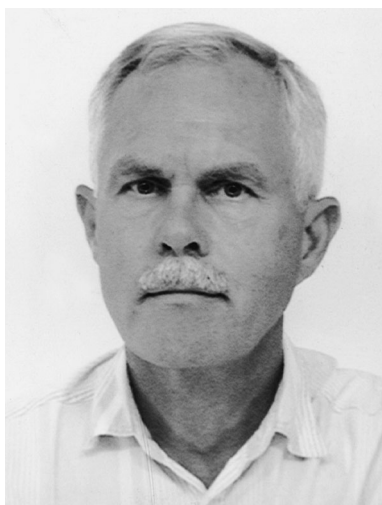
Ellehøj, Svend: *Danmarks Historie*, 7, 1595-1660, 1970.

v. Eberstein, Louis Ferdinand, Freiherr: *Kriegsberichte des Königl. Dänischen General Feldmarschalls Ernst Albrecht von Eberstein aus dem zweiten schwedisch-dänischen Kriege*, Berlin 1891.

Erdmannsdörfer, Bernhard (Hrsg.): *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, 1-23, Berlin 1864-1930.

- Heinrich, Gerd (Hrsg.): *Ein sonderbares Licht in Teutschland. Beiträge zur Geschichte des Grossen Kurfürsten von Brandenburg (1640-1688)*, Berlin 1990.
- Heyk, Ed. (Hrsg.): *Der Grosse Kurfürst*, Bielefeld und Leipzig 1902.
- Hoffmann, Gottfried, u.a.: *Geschichte Schleswig-Holsteins*, 5, Neumünster 1986.
- Köcher, A.: *Viborg Søndre Sogns Kirkes Historie*, 1929.
- Laursen, L. (Hrsg.): *Danmark-Norges Traktater 1523-1750*, 5, 1651-1664, 1920.
- Oestreich, Gerhard: *Friedrich Wilhelm, der Grosse Kurfürst. (Persönlichkeit und Geschichte, Band 65)*, Göttingen 1971.
- Opgenoorth, Ernst: *Friedrich-Wilhelm. Der grosse Kurfürst von Brandenburg. Eine politische Biographie*. Erster Teil, 1620-1660, Göttingen 1971.
- Opitz, Eckardt: *Österreich und Brandenburg im Schwedisch-Polnischen Krieg 1655-1660. Vorbereitung und Durchführung der Feldzüge nach Dänemark und Pommern*. (Militärgeschichtliche Studien, 10), Boppard 1969
- v. Pelet-Narbonne, G.: *Friedrich Wilhelm, der Grosse Kurfürst von Brandenburg*. (Erzieher des Preussischen Heeres, 1. Band), Berlin 1905.
- Pontoppidan, Erik: *Den Danske Atlas*, IV, 1768.
- v. Ranke, Leopold: *Preussische Geschichte*, Hamburg 1878.

Teksten er oversat fra tysk af stud. mag. i tysk og nordisk sprog og litteratur Louise Østerby Mikkelsen, Århus.

Götz Helms. Født 1944. Var 1996-2000 i to perioder oberst ved det tyske militær ved HQ BALTAP i Karup og boede i Viborg. Her fattede han interesse for historiske perioder med et positivt forhold mellem Tyskland og Danmark og beskæftigede sig især med kurfyrst Frederik Wilhelm den Store af Brandenburg og hans tid i Danmark. Adresse: Rheingaustrasse 131, D-65375 Oestrich-Winkel, Tyskland.

Kommunevåbener fra Viborg Kommunes gamle kommuner

Våbnerne fra Bjerringbro, Fjends, Karup, Møldrup, Tjele og Viborg kommuner før 2007

Med sammenlægningen af de seks kommuner Bjerringbro, Fjends, Karup, Møldrup, Tjele og Viborg til en ny Viborg storkommune, gældende fra 1. januar 2007, ophører en række kommunevåbener med at have deres funktion. De fleste af dem nåede dermed ikke at få en lang levetid, mens et enkelt har sine rødder langt tilbage i middelalderen. I deres levetid nåede de dog at blive brugt i mange forskellige sammenhænge, som logo og dekoration på kommunernes bygninger, køretøjer, brevpa-pir, tryksager og i annoncer.

Danske kommunevåbener

Allerede i middelalderen begyndte de danske købstæder at anvende våbener på segl til brug på dokumenter, på samme måde som kongemagten og adelen. De ældste danske købstadsegel er fra København, Næstved, Ribe, Roskilde, Tønder, Varde og Viborg og går tilbage til midten af 1200-årene. Viborg placerer sig dermed pænt, og herfra kendes byens våben i flere udformninger fra segl gennem tiden, på samme måde som for de fleste andre købstæder.

Først så sent som i slutningen af 1800-årene begyndte man dog at arbejde mere systematisk med disse våbener. Anders Thiset (1850-1917) samlede materialet vedrørende ikke blot de gamle danske byvåbener, men også herreds- og lavsvåbener og udgav det i store værker. Han foreslog også farver til de hidtil farveløse, med seglstamper påtrykte segl og tegnede også flere af de kommunevåbener, der blev taget i brug i hans tid, således Frederiksbergs 1899, Esbjergs 1903 og Hernings 1914.

I 1930'erne begyndte man i større omfang at få tegnet også land-

kommunevåbener, således Hadsunds fra 1937, Søllerøds, Hørsholms og Hvidovres fra 1938, Røddings fra 1939 og Glostrups fra 1940. En række kommuner fik våbener i 1940'erne og 1950'erne, og det var således en tradition, da de nye kommuner i forbindelse med kommunesammenlægningerne i 1970 skulle have nye kommunevåbener, ligesom også de 14 nye amter fik det. I den sammenhæng ser vi tilblivelsen af kommunevåbener for de fem midtjyske landkommuner, der fra 2007 indgår i den nye Viborg storkommune. Et enkelt af disse var en genganger fra 1948, de øvrige kom til i 1970'erne og 1980'erne.

Ved udarbejdelsen af de enkelte våbener blev nøje fulgt en række enkle heraldiske regler, hvilket også fremgår af flere af referaterne af kommunernes arbejde med at få tegnet kommunevåbener. I et våbenskjold må blot forekomme seks farver, gult og hvidt, rødt, blå, sort og blå. De to første, også kaldet guld og sølv, er *metallerne*, de fire sidste *farverne*. Farve og metal skal altid veksle, metal bør ikke støde op til metal, farve ikke op til farve. Følges disse regler, får man mere klare og smukke våbener.

Våbenernes motiver kan, som det vil fremgå, være symboler af topografisk, historisk, religiøs og erhvervsmæssig art.

Bjerringbro Kommune

Bjerringbros kommunevåben viser en bro, en å, to leer og et tandhjul. Det symboliserer byens oprindelse ved Gudenåen. Broen, en rød, buet pælebro, som går over åen, tegnet som tre blå strømme, forbinder den nordlige og sydlige bydel. De to leer symboliserer landbrug og tillige byen Lee, tandhjulet viser, at Bjerringbro også kan være med, når det gælder industri.

Kommunevåbenet blev oprindelig tegnet i 1948 til Hjerminde-Lee-Hjorthede sognekommune af kunstmaleren Ludvig Steensen (1881-1959) i Randers og blev i 1970 overtaget af Bjerringbro Kommune.

Fjends Kommune

Fjends Kommunes våbenskjold viser en gul flagermus og to lyngleer på en rød baggrund. Der var stor diskussion, da kommunevåbenet i slutningen af 1970'erne skulle udformes. Til sidst blev man enige om, at kalkgruberne i Mønsted og Daugbjerg skulle illustreres på skjoldet med flagermusen, idet tusindvis af flagermus hvert år går i vinterhi i disse gruber. Lyngleerne symboliserer de store hedearealer, der er karakteristiske for kommunen.

Kommunevåbnet blev udformet af statens heraldiske konsulent, kon-torchef P. Warming og rentegnet af heraldikeren Claus Achton Friis. Warming rejste i marts 1978 rundt i kommunen for at finde inspiration og faldt i Mønsted Kalkgruber for en flagermus, der blev taget frem fra en sprække af manden, der vendte oste på ostelageret i gruberne. Da fi-gurerne efter de heraldiske regler ikke måtte være sorte, valgte man i første omgang en flagermus af guld på sort baggrund, men da man fandt dette for dystert, blev baggrundsfarven rød. Fra naturens hånd har flagermusen ikke noget venligt udseende, munden giver den et arrigt an-sigtsudtryk. Dette blev ændret, således at man fik en naturstridigt smilende flagermus i kommunens våben.

Fjends Kommunes våben før og efter »ansigtsløftningen«. Man har derved fået ændret flagermusens lidt bistre ansigtsudtryk, således at den ser venlig ud.

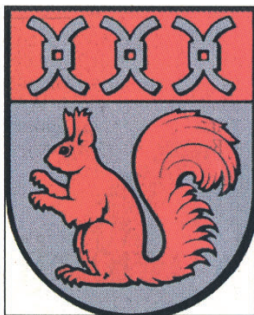

Karup Kommune

Karups kommunevåben viser en flyvende urfugt og symboliserer derudover skrådelt med mørke felter de sorte heder omkring Karup og med lyse felter, sølvfarvede, den sølvglinsende Karup Å. Med den *flyvende* urfugl har man også et symbol for kommunens altdominerende arbejdsplads: flyvepladsen.

Byvåbnet, der er registreret den 9. juli 1976, er tegnet af heraldikeren Claus Achton Friis.

Urfuglen har i 1900-årene været på tilbagegang som ynglefugl i Danmark, og den findes nu ikke længere i den danske natur. Den levede og ynglede til midt i 1990'erne på de jyske hedestrækninger, hvor de sidste spillepladser forsvandt i 1994.

Møldrup Kommune

Møldrups kommunevåben viser et rødt egern og tre sølvfarvede møllejern.

Som den sidste af de fem kommuner, der 1. januar 2007 indgår i Viborg Storkommune, fik Møldrup Kommune den 27. marts 1981 godkendt sit kommunevåben, der blev præsenteret på et pressemøde 14 dage senere.

Møldrup Kommune havde ikke følt et særligt behov for at få et våben, før visse private kredse begyndte at anvende forskellige uautoriserede »bomærker« i forskelligt øjemed rundt om i kommunen. Da så også Viborg Stifts Folkeblad optog et af disse som logo for den lokale side i avisen, fandt kommunalbestyrelsen, at man ikke kunne undslå sig længere, men måtte anskaffe sig et rigtigt kommunevåben.

Der nedsattes et særligt ad hoc-udvalg, og statens heraldiske konsulent, P. Warming, blev konsulteret med diverse skitser. Flest indeholdende møller og møllehjul, der skulle spille på navnet Møldrup. Konsulenten var imidlertid ikke til sinds at godkende disse temaer og forslag, idet der var tilstrækkeligt mange våben med sådanne symboler. I stedet

*Møldrups kommune-
våben med det flittige
egern har også kunnet
inspirere til en mere
uhøjtidelig fremstilling.
Tegning af Jørgen
Østergaard til det kom-
munale personales jule-
frokostsang 1981.*

foreslog han, at man anvendte et motiv fra den danske fauna, som han fandt underrepræsenteret.

Efter et besøg i Møldrup i december 1978 forelå de første skitser til det, der senere skulle blive godkendt. Man enedes om, at hovedmotivet skulle være det flittige og beskedne røde egern, som kunne findes overalt i kommunen. Dertil kom, at der kunne skabes en historisk opkobling til adelsslægten Vestenie, der havde ejet såvel Hersomgård som Holmgård, begge beliggende i kommunen, og som havde ført røde egern i deres våbenskjold.

Også møllerne, der både hentydede til kommunens navn og havde spillet en væsentlig rolle i landbrugslandet, fik man indpasset. Nu i form af tre stiliserede møllejern, der virker heraldisk smukke i deres enkle og stærke form. Møllejernerens virkelige funktion er at være den nødvendige forstærkning i kværnstenen dér, hvor den roterende aksel lodret går gennem denne.

Som ved andre våbener i disse år overlod man kunstneren, professor Claus Achton Friis at rentegne forslaget.

Tjele Kommune

Tjeles kommunevåben viser en halv sort ged med klove og horn i guld. Motivet stammer fra våbenskjoldet tilhørende Basse-slægten, der var de første ejere af Tjele Hovedgård. I øverste venstre hjørne er hertil føjet et tregre-net ålejern, som skal symbolisere kommunens mange vandløb og søer og det der forekommende fiskeri.

Ideen om et kommunevåben for Tjele opstod i efteråret 1970. Ved en telefonisk henvendelse til statens heraldiske konsulent, kontorchef P. Warming, blev det aftalt, at denne skulle aflægge kommunen et besøg og have et honorar på 2.500 kr. inklusive rejseudgifter m.v. Man afholdt et møde, hvori deltog konsulenten, borgmesteren og et par af kommunens medarbejdere. Opgaven blev taget alvorligt, og samtalerne blev optaget på bånd, som senere er overspillet på kassettebånd og findes på Tjele Kommune og Tjele Kommunes Lokalhistoriske Arkiv.

Konsulent Warming foretog i bestræbelserne på at finde motiver til Tjele Kommunes våben en gennemgang af navnene på kommunens kirker og sogne for om muligt at finde et materiale, der kunne danne grundlag. Man havde blik for herregården Tjele, hvor der før denne gård havde ligget 12 bøndergårde, men fandt først et stof ved gennemgangen af de forskellige slægter, der havde ejet Tjele gods. Slægten Bases ovennævnte våbenskjold blev fundet egnet, idet der ikke krævedes tilladelse til at bruge dette, da slægten var uddød og i øvrigt var den første, der samlede Tjele. Kommunens mange vandløb gav endelig inspiration til ålejernet.

Da konsulenten skulle have undersøgt, hvor mange takker et sådant ålejern skulle have, kom sagen derefter til at trække noget ud. Dette blev et problem, da man i efteråret 1971 skulle tænke på indflytningen i det nye rådhus og ikke havde et kommunevåben til det porcelæn, der skulle anskaffes til rådhusets kantine. Godkendelsen fra konsulenten lod vente på sig. Kommunen fik da fra anden side rentegnet våbenet, og det blev godkendt af Indenrigsministeriet.

Viborg Kommune

Viborgs kommunevåben blev nytegnet i 1971, men det bygger på byens gamle segl fra midten af 1200-årene, der blev fornyet og forskønnet af maleren Mogens Zieler. Motivet illustrerer, at Viborg dengang var styret af to senatorer, dvs. borgmestre eller rådmænd. De sidder i en muråbning med en søjle, klædt i romersk inspireret toga.

Tilbage i tiden havde Viborgs segl flere udformninger. Det ældste er som nævnt fra ca. 1250 og har omskriften *Sigillum senatorum Wibergensis civitatis*, dvs. Viborg bys rådmænds segl. Det viser to mænd, der sidder på en bänk, halvvejs vendt mod hinanden og med henholdsvis højre og venstre hånd løftet mod en søjle, der står bag bænken. Det har været diskuteret, hvem de to personer er. Nogle har foreslået Adam og Eva, andre, at det er to landsdommere eller to rådmænd. Mest sandsynligt er det vel, at det er to af de senatorer, som omskriften nævner. Dette segl, der har et format på ikke mindre end 78 mm, ses ud fra bevarede dokumenter i brug fra 1355 til 1536.

Et yngre segl, der ses brugt fra 1524, har nogenlunde samme udseende, men motivet er forenklet, og dets format er betydelig mindre, 39 mm.

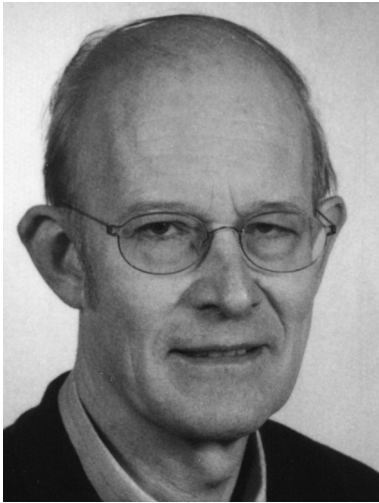
Det yngste segl, »vores stads secret«, er kun 26 mm i diameter og er fra omkring 1620. Det har omskriften *Civitatis Wibergensis*, men intet billede, blot et W med et T eller kors over.

Fremtiden

Det er lidt vemodigt, når logoer eller symboler som de her beskrevne på grund af udviklingen ikke længere har en berettigelse. Man får her håbe, at det lykkes at finde frem til et relevant og dekorativt våben for den nye storkommune Viborg. Med baggrund i det

gamle Viborg købstadvåbens meget høje alder, henved 750 år, kan man glæde sig over, at det er besluttet, at man på en eller anden måde vil forsøge at holde fast ved dette.

Ole Degn. Født 1937, tidl. arkivar og seniorforsker ved Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg. Har arbejdet med dansk forvaltningshistorie og økonomisk og social historie 1550-1800, herunder søfartshistorie og toldhistorie. Dr. phil. 1981 på afhandlingen *Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660*, 1981. Har udgivet *Kanceliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold, 1651-1660*, 1995-2005, og skrevet artikler om byhistorie, således i *Fra Viborg Amt* 1991 om *Lystanlægget Borgvold i Viborg*. Adresse: Mellemhøjen 11, 8800 Viborg.

Jørgen Østergaard. Født 1945 i Skelhøje. Socialchef i Års Kommune. Var 1978-82 medlem af kommunalbestyrelsen i Møldrup Kommune. Har tidligere skrevet erindringer i *Fra Viborg Amt*, barndoms-erindringerne *Hvad hjertet er fuldt af ...*, 2001, s. 56-167, og skoleerindringerne *Viborg private Realskole 1957-1962*, 2002, s. 66-81, og tidligere om familiemedlemmers relationer til Skelhøjes opståen, *Historien omkring et fotografi*, 1998, s. 106-10, og *Skjælhøew – Skelhøje*, 1999, s. 94-100. Adresse: Nørdamvej 2, 9632 Møldrup.

Kommunesammenlægningen i Fjends i 1970

1. april 1970 blev mere end 1.300 sogne- og små kommuner rundt om i landet lagt sammen til 275 storkommuner. En af disse storkommuner kender vi i dag som Fjends Kommune. Set med år 2006-briller på er Fjends Kommune og landets andre »normale« kommuner ikke umiddelbart det, vi forbinder med storkommuner. Nu tænker vi nærmere på de kommende storkommuner, der næsten alle kommer til at rumme flere af de gamle kommuner.

Vi kan måske ikke lige straks forstå, at der kunne være så megen polemik blandt beslutningstagerne omkring kommunesammenlægningerne, da vi nok har en tilbøjelighed til at mene, at datidens sammenlægninger ikke var noget i forhold til de sammenlægninger, vi nu står overfor. Fra nytår 2007 skal en del mennesker bo i en storkommune, hvor tilhørsforholdet til ens »gamle« kommune ikke er særligt fremtrædende, og hvor alle skal til at rette sig ind efter en større enhed, en enhed, hvor man måske ikke får ret meget at skulle have sagt.

Det man i denne situation skal huske, er, at der i 1970 også var bekymringer for, hvad der ville ske, ligesom der er det i dag. Dengang skulle folk også til at høre sammen med nogen, de måske umiddelbart ikke havde noget forhold til, og på samme tid fik de mindre byer og sogne ikke så meget at skulle have sagt, som de før havde. De fik mindre selvbestemmelse.

På nuværende tidspunkt kan det på baggrund af ovenstående være godt at huske på, hvad det var for problemer og diskussioner, der var ved kommunesammenlægningen i 1970, dels for at huske, hvad der skete, dels for at vise, at selv om der kan være problemer, ja, endda store problemer, så kan ting udvikle sig til den gode side. Præcis sådan er det sket med Fjends Kommune.

Baggrunden for kommunesammenlægningen

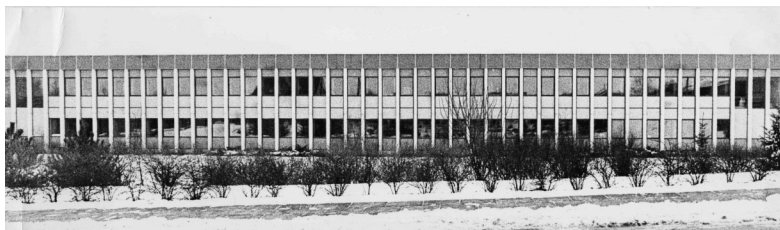
Baggrunden for kommunalreformen i 1970 var i Fjends som alle andre steder, at de små sognekommuner havde svært ved at klare sig. Siden starten af 1800-tallet er folk flyttet fra landet til byen. Dette kan bevirke, at der i nogle regioner før eller siden opstår problemer med at løse opgaverne. Dette sker i særlig grad, når befolkningen på samme tidspunkt ønsker mere af den offentlige sektor. Det kan for eksempel være ønsker eller krav om bedre børnepasningstilbud eller bedre ældrepleje. Ovenstående problem mente regeringen sidst i 1960'erne ikke kunne løses på andre måder end ved at lægge mange af de små kommuner sammen til storkommuner, og samtidig lægge en række amter sammen, for på samme måde at ruste dem bedre til de dem pålagte opgaver.

At kommunesammenlægningerne skulle til for at give befolkningen en bedre service, ændrede dog ikke på, at denne stadig kunne føle sig fremmedgjort og usikker på, hvad der ville ske; ville storkommunerne skabe forbedringer – tingene kunne måske ligeså godt blive værre.

Diskussioner før sammenlægningen:

Fjends Kommune, som den kom til at se ud, havde et forholdsvis stort areal i forhold til indbyggertal. Dette bevirkede, at der var mange små byer i det store område, der før havde været forholdsvis selvbestemmede og stadig ønskede en høj grad af selvbestemmelse. Derfor opstod der også en del diskussioner om, hvor centrum for den nye storkommune skulle ligge, og hvilke yderområder der skulle høre med til kommunen.

Nogle af yderområderne ville meget gerne med i Fjends Kommune, men havde svært ved at komme det, da de allerede var i kommune med lidt større landsbyer, der gerne ville til for eksempel Viborg og Skive. Andre yderområder ville helst ikke med i den nye Fjends Kommune, men havde svært ved ikke at komme det, da de lå i samme kommune som byer, der helt sikkert både ville og skulle med i den nye Fjends Kommune. Sådanne områder var for eksempel Tårup-Kvols-Borris kommune, der helst ville til Viborg og helst ville forblive samlet, bl.a. fordi man frygtede højere skatter i Fjends Kommune. Det blev sådan, at kommunen deltes, så Kvols ikke kom med i Fjends Kommune, mens hele Borris sogn og Lille Tårup kom med. Det samme gjorde sig gældende med Kobberup-Feldingbjerg-Gammelstrup kommune, der ikke

Fjends Kommunes administrationsbygning på Igløvej i Stoholm, opført 1971-72. Med dette byggeri manifesterede den nye kommune sig, trods betænkeligheder fra Tilsynsrådet for Viborg Amt, splittelse i kommunalbestyrelsen og protester fra borgerne, der i avisindlæg stillede spørgsmål som »Livsbetingelse eller spild af penge?« og skrev »Om at bygge monumenter«, med henvisning til de gamle faraoners pyramider.

mente, at der var brug for en sammenlægning, da de med mere end 3.000 indbyggere mente at kunne klare sig selv. De blev dog klar over, at det ikke kunne lade sig gøre at undgå en sammenlægning, og ville således kæmpe for at beholde Nørre Søby i Fjends storkommune; Nørre Søby hørte godt nok til Kobberup-Feldingbjerg-Gammelstrup kommune, men havde stærk tilknytning til Højslev (sidstnævnte skulle sammenlægges med Skive). Man forsøgte at overbevise Skive-Højslev om, at Nørre Søby skulle høre med i Fjends Kommune, men uden det store held. Det eneste, der kom med i Fjends Kommune, var Søby Møllegård. Skive-Højslev ønskede derimod at få hele Kobberup sogn med til Skive. Dette blev der dog ikke noget af, fordi Kobberup-Feldingbjerg-Gammelstrup fælles sogneråd stærkt modsatte sig dette.

Sådan kunne man blive ved, med mange forskellige områder i og uden for det, der blev Fjends Kommune. Langt fra alle fik deres vilje, mange måtte bøje sig og kom et sted hen, hvor de ikke havde ønsket at komme.

Allerede før, man var nået til selve processen med at finde ud af, hvem der skulle med i storkommunen, og hvem der ikke skulle, havde der været problemer. Der var en del problemer lige netop med kommunerne i Fjends Herred. For det første var der tale om, at det var et for stort geografisk område til at kunne komme med i en af de kommuner, som området ligger imellem, altså Viborg og Skive. En sådan kommune ville simpelthen blive alt for stor i forhold til det, man ønskede i 1970.

For det andet ville det ikke kunne lade sig gøre at slå alle småkommunerne i Fjends Herred sammen til en ny storkommune, fordi der

som sagt nogle steder var stærke tilhørsforhold til bestemte områder eller landsbyer i området.

Og for det tredje ville det være svært for en så stor kommune uden nogen større by at klare alle de opgaver, indbyggerne stillede og fortsat ville stille.

For det fjerde var det nødvendigt, at der var nok kommuner, der ville være med i en Fjends Kommune. Hvis for mange af de små kommuner, der lå i området, foretrak at komme med i enten Viborg eller Skive kommune, og fik lov til dette, ville der ikke blive nok tilbage til, at man kunne danne en storkommune i Fjends. Det var derfor nødvendigt gennem diskussion at nå frem til, hvem der skulle med i kommunen, og hvem der skulle indlemmes i storkommuner med henholdsvis Viborg og Skive.

Ovenstående problemer kunne dog i virkeligheden aldrig helt blive løst. Det ville kræve, at man delte Fjends herred i to dele og »gav« en bid til Viborg og en bid til Skive. Sådanne ønskede man det imidlertid ikke i store dele af Fjends-området.

Forhandlinger og diskussioner om, hvem der skulle høre til hvor, begyndte i Fjends allerede i 1968, og det viste sig meget svært at få gjort alle tilfredse. Til at varetage alle de ovenstående opgaver blev der nedsat et kommunesammenlægningsudvalg, der skulle tage sig af de mange forhold, der gjorde sig gældende. De beslutningstagere, der var i de gamle kommuner og sogneråd, skulle stadig virke der og kunne ikke tage opgaven med at planlægge og forhandle den nye kommune på sig. Der blev nødt til at være nogle, der kun tog sig af kommunesammenlægningsplanerne.

Der var som nævnt mange grupper, der havde noget at skulle have sagt eller gerne ville have det. Til tider kunne der for eksempel komme repræsentanter for et mindre antal familier et eller andet sted i området. Disse ville bede beslutningstagerne om at give noget af kommunen væk til en anden storkommune, fordi de selv boede på denne bid og gerne ville høre til et andet sted på grund af tilknytningsforhold. De kunne også ønske, at der blev lagt noget til den kommende Fjends Kommune fra omkringliggende kommuner for selv at komme med i kommunen. Der blev stillet utrolig mange krav til beslutningstagerne, og mange af dem, der stillede kravene, indså ikke, at beslutningstagerne ikke bare kunne beslutte noget på egen hånd, men var dybt afhængige af en hel del andre faktorer. Alle dem, der repræsenterede de gamle kommuner og sogne, skulle der tages hensyn til, de skulle høres om, hvad de helst

ville, og hvor meget de ville gå med til. Ligeledes skulle alle beslutningstagere i de omkringliggende kommuner, det være sig gamle som nye, også høres. Alt skulle gå op, og man skulle passe på med ikke at være for stædig, for man kunne risikere, at andre så ville blive ligesådan over for en selv. Dertil kom, at man skulle samarbejde med eller i hvert fald være indstillet på at lytte til beslutningstagere i amterne, der jo også skulle laves om. Sidst, men ikke mindst, var der regeringen at tage hensyn til. Denne accepterede ikke betingelsesløst alt, hvad beslutningstagerne i kommunerne havde af planer og ideer. Der var altså mange, man skulle arbejde sammen med, ud over dem, man egentligt skulle danne kommunen sammen med.

Befolkningen

Den befolkning, der overværede planlægning, diskussioner og udformning af Fjends storkommune, havde som sagt for en stor del deres egen overbevisning om, hvad der var det rigtige at gøre, sådan er det som oftest. Alligevel var der ikke mange, der offentligt ytrede deres mening.

Mange havde talt om, at man manglede, eksempelvis, en eller flere børnehaver, ligesom man gerne ville have et generelt højere serviceniveau i den offentlige sektor. Derimod var der nærmest ingen, der ytrede sig om selve kommunesammenlægningen eller planerne for denne. Der var som beskrevet enkelte familier og personer, der gik direkte til beslutningstagerne for at blive hørt og få noget ændret, men der var ingen, der i den almindelige presse tilkendegav, hvad de mente om det hele. Dette kan tolkes på flere måder. Man kan se tavsheden som ligegyldighedstegn, hvilket der ellers ikke er meget, der tyder på rigtigheden af. Man kan også se det som tegn på, at befolkningen i Fjends-området havde en meget stor tiltro til at det, deres uddelegerede ledere besluttede, var det rigtige.

Snarest er det nok en kombination af begge ovenstående faktorer. Folk vidste måske ikke helt, hvad de skulle mene om sammenlægningen, der snart pegede i den ene – snart den anden retning. Hvad der var nyhed den ene dag kunne være forældet og forkert dagen efter. På samme tid vidste man nok godt, at det var begrænset, hvad man kunne gøre ved sammenlægningen, ikke alle kunne jo få ret. Der var faktisk mange mennesker i Fjends, der gik meget op i kommunesammenlægningsplanerne og som gjorde, hvad de kunne, for at få et godt resultat. Sidst-

nævnte personer var oftest dem, der sad i de gamle sogneråd og de gamle kommuner, dem der deltog i alle forhandlingerne om udformningen af de nye storkommuner.

Der ud over er der en ting mere, der kan have spillet ind med hensyn til, at folk ikke ytrede sig i pressen. Vi skal huske, at selv om kommunesammenlægningen skete for så forholdsvis kort tid siden som i 1970, var der mange ting, der var anderledes dengang. Det var generelt sådan med hensyn til aviser og andre steder, hvor man kunne tilkendegive sin mening, at man ikke i nær så høj grad som nu gjorde brug af denne mulighed for at ytre sig. Det var i langt højere grad annoncer og informationer, der blev bragt til læseren. Der var dog emner, som blev debatteret, om end ikke i samme omfang som i dag, hvor folk i meget stort omfang tilkendegiver, hvad de mener. Stadigvæk var kommunesammenlægningen åbenbart ikke et af de emner, der ansporede befolkningen særligt til at erklære, hvad de mente. Det eneste, der stod i aviserne i området i forbindelse med kommunesammenlægningen, foruden beslutningstagerens information, var faktisk kommunesammenlægningstilbud, på for eksempel tøj, briller, møbler og fødevarer.

Ifølge senere kilder skal ovenstående »stilhed« fra befolkningen på ingen måde tages som bevis på, at man så frem til den nye storkommune. Folk blev, med hælene i jorden, skubbet ind i Fjends Kommune. At der ingen debat har været kan også, set i dette lys, tages som et tegn på, at folk ikke var særligt begejstrede for den nye ordning, og derfor ikke havde lyst til at beskæftige sig med den. Man har vidst, at den nye storkommune kom, men har ikke gidet tale om den, før den var en realitet. Samtidig har man sikkert vidst, at der ikke var noget at gøre ved det. Når regeringen havde besluttet sig for en kommunesammenlægning, så blev det sådan. Det var meget som i dag, hvor nogle er modstandere af kommunesammenlægningen til de nye storkommuner, men ikke kan gøre noget ved det, fordi det højere oppe i systemet er bestemt, at sådan skal det være.

Fjends Kommune:

Den 1. april 1970 var Fjends Kommune en realitet. Den havde længe været på vej, og den endelige plan for den var først klar, kort tid før kommunen skulle træde i kraft.

Den 10. marts 1970 godkendte Indenrigsministeriet vilkårene for

Kortet med den nye Fjends Kommune, som blev præsenteret i bogen Velkommen til Fjends Kommune 1970-71.

Fjends Kommune, det vil sige, at det ikke før dette tidspunkt havde været klart, hvilke områder der egentlig kom til at indgå i den endelige nye store kommune, hvor mange indbyggere der blev og om den form, den havde fået overhovedet ville blive godkendt. Man vidste heller ikke noget om, hvordan det kom til at fungere, når så mange beslutningstagere skulle til at træffe beslutninger om hele området i fællesskab. Dertil kom det rent administrative – hvor skulle kommunekontoret ligge? Skulle det hele ligge centralt på ét sted, eller skulle man dele kontorer ud over hele området, så alle havde lidt af kommunen tæt på sig, så den offentlige instans ikke blev for fjern for dem, der boede i yderområderne.

Selv om vilkårene for Fjends Kommune blev godkendt den 10.

Den store nye kommune fik større råderum, også når det gælder de sociale forhold. I bogen Velkommen til Fjends Kommune 1970-71, kunne borgerne finde vejledning på området.

marts, var det ikke alle de ovenstående spørgsmål, man kunne få svar på. Alle instanser skulle til at arbejde på en helt anden måde, og problemer med kommunekontorenes placering var heller ikke lige sådan at få løst.

Man fik dog forholdsvis hurtigt fundet ud af, at der måtte findes en midlertidig løsning med hensyn til administrationsbygninger. Indbyggere og ansatte skulle have et sted, de kunne være og mødes. Det blev bestemt, at kommuneadministrationen, indtil der kom en permanent løsning, skulle deles. Social- og kommunekontoret kom til at ligge på Søndergade i Stoholm, i lokaler lånt af De Gamles Hjem, mens Skattekontor og folkeregister kom til at ligge i Vroue. Dette varede indtil 1972 hvor den nye administrationsbygning stod færdig på Iglsovej i Stoholm.

Noget, der også skulle tages stilling til ret hurtigt, var, hvem der skulle sidde som beslutningstagere i den nye kommune. Det var ikke nogen

selvfølge, at det skulle være de samme personer, som havde stået i front i de gamle kommuner og sogneråd. De, der skulle sidde i den nye kommunalbestyrelse, skulle være indstillet på, at det nu krævede en hel del mere at være med.

Der skulle holdes valg til den nye kommunalbestyrelse, hvilket skulle føre frem til de nye beslutningsansvarlige, altså dem, der sad med ansvaret for Fjends Kommunes daglige drift. Selv om det ikke var nogen selvfølge, at det var de gamle sognerådsmedlemmer og kommunalbestyrelser, der fortsatte, var det heller ikke umuligt, at de gjorde dette. Lige meget, hvordan man vendte og drejede det, skulle det i det mindste være sådan, at alle områderne i storkommunen var repræsenteret, så ingen blev glemt, når der skulle træffes beslutninger. Derfor blev der valgt en kommunalbestyrelse, der repræsenterede alle områder i Fjends Kommune: fem fra Kopperup-Feldingbjerg-Gammelstrup, fire fra Daugbjerg-Mønsted-Smøllerup, to fra Vridsted-Fly, tre fra Vroue-Resen og en fra Borris sogn. Altså fik selv Borris en repræsentant, selv om det ikke var et særligt stort område, der var kommet med fra det gamle Tårup-Kvols-Borris.

Af ovenstående blev Egild Drengsgaard valgt til borgmester i tæt kapløb med Jens Kr. Nielsen, og så kunne den nye kommunalbestyrelse gå i gang med at arbejde. Der var som sagt mange opgaver, som den nye bestyrelse skulle i gang med, blandt andet de ovenfor omtalte krav om oprettelse af børnehaver. Der var ikke megen tid til at spekulere over, hvordan man nu skulle gebærde sig blandt sine nye fæller, netop fordi der var så mange opgaver, der bare ventede på at blive løst.

Den nye kommunale struktur betød også en del for den arbejdsmængde, de folkevalgte skulle nå igennem. Arbejdsbyrden blev meget større, da storkommunen blev til. Derfor kom det også til at tage meget længere tid, før en sag kom igennem systemet. Da det var sognerådsmedlemmerne og »gamle« kommunalfolk, der sad med sagerne, havde man ikke brug for udvalg til at forbehandle sagerne. Kommunaludvalgene i hver af de gamle kommuner fungerede simpelthen som en enhed i hver sin kommune, man holdt møde om de forskellige sager, og her fungerede hele kommunalbestyrelsen som socialudvalg, og så var der for eksempel en repræsentant fra skatterådet, når det havde noget med skattesager at gøre. Behandling af sager tog før kommunesammenlægningen kun to uger, da det hele som sagt kunne gøres af den samme gruppe og ikke behøvede at skulle sendes rundt til flere forskellige udvalg og råd.

Alt dette blev brat ændret, da kommunalreformen kom. Nu var der mange flere sager, det ene nye kommunalråd skulle tage sig af. Først og fremmest betød dette, at der måtte laves en professionel administration til storkommunen, og at der måtte dannes en del udvalg og råd, der kunne hjælpe den egentlige kommunalbestyrelse med noget af forarbejdet til de sager, der skulle behandles. Processen med at komme igennem sagerne blev af denne grund meget længere.

Der var derudover andre administrative aspekter ved kommunesammenlægningen. Alle de ting, der var blevet taget vare på i de små kommuner, skulle nu klares i storkommunen. Det vil sige, at det nu skulle regnes ud, hvor meget skat der skulle betales fra de forskellige områder i forhold til, hvad de havde betalt før. For eksempel kunne man ikke bare overføre, hvad de små kommuner havde betalt før, idet en del af dem var blevet delt. På samme måde var der andre elementer, der ikke sådan lige var indlysende. Børn, der før havde gået i en kommuneskole, der lå i deres egen lille kommune, skulle måske nu et helt andet sted hen, fordi den del af den gamle kommune, som skolen lå i, var blevet del af en anden storkommune. Sådan kunne man blive ved med at nævne emner, som havde behov for at blive behandlet, selv om man ikke lige umiddelbart skulle mene det ved første øjekast. Så utroligt mange ting skulle »reformer« for at komme til at fungere, om ikke optimalt så i hvert fald ordentligt, sammen. For at en offentlig enhed som en kommune skal kunne fungere, skal tingene helst fungere både hver for sig og i sammenhæng med hinanden.

Hele tankegangen omkring den nye storkommune skulle på samme måde »ordnes« inde i folks hoveder. Dertil kom mere tekniske ting som for eksempel kloakering; kloakrørene fulgte gerne kommunegrænsen, og dette skulle tilpasses de nye kommunegrænser, hvis hver kommune stadig skulle stå for sin egen kloakering. Det samme problem gør sig gældende i dag, når man ser på de nye storkommuner. Renovation var et andet problem i samme kategori, om end det ikke var helt så svært at lave et renovationssystem om, som det var at lave et kloaksystem om.

Man fornemmer altså tydeligt, hvor stor bunken af »problemer« var, og selv om nogle problemer ikke var særlig store og uoverkommelige, så krævede de alle opmærksomhed og tid.

Med bogen Velkommen til Fjends Kommune 1970-71 henvendte den nye kommune sig til de nye borgere i de sammenlagte kommuner.

Fremgang og udvikling

På trods af alle de ovennævnte problemer, gik det hurtigt fremad for Fjends Kommune. Det viste sig, at den valgte kommunalbestyrelse virkelig formåede at løfte opgaven. Der var naturligvis stadig folk, som ikke var tilfredse hverken med sammenlægningen eller kommunalbestyrelsen, men også dette problem blev mindre med tiden.

Allerede fra midten af 1970'erne blev mange af de ting, der havde været på ønskelisten fra før kommunesammenlægningen, til realiteter. Der blev sat gang i byggeri og kloakering, og på det mere bløde område kunne man iagttage tiltag som egen sundhedsplejerske, børnepasningstilbud og opførelse af ældreboliger. Senere er der kommet mere til, bygning af idrætshaller (på borgernes initiativ), etablering af rensningsanlæg og tildeling af egen landbetjent. Derudover skal nævnes en konstant befolkningsfremgang til trods for, at kommunen i 1970 blev dømt til det modsatte.

Denne fremgang var alle glade for, specielt kommunalbestyrelsen – flere har dog gennem tiden været enige om, at det helst ikke skal gå for stærkt, for der er mange store og tunge opgaver, som skal gennembehandles, for at der ikke senere skal komme problemer med halve løsninger.

Udviklingen har dog også haft bagsider, så som privatisering af grusveje, til stor utilfredshed for de berørte landmænd, og nedlægning af nogle skoler – hvilket selvfølgelig gav stor diskussion blandt de berørte. Alligevel kan man ikke komme uden om, at der har været langt mere tilfredshed og fremgang, end der har været utilfredshed og stilstand.

Udviklingen i Fjends har senere budt på anlæggelse af naturgas, oprettelse af et socialt bofællesskab og etablering af asylcenter – hvor bygningerne senere er blevet anvendt til legestue og vandrerhjem.

Efter at det nye rådhus blev bygget i 1972, er Stoholm i stadig højere grad blevet centrum for Fjends Kommune. Stoholm er langt den største af kommunens landsbyer, og en del aktiviteter vil naturligt samles her. Det har i Fjends Kommune som så mange andre steder været således, at de lidt større landsbyer får flere aktiviteter, mens de mindre får færre. På den anden side set er det på ingen måde blevet sådan, at der ikke sker noget i andre landsbyer i kommunen end i Stoholm.

Som eksempel på ovenstående kan nævnes oprettelsen i 1985 af Fjandbohus i den nedlagte skole i Iglso. Fjandbohus har formået at blive samlingssted for mange aktiviteter gennem årene, og giver et udmærket bevis på, at det ikke bare er i selve Stoholm by, der sker noget. På samme vis har der været udvikling andre steder i kommunen. Alt i alt har Fjends Kommune på den måde udviklet sig langt bedre og i langt højere grad, end nogen ville have troet i 1970. Da blev Fjends Kommune som sagt dømt til befolkningsnedgang og store økonomiske problemer, og man fik prognoser, der viste en nærmest negativ udviklingskurve. Man kan ikke på nogen som helst måde (og skal heller ikke) komme udenom, at Fjends Kommune har klaret sig langt bedre, end det blev forventet af indbyggere, kommunalbestyrelse og udenforstående, da den blev etableret.

Man har i kommunen efterhånden vænnet sig til at fungere sammen som enhed, hvilket måske ikke helt kunne forventes i 1970, da nogle af de små kommuner fik amputeret dele af sig eller mistede sin hoveddel. Dette har muligvis givet større tilknytning til og sammenhold med dem, man var kommet i kommune med. Denne udvikling har været til stor gavn for Fjends, og er en af de ting, der har gjort, at kommunen har kunnet klare sig og få succes på trods af de mange dystre prognoser.

Den kommende storkommune

Nu står Fjends endnu engang overfor en kommunesammenlægning, denne gang er det bare i en lidt anden målestok. Den kommune, det i 1970 krævede så meget at få helt på plads, bliver fra januar 2007 en del af Viborg Storkommune, hvor den kan forventes at blive en forholdsvis lille brik. Dette rejser lige så mange spørgsmål som kommunesammenlægningen gjorde i 1970, og det største og mest presserende af disse er nok, om befolkningen i Fjends nu helt mister retten til selv at bestemme over deres område. Skal det hele centraliseres i Viborg, bliver der slet ingen decentral-lokal selvbestemmelse. Denne gang er der heller ikke de mange krav om forbedringer af offentligt service, man har det egentlig godt nok, men alligevel skal dette nye trykkes ned over hovedet på befolkningen endnu engang.

I en periode har der været debat i avisen og referater fra borgermøder om sagen. Dette er en meget stor forskel fra den måde, kommunesammenlægningen forgik på sidste gang. Dengang var der som tidligere nævnt ikke særlig stor offentlig debat omkring emnet, hvorimod der nu nærmest hver eneste uge har været nogen, der på den ene eller den anden måde har tilkendegivet deres mening om sammenlægningsplanerne i avisen og på møder. Dette kan betyde flere ting, nemlig at folk ser det som en større omvæltning end sidst, eller at folk simpelthen bare er blevet bedre til at tilkendegive, hvad de mener. Det kan også være, at det er blevet mere almindeligt at skrive og sige, hvad man mener i for eksempel de offentlige medier. Den sidste og måske mest logiske grund er, at denne kommunesammenlægning berører mange flere personer direkte. Da der blev talt om kommunesammenlægning i 1968, 1969 og 1970, var en stor del af Fjendsområdet indbyggere nogenlunde sikre på, hvad der skulle blive af dem, det var så at sige yderområderne, der oftest blev usikre og bange, når de ikke kunne finde ud af, hvor de kom til at høre til. Sammenlægningen betød dengang en mindst lige så stor omvæltning for dem, den berørte, med hensyn til for eksempel børnepasning og skolegang. Forskellen denne gang er, at den nye kommunesammenlægning, som ovenfor beskrevet, berører flere mennesker, og derfor er der flere, der har givet deres mening til kende. Fjends Kommune kan nu som resten af landet afvente, hvordan områdets fremtid bliver. Hvor skal børnene gå i skole efter sammenlægningen, hvem skal passe de ældre og så videre.

Grunden til at kommunesammenlægningen denne gang kan komme

til at berøre nærmest alle mennesker i Fjends Kommune, ses i, at diskussionen denne gang i højere grad har drejet sig om, om Fjends Kommune skulle deles eller lægges til den ene eller anden kommune. Hvis Fjends Kommune skulle deles, ville det betyde en sønderrivelse af den enhed, som indbyggerne i kommunen de sidste mere end 30 år har opbygget. I 1970 mistede mange en del af det fællesskab, de før havde bygget op i de små kommuner, nu har man vænnet sig til dette og knyttet sig til nogle andre. Alle har dog været enige om, at man skulle overveje tingene nøje, før man besluttede sig.

Kilder

Æ Fjandbo Arkiv: Fjends Kommune 25 år.

Beretninger fra forskellige borgere i Fjends Kommune.

Fjends Herreds Folkeblad 1969, 1970 og 2004.

Viborg Stifts Folkeblad 1969 og 1970.

Studiegrupperapport: *Kommuneplan. Rapport fra Sparkær Borgerforenings Studiegruppe.*

Studiekredsrapport: *Kommuneplan for Fjends, Rapport fra Borgerforeningen i Fly og skolenævnet ved Fly Skole.*

Anne Margrethe Provst Skinnerup, født 1981. Bachelor i historie og museologiske studier ved Aarhus Universitet. Har i løbet af uddannelsen været ansat ved flere kulturinstitutioner, således Købstad-museet Den gamle By og i praktik på Fjends Lokalarkiv, Æ Fjandboarkiv, hvor hun skrev artiklen om kommunesammenlægningen i Fjends i 1970.

Beretning for året 2005

Efter sidste års generalforsamling, der til en afveksling blev holdt på Skovgaard Museet, fulgte museumsinspektør Iben Overgaards foredrag om kunstnerægteparret Harald og Agnes Slott-Møller og deres betydning for historiemaleriet og udviklingen af dansk Skønvirke-stil.

Ved det efterfølgende bestyrelsesmøde konstituerede vi os med mig som formand, Ole Degn som næstformand, Jørgen Østergaard som kasserer og Erling Greve som sekretær. De faste udvalg blev også besat.

I redaktionsudvalget sidder Ole Degn (redaktør), Jesper Hjerminde, Henning Ringgaard Lauridsen og Jørgen Østergaard

I udvalget for foredrag og ture sidder jeg, B. S. Knudsen, Eigil Overby og K. J. Krarup Pedersen.

Ansvarlig for udarbejdelse og udsendelse af den årlige folder: Jesper Hjerminde, Erling Greve og mig selv.

Der har været afholdt de nødvendige bestyrelses- og udvalgsmøder i årets løb, og vi har deltaget i det årlige møde i Kultursamvirket. Derimod deltog vi ikke i den Historiens Dag, som Kulturministeriet lancerede i 2005, ikke på grund af uvilje over for arrangementet, men mere fordi der ikke var noget arrangement eller en institution, som vi kunne hægte os på.

Den 14. april holdt forfatteren Helge Quistorff et meget spændende foredrag som vores bidrag til H. C. Andersen-året om Eventyrdigteren og pionerturisten H. C. Andersens rejser i Jylland i 1859. Desværre uden det helt store fremmøde, for det var faktisk spændende, og så var vi jo nogle, som blev klædt på til eftersommerens store amatørforestilling om H. C. Andersen i Viborg i det år.

Udflugten til Stanghede den 7. maj var der også flere, der gik glip af, men vi, der ikke gjorde, havde en fin tur i dejligt vejr, hvor vi lærte meget om den hede, som ligger lige uden for døren.

Efter sommeren startede vi med, hvad vi troede måtte interessere mange, nemlig et foredrag den 17. november om det store udbud af historiske bøger, både i fiktionsform og de mange mere faktuelle. Vi havde bedt Rasmus Dahlberg fortælle om det projekt, man står for i Det historiske Hus i Odense, hvor han er direktør, og hvor man er godt i gang med at udgive et stort projekt kaldet »Slægten« – en Danmarkshistorie i fiktionens form, men baseret på historiske kendsgerninger.

Det kan godt være, at interessen er stor for historiske romaner og tv-serier, men tilsyneladende ikke for at høre om, hvordan man arbejder med stoffet og forsøger at sikre en vis autenticitet.

Årbogen 2005 blev præsenteret den 30. november, og med sidste års trængsel i Kongens Kammer in mente havde vi flyttet præsentationen til Skovgaard Museets smukke midtersal, hvor deltagerne nød godt af en forfriskning samt nogle korte fortællinger fra de deltagende forfattere.

Årbogen, som alle medlemmer har modtaget i det nye år, er som den plejer fuld af gode historiske nyheder, korte og lange mellem hinanden, og Christian Jakobsens historie om Skidt og Møg i Viborg skal nok blive en klassiker i Viborgs lokalhistorie.

Så mange var ordene om, hvad der er foregået i Historisk Samfund for Viborg amt i 2005.

Marianne Bro-Jørgensen, formand.

Regnskab for året 2005

Indtægter:	Medlemskontingenter	55.530,00
	Tilskud (Kultursamvirke)	15.000,00
	Bogsalg	1.396,50
	Renter	735,13
	Porto	30,00
	<hr/>	
	I alt	72.691,63
	Beholdning ved årets begyndelse	50.927,98
	<hr/>	
		123.619,61
	<hr/>	

Udgifter:	Trykning af årbog 2005	45.943,75
	Trykning af kuverter, foldere og girokort	2.417,75
	Annoncering	407,00
	Udsendelse / Porto	6.939,25
	Bankgebyrer	672,00
	Møder og foredrag	14.862,50
	Abonnement Lokalthist. forening samt D.H.F.	2.205,00
	Gaver, repræsentation og præsentation	666,50
	<hr/>	
	I alt	74.113,75
	Beholdning ved årets slutning	49.505,86
	<hr/>	
		123.619,61
	<hr/>	

Status:	Indestående kasse:	1.034,00
	Do Bank	48.471,86
	Do Reservefond	1.270,75
	<hr/>	
	I alt	50.776,61

Viborg, den 22.januar 2006

Jørgen Østergaard

Ovenstående regnskab er revideret. Der fandtes intet at bemærke

J.V. Lund

Michael Christensen

